

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Экономические науки»

ISSN 2520-2294 (print)
ISSN 2709-5444 (online)

№ 5 (49) / 2021
1 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Економічні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Economic sciences»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Экономические науки»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22443-12343Р*

№ 5(49)

1 том

Київ 2021

ББК 65
УДК 33
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 1643 від 28.12.2019

Спеціальності:

051 Економіка

071 Облік і оподаткування

072 Фінанси, банківська справа та страхування

073 Менеджмент

075 Маркетинг

076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

241 Готельно-ресторанна справа

281 Публічне управління та адміністрування

292 Міжнародні економічні відносини

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу і права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем економічної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2021

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Економічні науки», 2021

ISSN 2520-2294 = Internauka. Seriâ: Èkonomičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seriâ: Èkonomičeskie nauki

Редакція:

Головний редактор: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор, в.о. ректора Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Заступник головного редактора: **Коваленко Дмитро Іванович** — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

Бардаш Сергій Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Безверхий Костянтин Вікторович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансово-аналізу та аудиту Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Белялов Талят Енверович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та туризму Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Гринько Алла Павлівна — доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту Харківського державного університету харчування та торгівлі (Харків, Україна)

Дмитренко Ірина Миколаївна — доктор економічних наук, доцент, професор Національного центру обліку та аудиту Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

Зось-Кіор Микола Валерійович — доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту і логістики Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (Полтава, Україна)

Ільїн Валерій Юрійович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, контролю та оподаткування агробізнесу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)

Клочан В'ячеслав Васильович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету (Миколаїв, Україна)

Красноручський Олексій Олександрович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Курило Людмила Ізидорівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та управління бізнесом Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)

Левицька Світлана Олексіївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Назаренко Інна Миколаївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічного контролю та аудиту Сумського національного університету (Суми, Україна)

Олійник-Данн Олена Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Охріменко Ігор Віталійович — доктор економічних наук, професор, проректор з навчальної та наукової роботи Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Паска Ігор Миколайович — доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна)

Русіна Юлія Олександрівна — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Скриньковський Руслан Миколайович — кандидат економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій Закладу вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права» (Львів, Україна)

Сопко Валерія Василівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та оподаткування Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Танклевська Наталія Станіславівна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів Херсонського державного аграрного університету (Херсон, Україна)

Тарасенко Ірина Олексіївна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Токар Володимир Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)

Фоміна Олена Володимирівна — доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Ходжаян Аліна Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Horska Elena — Dr.h.c.Prof. Dr. Ing Professor Marketing and Management, Dean of the Faculty of Economics and Management of the Slovak University of Agriculture in Nitra (Slovak Republic)

№ 5 (49)
1 т.

2021
травень

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «ECONOMIC SCIENCES»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
СЕРИЯ: «ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ЗМІСТ

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

Lytvynenko Alina, Lytvynenko Olena
GLOBALIZATION IMPACT ON THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS..... 9

ЕКОНОМІКА

Данчук Марія Вікторівна
СИНЕРГЕТИЧНА ПАРАДИГМА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ
НЕЛІНІЙНОЇ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ 14

**Дячков Дмитро Володимирович, Вакуленко Юлія Валентинівна,
Горбатюк Людмила Михайлівна, Стещенко Катерина Василівна**
СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТНИМИ ПЕРЕВАГАМИ ПІДПРИЄМСТВА
НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 22

Кочорба Валерія Юріївна, Манець Оксана Владиславівна
ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ НА ОСНОВІ
ЕКОНОМЕТРИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ 29

Кузьмін Олег Євгенович, Юринець Оксана Василівна
МОДЕЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ УРГЕНТНИХ ІНСТРУМЕНТІВ
АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ..... 38

Ляшенко Ганна Павлівна
НЕМАТЕРІАЛЬНІ, НЕВЛОВИМІ АКТИВИ — ЯДРО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ 47

Муравйов Василь Євгенійович
ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА — ГЛОБАЛЬНИЙ ТРЕНД ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА 53

Нечипорук Оксана Василівна
ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВОСТІ
ЇЇ АКТИВІЗАЦІЇ 61

Онишко Світлана Василівна, Чубенко Владислав Юрійович
ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ 69

Саямон-Міхєєва Катерина Дмитрівна
ОСОБЛИВОСТІ АУДИТУ МАТЕРІАЛЬНИХ ВИТРАТ ТА СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ
ПІДПРИЄМСТВА 78

Слюсарева Людмила Валеріївна, Нуріахметов Євгеній Ільдарович ДО ПИТАННЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКУПІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ	85
Стрішенець Микола Михайлович, Павлова Олена Миколаївна, Павлов Костянтин Володимирович ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ І РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН	91

CONTENTS

HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

- Lytvynenko Alina, Lytvynenko Olena**
GLOBALIZATION IMPACT ON THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS..... 9

ECONOMY

- Danchuk Maria**
SYNERGETIC PARADIGM OF ENTERPRISE RISK MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF
NONLINEAR DYNAMICS OF ECONOMIC DEVELOPMENT 14
- Diachkov Dmytro, Vakulenko Yuliia, Horbatiuk Liudmyla, Steshenko Kateryna**
STRATEGIC ASPECTS OF MANAGING THE COMPETITIVE ENTERPRISE'S ADVANTAGES
BASED ON THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY 22
- Kochorba Valeriia, Manets Oksana**
EFFICIENCY OF BANKS WITH FOREIGN CAPITAL ON THE BASIS OF ECONOMETRIC
MODELING 29
- Kuzmin Oleh, Yurynets Oksana**
MODELLING OF THE APPLICATION OF URGENT INVESTMENT TOOLS OF ENTERPRISE
ANTI-CRISIS MANAGEMENT 38
- Liashenko Hanna**
INTANGIBLE, INTANGIBLE ASSETS — THE CORE OF INTELLECTUAL CAPITAL 47
- Muravyov Vasyl**
THE DIGITAL ECONOMY IS A GLOBAL TREND IN THE INFORMATION SOCIETY 53
- Nechyporuk Oksana**
INVESTMENT ACTIVITY OF UKRAINE: CURRENT STATE, PROBLEMS AND POSSIBILITIES
OF ITS ACTIVATION 61
- Onyshko Svitlana, Chubenko Vladyslav**
FINANCIAL SECURITY AND ITS FEATURES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION
OF THE ECONOMY 69
- Saliamon-Mikhieieva Kateryna**
FEATURES OF AUDIT OF MATERIAL COSTS AND COST OF PRODUCTION
OF THE ENTERPRISE..... 78

Sliusareva Liudmyla, Nuriakhmetov Yevhen ON THE ISSUE OF EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF PROCUREMENT ACTIVITIES OF UTILITIES.....	85
Strishenets Mykola, Pavlova Olena, Pavlov Kostiantyn INSTITUTIONAL ECONOMIC THEORY AND DEVELOPMENT WORLD ECONOMIC SCIENCE IN CONDITIONS GLOBALIZATION CHANGES.....	91

Lytvynenko Alina

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Entrepreneurship and Hotel and Restaurant Business
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
ORCID: 0000-0003-0372-5130*

Lytvynenko Olena

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Marketing,
Management and Trade Entrepreneurship
Kharkiv Trade and Economics Institute of
Kyiv National Trade and Economics University
ORCID: 0000-0002-8360-4461*

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7211

GLOBALIZATION IMPACT ON THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Summary. The article considers the key issues of the impact of globalization on the hotel and restaurant business. The market of hotel and restaurant services began to be actively mastered by private business: the upper price segment was formed, represented by high-class hotels, in which there is already a real and quite fierce competition; middle-class hotels are being built and reconstructed, although not at such a rapid pace, new niches are being mastered, such as the niche of small high-class hotels; attempts are being made to create domestic hotel chains. Thus, the key role in these processes is played by management, providing in hotel and restaurant business realization of investment projects, effective current management, including all its aspects: operations, personnel, finances, marketing.

The article substantiates the need to deepen sound recommendations for improving the activities of hotel and restaurant businesses based on their effective management, including strategic, operational and financial aspects in the global ecosystem. The hotel and restaurant business is the result of globalization, and at the same time the expansion of hotel groups in the world market is the result of globalization. Hotel practices and policies must respond to changes in the socio-economic and political environment. The impact of globalization on the hotel business is defined precisely in terms of how business image, skills, attitudes and behavior constitute effective and efficient intercultural interaction, how people use critical cultural knowledge.

Reflections on the research of these specific phenomena and their interrelationships underlie the fact that globalization has affected and changed the lives of people throughout the entire world. Thus, the hotel and restaurant industry as a working environment cannot remain unchanged. The term globalization has recently been widely used to describe the state of the hospitality industry. The expansion of hotel brands globally, the recruitment of global workforce and the placement of global customers in the hotel business are the consequences of globalization.

The situation with the hotel and restaurant business is complicated by the fact that at the moment no one knows how long the quarantine will last and how quickly the flow of guests will resume after its completion. Even if the pandemic is stopped by the end of 2021, the market will not be able to recoup its losses quickly. For at least another two to three months after the end of quarantine, people will refrain from traveling, even within the country.

Key words: hotel and restaurant business, globalization, strategy.

Statement of the problem. The hotel and restaurant business occupies an important place in the

economy of a great many developed countries and not just those. Having become a deep social environment,

today it makes a significant contribution both to the economic development of an individual country and to improving the quality of life of a modern person, who in the context of globalization is becoming increasingly mobile. Ukraine is no exception in this process — in the last decade the domestic market of tourist services and, consequently, the hotel industry are developing rapidly, especially in large industrial and financial centres of the country. However, it should be noted that the significance of this segment for the domestic economy as a whole is still significantly lower than in developed countries.

The hotel services market began to be actively mastered by private business: the top price segment represented by high-class hotels with available actual and rather relentless competition has formed; middle-class hotels are being built and reconstructed, although not at such a rapid pace, new niches are being mastered, such as the niche of small high-class hotels; attempts are being made to create domestic hotel chains. The key role in these processes is played by management providing implementation of investment projects and effective current management in the hotel business, including all its aspects: operations, personnel, finances and marketing.

Formulation purposes of article (problem). The research goal is to deepen sound recommendations for improving the activities of hotel businesses through their effective management, including strategic, operational and financial aspects in the global ecosystem.

The main material. The development of a market economy has led to an increase in such a complex and diverse area of activities in the field of services as hotel business services. This area of activities requires a serious understanding of the world experience and close attention to the prospects of its use in Ukraine. In this context, it is important to determine the role and importance of this type of business in the modern economy, determine the dynamics of its development in our country and abroad, compare business formation trends in different countries in order to be of benefit to the Ukrainian specifics. And, finally, it is essential to search the ways to increase its efficiency in Ukraine, the most important of which is the formation of business image and brand in the hotel business under conditions of current globalization.

According to American researchers T. Peters and R. Waterman, hotel business executives who have formulated only financial goals for themselves, as a rule, do not achieve the financial results achieved by hotels with a wider range of values. More specifically, this wider range of values can be defined as the hotel ideology, its internal and external image.

An image is not an accurate and unambiguous reflection of the merits and characteristics, but a pattern designed by experts, which is based on both real, objective features and, in addition, on the features introduced to form the appropriate image. The image must be adequate to the real pattern and be addressed to a specific group of consumers, while remaining plastic and dynamic [1].

Market economic reforms carried out in the country in the early 90's of the last century, opened new, virtually unlimited opportunities for the development of the hotel business. However, it should be noted that so far there are a significant number of factors of political, institutional and purely economic nature in the Ukrainian economy that limit this development.

Over the past 30 years, Ukraine has experienced quite a number of political and economic crises, seen two revolutions, accustomed to the constant collapse of the hryvnia and is living in a state of military conflict. And all this time the hotel business market has existed, adapted to new realities and developed further, although it is very vulnerable to such vicissitudes.

The role to be played by the hotel business in Ukraine's economy will become increasingly important, contributing to improving the life quality. Unlike any other areas of the service sector of the economy, focused mainly on meeting utilitarian needs, the hotel business performs an important socio-economic function, i.e. being one of the main elements of the tourism market infrastructure, it generally determines its development, given that the tourism market of Ukraine has virtually unlimited growth potential.

In a professional business and social context, such as global hotel brands in Ukraine, intercultural communication, contacts and relationships underlie day-to-day operations and customer service.

A significant part of the customer base of hotels in Ukraine consists of people belonging to different cultural groups who travel around the country for both leisure and business. Global travel and labour mobility are phenomena caused by changes taking place at the socio-economic, cultural and political levels due to the phenomenon of globalization. Therefore, the hotel industry is well aware of the essence of different cultures or the process of accommodation in hotel premises, both in the case of external customers or diversity management, when different cultures come together in the hotel business, and in the case of internal customers.

The research aimed to answer the question of how hotels are organized to address intercultural communication in customer service and whether intercultural barriers arise in the intercultural interaction of hotel

staff and global customers. To understand how global hotel brands work, the held research was focused on three main areas related to each hotel: organizational culture; customer service; customer service and intercultural issues. The research used interviews with hotel management and non-managerial staff from different cultures, observation of public space among customers and staff during check-in and check-out in the reception area and during lunch in the cafe-bar and restaurant. The search for the official website of each hotel and job advertisements were also used to improve the results of interviews and observations.

It is generally found that hotel staff often have language barriers and religious problems as well as interpret different non-verbal behaviours or food culture issues related to the intercultural aspect of customer service. Moreover, it was found that attention to customer service by hotel staff is the highest organizational value, and customer service is a priority. Despite this, the brands of the participating hotels do not seem to have yet realized how intercultural barriers can affect the day-to-day running of the hotel, the work results and the psychology of the hotel staff. The employees noted that they seek to receive diversity training provided by their organizations to learn about different cultural needs and to expand their intercultural skills. The concept of diversity training in global hotel brands is based on the fact that one of the numerous goals of diversity management in the workplace of hotels is a better understanding of intercultural differences. Therefore, global hotel brands can view diversity training as a practice that benefits both their hotel staff and customer base. It can have a special organizational advantage for organizational matters in the hotel business, which can affect the efficiency and performance of hotels.

The practice and policy of the world hotel business in Ukraine are influenced by socio-economic, cultural and political phenomena of interculturalism, multiculturalism and globalization. Reflections on the research of these specific phenomena and their interrelationships underlie the fact that globalization has affected and changed the lives of people throughout the entire world. Thus, the hotel and restaurant industry as a working environment cannot remain unchanged. The term globalization has recently been widely used to describe the state of the hospitality industry. The expansion of hotel brands globally, the recruitment of global workforce and the placement of global customers in the hotel business are the consequences of globalization.

Under these circumstances, it is understood that as a result of organization globalization, hotels in partic-

ular, shall adapt to the new socio-economic, cultural and political conditions associated with the diversity of the workforce and global consumers. Globalization as a process develops within a society and its social systems. Hotels as service organizations are components of this social context, and, therefore, they are expected to be able to respond effectively to the consequences and changes brought by globalization to the hotel's work environment. This becomes mandatory for hotel organizations, because global customers and the workforce in general are related to customer service issues in terms of intercultural contacts and intercultural communication.

The prospects for globalization, anti-globalization and alter-globalization as well as how they contributed to the emergence of three different theories relating to globalization: globalists; sceptics; traditionalists and transformers are presented further. These different theories and viewpoints make clear that there are no unambiguous answers as to how globalization is interpreted, but emphasize that its consequences can be multiple. In addition, the impact of globalization on the hotel industry is discussed. Moreover, it is described that interculturalism and multiculturalism as concepts feel their presence in the academic world and as the word multiculturalism is generated and replaced by other synonymous terms, such as multiethnicity and cultural pluralism. Initially, multiculturalism was seen primarily as an issue with a political dimension, but multiculturalism is a multidimensional phenomenon that, in order to be understood, can be considered in relation to other social, cultural, economic and political phenomena.

Globalization has affected hospitality and, consequently, the hotel business in Ukraine. The economic benefits of globalization seem to have positive effects on the hospitality industry. Being an integral part of the international import-export business, the international travel and tourism industry has become a direct beneficiary of the globalized world economy as most countries have lifted travel restrictions to facilitate business and travel. These economic benefits have facilitated the experience of traveling abroad, but globalization, in addition to the economic benefits derived from global incomes in the country, has led to changes in the recruitment of global labour. markets globalization, increasing diversity of the workforce and the use of Third World citizens by transnational organizations have made training issues important for the rest of this decade [2]. Migrants have historically been a significant part of the tourism industry [3]. This persistent link between migration, labour migration and employment in tourism continues in

part because the mobile international workforce offers a solution to labour shortages when the local workforce is unwilling to participate in low wages, low status and seasonal employment. The fact that globalization has increased the cultural diversity of the workforce and the presence of global customers in the hotel business in Ukraine, clearly indicates that importance should be given to intercultural service meetings that exist in the interaction of hotel staff and customers of different cultural backgrounds. To achieve this, hotel organizations need to assess the different cultural needs, behaviours, beliefs, values and practices of global customers. There is a demand for hotel staff to be provided with the appropriate intercultural knowledge, skills and motivation to be able to deal effectively with intercultural interaction in customer service.

Nowadays, the hotel sector survives as best it can and tries to understand how to be and what to do, and the government is procrastinating with the industry support. Now the countdown is no longer a month or

a week, but a day. If there is no support, stagnation, mass layoffs and a crisis will start. There are a number of necessary priority measures to save and mitigate the economic impact of the coronavirus that the industry needs. The hotel business is now waiting for the government to take the next steps as shown in Figure 1.

Insights from this study and perspectives for further research in this direction. Having studied some key aspects of the hospitality and customer service sector in the hotel business, it is suggested that the hotel business could be part of the working lives of hotel employees as part of their global citizenship identity. The hotel business is the result of globalization and, at the same time, hotel groups expansion in the world market is the result of globalization. Hotel practices and policies shall respond to changes in the socio-economic and political environment. The impact of globalization on the hotel business is defined precisely in terms of how business image, skills, attitudes and behaviour constitute effective and efficient intercultural inter-

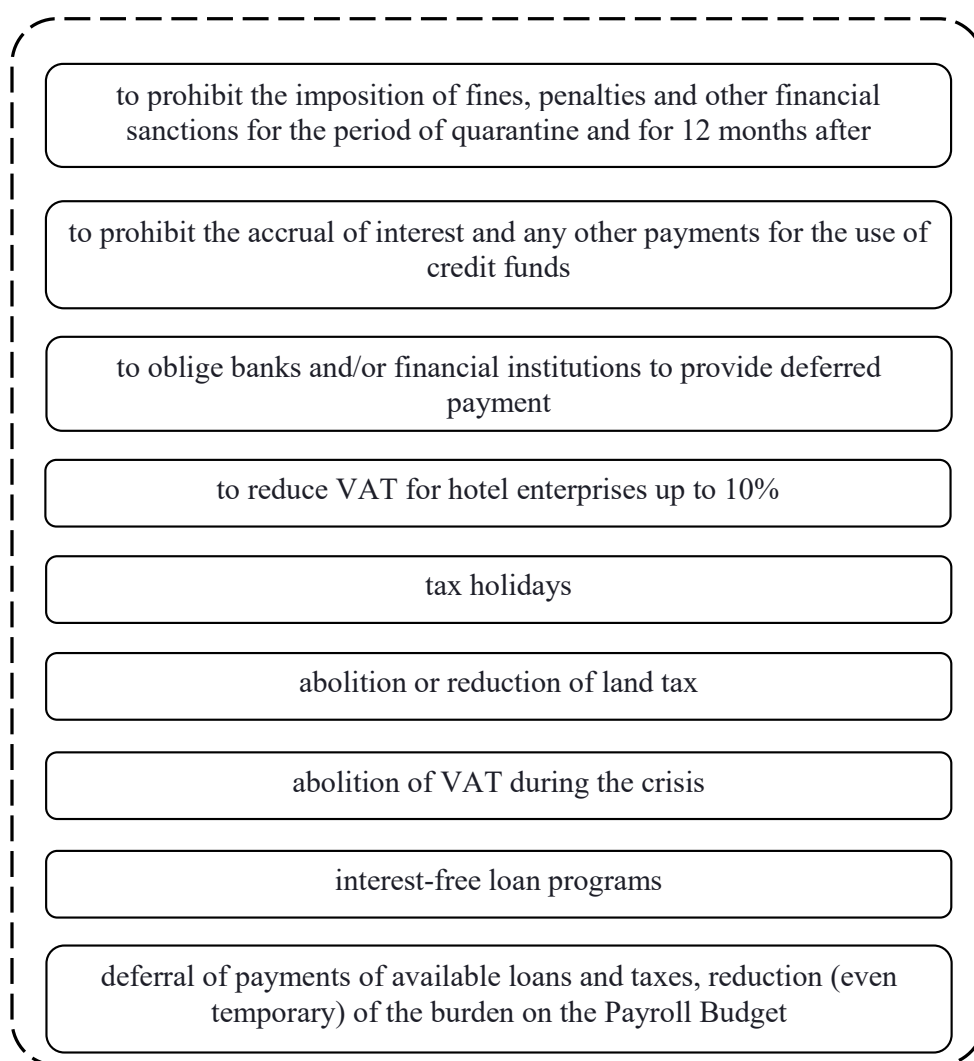

Fig. 1. Strategic solutions to save and mitigate the economic impact of the coronavirus in the hotel business

action, how people use critical cultural knowledge. Indeed, discussing the impact of globalization on the hotel business in the hotel business environment may be the first step to contradict the claim that hospitality is a low-skilled sector. The business image and brand can change the hospitality image and emphasize the importance of space to improve both hotel staff and customer service experience.

It is also important to form the efficiency of hotel business enterprises with the help of global computerization. All more or less large hotels are equipped with computers that control and take into account all aspects of the activities of numerous departments of the hotel (rooms booking, customer service, accounting, products purchasing).

Computer systems of centralized management of the hotel complex allow you to coordinate the work of

even a large hotel without much time and effort. The system allows to solve such tasks as optimization of operational business processes; reduction of paper-work; increasing financial control over the activities of services and personnel; improving the quality of guest service; optimization of operating costs; statistical and analytical functions, thus improving the activities of hotel businesses based on their effective management in the global ecosystem.

The situation with the hotel business is complicated by the fact that at the moment no one knows how long the quarantine will last and how quickly the flow of guests will resume after its completion. Even if the pandemic is stopped by the end of 2021, the market will not be able to recoup its losses quickly. At least two or three months after the quarantine termination people will refrain from travelling, even within the country.

Literature

1. Altricher H., Feldman, A., Posch, P. and Somekh, B. Teachers investigate their work: An introduction to action research across the professions. 2nd ed. Abingdon, Oxon: Routledge, 2013.
2. Bhagat R.S., Prien K.O. Cross-cultural training in organizational contexts. In D. Landis & R.S. Bhagat (Eds.), Handbook of intercultural training Sage Publications, Inc., 1996. P. 216–230.
3. Janta H., Brown L., Lugosi P. and Ladkin L. Migrant relationships and tourism employment // Annals of Tourism Research. 2011. Vol. 38. No. 4. P. 1322–1343.
4. Official site McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/Detailing-the-new-landscape-for-global-business-services.pdf> (date of rotation 27.02.2021).
5. The Global Information Technology Report. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR_Report_2018.pdf (date of rotation 01.03.2021).
6. Lytvynenko A. O. Logistic approaches to management of innovative development of enterprise in the conditions of globalization / A. O. Lytvynenko // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки в умовах євроінтеграції»: тези доповідей, 29 жовтня 2020 р. Полтава: Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». 2020. С. 169–170.

References

1. Altricher H., Feldman, A., Posch, P. and Somekh, B. Teachers investigate their work: An introduction to action research across the professions. 2nd ed. Abingdon, Oxon: Routledge, 2013.
2. Bhagat R.S., Prien K.O. Cross-cultural training in organizational contexts. In D. Landis & R.S. Bhagat (Eds.), Handbook of intercultural training Sage Publications, Inc., 1996. P. 216–230.
3. Janta H., Brown L., Lugosi P. and Ladkin L. Migrant relationships and tourism employment // Annals of Tourism Research. 2011. Vol. 38. No. 4. P. 1322–1343.
4. Official site McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/Detailing-the-new-landscape-for-global-business-services.pdf> (data zvernennja: 27.02.2021).
5. The Global Information Technology Report. Official site of the World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR_Report_2018.pdf (data zvernennja: 01.03.2021).
6. Lytvynenko A. O. Logistic approaches to management of innovative development of enterprise in the conditions of globalization / A. O. Lytvynenko // Materialy VII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsyyi “Suchasni innovatsiyno-investytsiyni Mekhanizmy rozvytku natsional'noy ekonomiky v uslovnyakh yevrointehratsiyi”: tezy dopovidey, 29 zhovtnya 2020 r. Poltava: Natsional'nyy universytet “Poltavs'ka politekhnika imeni Yuriya Kondratyuka”. 2020. S. 169–170.

Данчук Марія Вікторівна

*кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки
Національний транспортний університет*

Данчук Мария Викторовна

*кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики
Национальный транспортный университет*

Danchuk Maria

*PhD, Associate Professor of the Department of Economics
National Transport University*

ORCID: 0000-0002-6114-9728

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7261

СИНЕРГЕТИЧНА ПАРАДИГМА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕЛІНІЙНОЇ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ НЕЛИНЕЙНОЙ ДИНАМИКИ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

SYNERGETIC PARADIGM OF ENTERPRISE RISK MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF NONLINEAR DYNAMICS OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Анотація. В сучасних умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства відбуваються надзвичайно швидкі, стрибкоподібні трансформаційні зміни у всіх сферах соціально-економічної діяльності (впровадження новітніх технологій, принципово нових базових видів продукції, споживчих та соціальних стандартів).

Останні економічні дослідження показують, що в сучасних умовах розвиток економіки, як складної відкритої системи, уявляє собою нелінійно-динамічні (синергетичні) перетворення, пов'язані з переходом з одного стійкого стану в інший через ряд проміжних нерівноважних (часто хаотичних), структурно гетерогенних станів. При цьому вплив флуктуацій зовнішнього соціально-економічного середовища може призводити до реалізації принципово різних траєкторій (сценаріїв) такого переходу, а значить і до можливості реалізації з певною ймовірністю якісно різних кінцевих стійких станів економічної системи.

Отже об'єктивними причинами виникнення ризиків підприємницької діяльності в таких умовах можуть бути не тільки стохастичний, але й синергетичний (об'єктивно багатоваріантний) характер економічних процесів. При цьому, що важливо, реалізація ризиків може призвести не тільки до негативних (отримання втрат), але й до позитивних (отримання додаткового прибутку) економічних наслідків.

В роботі розглянуто основні особливості ризик-менеджменту підприємства в умовах синергетичного розвитку економіки. Сформульовано та обґрунтовано застосовність парадигми сучасного ризик-менеджменту. Згідно цієї парадигми підприємства займаються підприємницькою діяльністю в умовах постійного ризику, оптимізація якої повинна одночасно здійснюватися шляхом такої цілеспрямованої (управління) та самочинної (самоорганізація) структурно-функціональної трансформації певних зовнішніх та внутрішніх системних зв'язків, яка б адекватно відповідала поточному стану та тенденціям розвитку підприємницького середовища. В рамках цієї концепції запропоновано і проаналізовано синергетичну модель процесу ризик-менеджменту в інтегральній системі управління підприємством.

Ключові слова: управління підприємством, ризик-менеджмент, синергетика, підприємництво.

Аннотация. В современных условиях становления и развития информационного общества происходят чрезвычайно быстрые, скачкообразные трансформационные изменения во всех сферах социально-экономической деятельности (внедрение новейших технологий, принципиально новых базовых видов продукции, потребительских и социальных стандартов).

Последние экономические исследования показывают, что в современных условиях развитие экономики, как сложной открытой системы, представляет собой нелинейно-динамические (синергетические) преобразования, связанные с переходом из одного устойчивого состояния в другое через ряд промежуточных неравновесных (часто хаотичных), структурно гетерогенных состояний. При этом влияние флуктуаций внешнего социально-экономического среды может приводить к реализации принципиально различных траекторий (сценариев) такого перехода, а значит и к возможности реализации с определенной вероятностью качественно различных конечных устойчивых состояний экономической системы.

Поэтому объективными причинами возникновения рисков предпринимательской деятельности в таких условиях могут быть не только стохастический, но и синергетический (объективно многовариантный) характер экономических процессов. При этом, что важно, реализация рисков может привести не только к негативным (получение потерь), но и к положительным (получение дополнительной прибыли) экономическим последствиям.

В работе рассмотрены основные особенности риск-менеджмента предприятия в условиях синергетического развития экономики. Сформулированы и обоснованы применимость синергетической парадигмы современного риск-менеджмента. Согласно этой парадигме предприятия занимаются предпринимательской деятельностью в условиях постоянного риска, оптимизация которой должна одновременно осуществляться путем такой целенаправленной (управления) и самопроизвольной (самоорганизация) структурно-функциональной трансформации определенных внешних и внутренних системных связей, которая бы адекватно отвечала текущему состоянию и тенденциям развития предпринимательской среды. В рамках этой парадигмы предложено и проанализировано синергетическую модель процесса риск-менеджмента в интегральной системе управления предприятием.

Ключевые слова: управления предприятием, риск-менеджмент, синергетика, предпринимательство.

Summary. In modern conditions of the formation and development of the information society, extremely rapid, abrupt transformational changes are taking place in all spheres of socio-economic activity (the introduction of new technologies, fundamentally new basic types of products, consumer and social standards).

Recent economic studies show that in modern conditions the development of the economy as a complex open system is a nonlinear dynamic (synergetic) transformations associated with the transition from one stable state to another through a series of intermediate non-equilibrium (often chaotic), structurally heterogeneous states. In this case, the influence of fluctuations in the external socio-economic environment can lead to the implementation of fundamentally different trajectories (scenarios) of such a transition, and hence to the possibility of realizing, with a certain probability, qualitatively different final stable states of the economic system.

Therefore, the objective reasons for the emergence of business risks in such conditions can be not only stochastic, but also synergistic (objectively multivariate) nature of economic processes. At the same time, what is important, the realization of risks can lead not only to negative (loss), but also to positive (additional profit) economic consequences.

The paper considers the main features of enterprise risk management in the context of synergistic economic development. The applicability of the synergetic paradigm of modern risk management is formulated and substantiated. According to this paradigm, enterprises are engaged in entrepreneurial activity in conditions of constant risk, the optimization of which must be simultaneously carried out through such a purposeful (management) and spontaneous (self-organization) structural and functional transformation of certain external and internal systemic connections, which would adequately correspond to the current state and development trends of the business environment. Within the framework of this paradigm, a synergistic model of the risk management process in an integrated enterprise management system is proposed and analyzed.

Key words: enterprise management, risk management, synergetics, entrepreneurship.

Постановка проблеми. Проблеми дослідження ризиків в ХХІ столітті постала з особливою гостротою. В сучасних умовах переходу людства до інформаційного суспільства відбуваються надзвичайно швидкі (навіть стрибкоподібні), трансформаційні зміни у всіх сферах соціально-економічної діяльності (впровадження новітніх технологій, принципово

нових базових видів продукції, споживчих та соціальних стандартів).

Характерними проявами такого переходу є прискорення науково-технічного прогресу, як наслідок більш швидка змінність інноваційних циклів, глобалізація економічних процесів та розвиток інформаційних (телекомунікаційних) технологій, що

розширюють, поглиблюють і ускладнюють схеми взаємодії між ринковими суб'єктами.

Ряд останніх економічних досліджень показують (див., наприклад, [1–3]), що в сучасних умовах розвиток економіки, як складної відкритої системи, уявляє собою нелінійно-динамічні перетворення, пов'язані з переходом з одного стійкого стану в інший через ряд проміжних нерівноважних (часто хаотичних), структурно гетерогенних станів. При цьому вплив флуктуацій зовнішнього соціально-економічного середовища може призводити до реалізації принципово різних траєкторій (сценаріїв) такого переходу, а значить і до можливості реалізації з певною ймовірністю якісно різних кінцевих стійких станів економічної системи.

Внаслідок цього підприємницьку діяльність у світі і, зокрема, в нашій країні, доводиться здійснювати в умовах систематичної, перманентно зростаючої невизначеності ситуації та мінливості соціально-економічного середовища, що обумовлює підвищення актуальності дослідження різних аспектів ризик-менеджменту підприємництва.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичним дослідженням проблеми ризиків та невизначеності підприємницької діяльності присвячено велику кількість наукових праць (див., наприклад, [4–7] та посилання в них).

Узагальнюючи дослідження цих авторів, можна зазначити, що у більшості наукових праць в основному приділяється увага розробці методів та моделей виявлення, оцінки та управління (мінімізації) ризиків підприємницької діяльності суб'єктів господарювання в умовах повільно-рівноважного (лінійного) розвитку економіки. При цьому припускається, що невизначеність (непрогнозованість) економічних параметрів, як основної причини виникнення ризиків, може бути викликана стаціонарним стохастичним розподілом флуктуацій параметрів виробничої системи і зовнішнього середовища та (або) відсутністю інформації про можливі зміни цих параметрів, навіть якщо ці показники не мають яскраво вираженого стохастичного характеру. Щодо проблеми виявлення, оцінки та управління ризиками в кризових умовах, то тут найбільш розвинутими теоретичними уявленнями про це можна вважати результати досліджень техногенних, екологічних і, до певної міри, фінансових ризиків (див., наприклад [7; 8]).

У зв'язку з вищезазначеним, об'єктивно необхідним в теперішній час вважаємо створення принципово нових концептуальних підходів, методології, методів та моделей формування та функціонування системи підприємницького ризик-менеджменту,

які б відповідали сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства.

Метою даної роботи є дослідження деяких основних аспектів ризик-менеджменту підприємства в умовах нелінійної динаміки розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теперішнього стану світової економіки, свідчить про кризу ортодоксальної економічної теорії, яка виявляє себе в тому, що ця теорія не завжди здатна знайти ефективні рішення нагальних проблем сучасної економічної політики. Лінійні екстраполяції тих або інших короткочасних тенденцій в економіці, на яких здебільшого будувалися прогнози в рамках традиційних теоретичних уявлень, у достатньо великій кількості випадків не можуть адекватно описувати нелінійні макро- та мікроекономічні процеси, що відбуваються у світі та Україні, зокрема.

Між тим, останніми роками спостерігається значний розвиток нетрадиційних економічних теорій, які базуються на використанні концепцій і методів, що спочатку були розроблені в природничих науках (фізиці, хімії, біології тощо). Це теорія дисипативних систем, синергетика, теорія катастроф, екофізика (див., наприклад, [8–15]). За допомогою цих уявлень вдалося дослідити основні особливості економічних крахів, описати прояви ряду синергетичних ефектів в економіці, побудувати теорію фінансових ризиків, інтерпретувати процеси зміни економічних показників й обмінних курсів валют.

В рамках наведених теоретичних підходів економіка розглядається як відкрита, нерівноважна, нелінійна складна система. При цьому підприємство, як суб'єкт господарювання ринкової економіки, є синергетична виробнича система, яка активно взаємодіє із зовнішнім середовищем, що флуктує. Відповідно розвиток економічної системи уявляє собою якісну зміну її структури та функціонування за рахунок кооперативної взаємодії її компонентів. Як і будь-яка інша складна відкрита система, остання проходить через ряд стадій порядку та хаосу. Економічна система та її компоненти у нестійкому стані піддаються змінам (флуктуаціям), які економіка до певної межі може нейтралізувати, чому сприяє стійкість її структури протягом еволюційного періоду. При цьому еволюційний етап економічного розвитку може мати як лінійний, так і нелінійний характер. Далі при перевищенні флуктуючими параметрами певних критичних значень настає момент, коли зміни параметрів приводить до стрибкоподібного переходу економіки в якісно інший стан, на нову траєкторію розвитку (біфуркаційний етап розвитку економіки). Так настає точка біфуркації — точка розгалуження різних альтернативних варіантів роз-

витку. Таким чином, при змінних зовнішніх умовах еволюція системи уявляє собою послідовність різних атракторів, перехід між якими відбувається через нестійкі стани та біфуркації.

Наявність різних атракторів, що є результатом розв'язку системи рівнянь, які описують нелінійну динаміку складної системи будь-якої природи, в нашому випадку вказує на можливість реалізації з певною імовірністю різних кінцевих стійких станів економічної системи. Це, врешті решт, призводить до підвищення ступеню невизначеності, і як наслідок підвищення ступеню ризику господарської діяльності ринкових суб'єктів.

Такий стан речей в сучасній економіці висуває принципово нові вимоги щодо суті, організації та функціонування підприємницького ризик-менеджменту, виявлення та аналіз деяких сучасних аспектів якого наведений нижче.

В першу чергу потрібно відмітити, що в сучасних умовах об'єктивними причинами виникнення ризиків підприємницької діяльності є не тільки стохастичний, але й синергетичний (об'єктивно багатоваріантний) характер економічних процесів. При цьому, що важливо, реалізація ризиків може призвести не тільки до негативних (отримання втрат), але й до позитивних (отримання додаткового прибутку) економічних наслідків.

З іншого боку, як було зазначено вище, реалізація того або іншого стійкого стану економічної системи та її компонентів (підсистем) відбувається внаслідок флуктуацій (детермінованих або стохастичних) перехідних процесів. Це означає, що в умовах нелінійної динаміки економіки, флуктуації є не тільки джерелом виникнення та збільшення невизначеності (ризиків) підприємницької діяльності, але й джерелом зняття або зменшення цієї невизначеності (ризиків). З цього випливає, що в рамках синергетичної парадигми розвитку економіки ефективність менеджменту та, відповідно, ризик — менеджменту підприємства залежить, в першу чергу, від ефективності використання підприємством сучасних технологій управління флуктуаціями. При цьому суть управління флуктуаціями полягає у добуванні суб'єктом підприємницької діяльності вигоди з внутрішніх та зовнішніх джерел цих флуктуацій.

Такий підхід дає можливість дати визначення ризику в такому вигляді. Ризик — це діяльність, пов'язана з подоланням або використанням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої мається можливість досягнення передбачуваного позитивного результату, невдачі або відхилення від мети.

Тоді, виходячи з нелінійно-динамічного характеру розвитку економіки та синергетичної природи

суб'єктів господарювання, можна зробити висновок, що підприємства займаються підприємницькою діяльністю в умовах постійного ризику, оптимізація якого повинна здійснюватись шляхом такої цілеспрямованої (управління) та самочинної (самоорганізація) структурно-функціональної трансформації (або встановлення нових) певних зовнішньо- та внутрішньо-системних зв'язків, яка б адекватно відповідала поточному стану зовнішнього підприємницького середовища.

Синергетичний характер сучасних економічних процесів та діяльності підприємства також передбачає, що система управління ризиками повинна бути гнучкою, динамічною з можливістю адаптації до швидкозмінних зовнішніх впливів. Відповідно, процес ризик-менеджменту повинен супроводжувати управлінські рішення на всіх рівнях менеджменту організації, де кожний співробітник розглядає ризик-менеджмент як частину своєї роботи. Тому управління ризиками необхідно інтегрувати в менеджмент бізнес-процесів або їх складових частин (етапів). При цьому основними напрямками інтеграції системи ризик-менеджменту в систему управління підприємством мають бути: системність управління ризиками на всіх рівнях ієрархії організації підприємницької діяльності; неперервність процесу управління ризиками та аналіз всіх видів ризиків і можливостей по їх управлінню.

Тоді, це дає можливість запропонувати наступну модель процесу ризик-менеджменту в інтегральній системі менеджменту підприємства, підприємницька діяльність якого має синергетичний характер (див. рис. 1).

Розглянемо особливості функціонування елементів процесу ризик-менеджменту в запропонованій моделі (див.рис.1) з урахуванням сучасних тенденцій розвитку економіки.

Визначення контексту ризик-менеджменту. На цій стадії, в першу чергу, повинна бути проведена відповідна аналітична робота щодо виявлення характеру (лінійний або нелінійний) перебігу економічних процесів, в умовах якого здійснюються всі види підприємницької діяльності підприємства. Це також передбачає виявлення зовнішніх характеристик підприємницького середовища, внутрішніх параметрів ризик-менеджменту, в яких буде реалізовуватися даний процес. Повинні бути визначені вимоги до діяльності, критерії ризиків, а також структура і методи їх аналізу, які принципово можуть відрізнятися в залежності від виявленого характеру динаміки економіки на досліджуваному проміжку часу.

Ідентифікація ризиків. Вважається, що на цій стадії потрібно визначити де, коли, чому і як

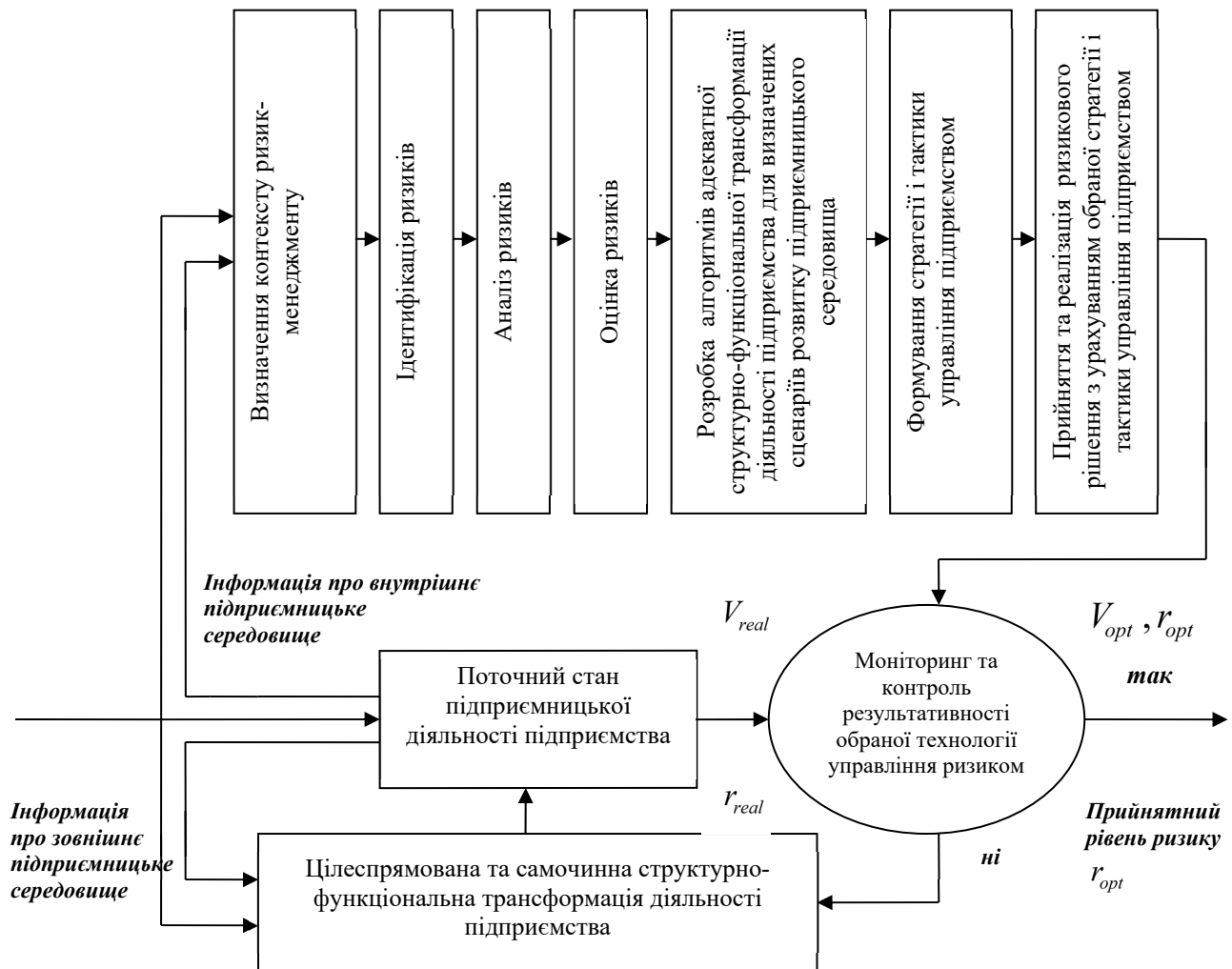

Рис. 1. Синергетична модель процесу ризик-менеджменту в інтегральній системі управління підприємством

Джерело: розробка автора

ризикові ситуації можуть завадити, послабити, затримати або сприяти досягненню запланованих результатів. Тут потрібно вказати на певні особливості проведення цього етапу ризик-менеджменту в сучасних умовах розвитку економіки. Мова йде про те, що процеси глобалізації та прискорення науково-технічного прогресу, які відбуваються у світі, призводять до підвищення ймовірності прояву так званих системних, а саме синергетичних ризиків, тобто ризиків, елементи яких мають здатність до самоорганізації. Це означає, що кількісне накопичення ризиків певного виду, які до певного часу не проявляються або не мають особливої небезпеки, внаслідок флуктуацій або резонансних впливів можуть викликати відповідну реакцію по всій системі економічних ризиків, і якщо не застосувати відповідні заходи, призводити до кризового обвалу всієї економічної діяльності підприємства. Тому проведення відповідного аналізу на виявлення системності ризиків набуває особливої актуальності.

Аналіз ризиків. В результаті проведення якісного і кількісного аналізу ризиків необхідно визначити їх наслідки, імовірність виникнення і, отже, рівень ризику, а також причини, фактори та можливі шляхи виникнення ризикових ситуацій. Потрібно також виявити та оцінити існуючі інструменти (моделі й методи) контролю ризиків. Слід зауважити, що моделі та методи аналізу і, відповідно, на наступній стадії оцінки ризиків підприємницької діяльності на даний час в основному розроблені для випадку рівноважної, лінійної екстраполяції перебігу економічних процесів при розгляді стаціонарних (часто нормальних) розподілів стохастичних змін економічних параметрів, які обумовлюють той або інший рівень ризику. Щодо випадку нелінійної динаміки економіки, то проблема розробки відповідних концепцій, моделей, методів, математичного апарату знаходиться на початковому етапі свого вирішення. Крім того, об'єктивна багатоваріантність, як наслідок нелінійності, розвитку сучасної економіки

та швидкоплинність перебігу економічних процесів, коли приймати рішення доводиться швидко в умовах дефіциту часу, з необхідністю актуалізує проведення попереднього аналізу для різних сценаріїв розвитку економічного середовища можливих ризикових ситуацій, імовірності прояву небезпечних флуктуацій зовнішнього та внутрішнього середовища, стійкості та адаптивності підприємства до таких ситуацій. І тут набуває особливого значення проведення стратегічного планування і, як елемент, прогнозування всіх сфер діяльності підприємства як засіб компенсації або упередження ризику. Суть стратегічного планування (прогнозування) в сучасних умовах, полягає:

- у проведенні власних та замовних прогнозно-аналітичних досліджень;
- в залежності від перебігу макроекономічних процесів розробці сценаріїв розвитку, а також оцінці майбутнього стану середовища підприємницької діяльності підприємства;
- в регіональному або загальноекономічному прогнозуванні, у визначенні (прогнозуванні) змін у секторах та сегментах ринку, де підприємство виступає продавцем або покупцем тощо.

Оцінка ризиків. Здійснюється порівняння рівня ризику із раніше встановленими критеріями. У відповідності з отриманими даними та параметрами моделі ризик-менеджменту визначається баланс між потенціальними вигодами та негативними наслідками. Проблеми щодо розробки коректних методів та моделей оцінки підприємницьких ризиків в умовах нелінійної динаміки розвитку економіки тут також в даний час мають місце і потребують свого вирішення.

Розробка алгоритмів структурно-функціональної трансформації діяльності підприємства. Виділення цього елементу системи ризик-менеджменту в запропонованій моделі в окрему стадію процесу управління ризиками обумовлено синергетичним характером розвитку сучасної економіки та, відповідно, синергетичним характером підприємницької діяльності підприємства. Тут, згідно з результатами прогнозно-аналітичних досліджень можливих сценаріїв розвитку підприємницького середовища, отриманих на попередніх стадіях процесу управління ризиками, потрібно здійснити розробку алгоритмів можливих сценаріїв структурно-функціональної трансформації діяльності підприємства, які б адекватно відповідали визначеним альтернативним варіантам переходу до стійких станів економіки після подолання нею точок біфуркації. При цьому ступінь адекватності не повинна визначитися, в першу чергу, мінімізацією ступеню ризику, і, відповідно, максимізацією

прибутку, оскільки це є атрибутом лінійної екстраполяції перебігу економічних процесів. В умовах нелінійної динаміки економіки метою здійснення синергетичної структурно-функціональної трансформації підприємства повинно бути створення таких позитивних і негативних зовнішньо- та внутрішньо-системних зв'язків, які б оптимально поєднували достатньо високий ступінь стійкості та адаптивності діяльності підприємства до флуктуацій зовнішнього ринкового середовища. Тому актуальною задачею ризик-менеджменту в сучасних умовах постає не тільки виявлення та оптимізація прийнятного рівня ризику r_{opt} , а також визначення оптимального показника ефективності структурно-функціональної трансформації підприємницької діяльності підприємства V_{opt} для відповідного r_{opt} . При цьому V_{opt} обумовлений сукупністю внутрішніх та зовнішніх змінних підприємства, які визначають очікувані характеристики стійкості, адаптивності та розвитку підприємства для різних сценаріїв зміни підприємницького середовища під дією флуктуацій.

Формування стратегії і тактики управління підприємством. Після реалізації попередньої стадії необхідно сформулювати стратегію і тактику управління підприємством для такого сценарію розвитку підприємницького середовища підприємства, з відповідними V_{opt} , r_{opt} , який найбільш відповідає поточному стану діяльності підприємства на даний момент часу. На цій стадії також здійснюється остаточний вибір засобів, прийомів, методів управління підприємницьким ризиком, необхідних для реалізації обраної стратегії і тактики менеджменту. Відповідні методи досить широко описані в літературі (див., наприклад, [4–7]). Тут хотілося б звернути увагу на особливості застосування деяких з них в сучасних умовах нелінійної динаміки розвитку економіки.

По-перше, це стосується системних ризиків. Тут найбільш дієвими методами управління є модифіковані методи локалізації ризиків, направлені не тільки на виділення та ідентифікацію їх джерел, але й на здійснення розриву або послаблення зв'язків між елементами цих ризиків.

Далі, в умовах швидкоплинного перебігу економічних процесів і, відповідно, дефіциту часу на прийняття рішень великого значення набуває застосування методів упередження ризиків, які дозволяють зменшити вплив випадковостей за допомогою превентивних заходів. До найбільш ефективних методів цього типу відносять метод стратегічного планування, про який вже згадувалось вище. Цей метод при реалізації всіх етапів процесу управління ризиками може зняти більшу частину невизначеності, передбачити появу вузьких місць у життєвому

циклі підприємницької діяльності, упередити послаблення позиції підприємства у відповідних секторах ринку, заздалегідь ідентифікувати профіль факторів заходів, план використання та підключення резервів.

Прийняття та реалізація ризикового рішення.

Наступною стадією управління ризиком є розробка і реалізація програми дій з оптимізації діяльності підприємства у відповідності до отриманих результатів на попередніх стадіях. Ця програма, окрім комплексу розроблених заходів повинна містити обсяги та джерела фінансування, конкретних виконавців та терміни виконання.

Моніторинг ринкового середовища. Надзвичайно важливим елементом процесу управління ризиками в інтегральній системі менеджменту підприємства в сучасних умовах є організація неперервного отримання, обробки та аналізу інформації про стан соціально-економічного, нормативно-правового середовища, діяльності підприємства, а також моніторинг та контроль результативності обраної технології управління ризиком. Щодо останнього, то, якщо під час проведення даного моніторингу виявляється невідповідність між характеристиками поточного стану підприємницької діяльності підприємства (V_{real}, r_{real}) та характеристиками (V_{opt}, r_{opt}) обраної технології управління ризиком, то для зняття виявленої невідповідності потрібно вносити необхідні корегування в даний процес на всіх його стадіях. Тут слід також зауважити, що структурно-функціональна трансформація діяльності підприємства під впливом флуктуацій ринкового середовища може відбуватися в сучасних умовах не тільки внаслідок виконання управлінських рішень, але й самочинно за рахунок ефектів самоорганізації, що відбуваються всередині підприємства незалежно від управлінських дій. Такі ефекти неможливо ігнорувати, оскільки вони можуть посилювати, але й можуть діяти всупереч реакції керівництва на відповідні флуктуації. Тому задача ризик-менеджменту також полягає у знаходженні оптимальної єдності між проявами самоорганізації та управлінням підприємницькою діяльністю підприємства.

І нарешті слід зазначити, що в сучасних умовах розвитку ринкових відносин у світі та в Україні од-

ним з найважливіших та необхідніших напрямів створення ефективних систем ризик-менеджменту є розробка і впровадження ефективних (інтелектуальних) інформаційних систем забезпечення управління ризиками із СУБД, побудованих на використанні новітніх комп'ютерних та інформаційних технологій, а також сучасних методів виявлення, аналізу й управління підприємницькими ризиками.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Внаслідок сучасних тенденцій прискорення науково-технічного прогресу та глобалізації економіки підприємницьку діяльність у світі і, зокрема, в нашій країні, доводиться здійснювати в умовах систематичної, перманентно зростаючої невизначеності ситуації та мінливості соціально-економічного середовища, що обумовлює підвищення актуальності дослідження різних аспектів ризик-менеджменту підприємництва.

Показано, що в сучасних умовах об'єктивними причинами виникнення підприємницьких ризиків є не тільки стохастичний, але й синергетичний (багатоваріантний) характер економічних процесів. А, відповідно, в умовах нелінійної динаміки економіки, флуктуації є не тільки джерелом виникнення та збільшення невизначеності (ризиків) підприємницької діяльності, але й джерелом зняття або зменшення цих невизначеностей (ризиків).

Виходячи з синергетичного характеру розвитку економіки та синергетичної природи суб'єктів господарювання, в роботі сформульовано концепцію ефективності сучасного ризик-менеджменту підприємства. Тут, підприємства займаються підприємницькою діяльністю в умовах постійного ризику, оптимізація якого повинна здійснюватись шляхом такої цілеспрямованої (управління) та самочинної (самоорганізація) структурно-функціональної трансформації певних зовнішньо- та внутрішньосистемних зв'язків, яка б адекватно відповідала поточному стану та тенденціям розвитку підприємницького середовища.

В рамках цієї концепції запропоновано і проаналізовано синергетичну модель процесу ризик-менеджменту в інтегральній системі управління підприємством.

Література

1. Милованов В.П. Неравновесные социально-экономические системы: синергетика и самоорганизация. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 264 с.
2. Олемской А.И. Синергетика сложных систем: Феноменология и статистическая теория. М.: Класанд, 2009. 379 с.
3. Серков Л.А. Синергетическая модель экономического роста с учетом слияния и поглощения компаний. URL: <http://spkurdyumov.narod.ru>

4. Рамазанов С. К., Бурбело О. А., Вітлінський В. В. Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень: Монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2012. 948 с.
5. Пикфорд Дж. Управление рисками. М.: Вершина ООО, 2004. 352с.
6. Бартон Т., Шенкир У. Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься. М.: Вильямс ИД, 2003. 208 с.
7. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / Под. ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова. 4-е изд. испр. и доп. М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. 932 с.
8. Управление риском. Риск, устойчивое развитие, синергетика. URL: <http://risk.keldysh.ru>
9. Постон Т., Стюарт И. Теория катастроф и ее приложения. М.: Мир, 1980. 607 с.
10. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: Наука о взаимодействии. М: Ижевск, 2003. 320 с.
11. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 486 с.
12. Mantegna R. N., Stanley H. E. An introduction to econophysics. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 215 p.
13. Bouchaud J-P., Potter M. Theory of financial risks. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 324 p.
14. Voit J. The statistical mechanics of financial markets. Berlin-Heidelberg: Springer Verlag, 2018. 212 p.
15. Занг В.-Б. Синергетическая экономика: Время и перемены в нелинейной экономической теории. М.: Мир, 1999. 348 с.

References

1. Milovanov V. P. Neravnovesnye sotsialno-ekonomicheskie sistemy: sinergetika i samoorganizatsiya. M.: Editorial URSS, 2001. 264 s.
2. Olemskoy A. I. Sinergetika slozhnykh sistem: Fenomenologiya i statisticheskaya teoriya. M.: Krasand, 2009. 379 s.
3. Serkov L. A. Sinergeticheskaya model ekonomicheskogo rosta s uchetom sliyaniya i pogloshcheniya kompaniy. URL: <http://spkurdyumov.narod.ru>
4. Ramazanov S. K., Burbelo O. A., Vitlinskij V. V. Ryziky, bezpeka, kryzy i stalyy rozvytok v ekonomici: metodologiji, modeli, metody upravlinnja ta pryjnjattja rishenj: Monoghrafija. Lughansjk: Vyd-vo «Noulidzh», 2012. 948 s.
5. Pikford Dzh. Upravlenie riskami. M.: Vershina ООО, 2004. 352s.
6. Barton T., Shenkir U. Kompleksnyy podkhod k risk-menedzhmentu: stoit li etim zanimatsya. M.: Vilyams ID, 2003. 208 s.
7. Entsiklopediya finansovogo risk-menedzhmenta / Pod. red. A. A. Lobanova i A. V. Chugunova. 4-e izd. ispr. i dop. M.: Alpina Biznes Buks, 2009. 932 s.
8. Upravlenie riskom. Risk, ustoychivoe razvitie, sinergetika. URL: <http://risk.keldysh.ru>
9. Poston T., Styuart I. Teoriya katastrof i ee prilozheniya. M.: Mir, 1980. 607 s.
10. Khaken G. Tayny prirody. Sinergetika: Nauka o vzaimodeystvii. M: Izhevsk, 2003. 320 s.
11. Prigozhin I., Stengers I. Poryadok iz khaosa. Novyy dialog cheloveka s prirodoy. M.: Editoril URSS, 2001. 486 s.
12. Mantegna R. N., Stanley H. E. An introduction to econophysics. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 215 p.
13. Bouchaud J-P., Potter M. Theory of financial risks. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 324 p.
14. Voit J. The statistical mechanics of financial markets. Berlin-Heidelberg: Springer Verlag, 2018. 212 p.
15. Zang V.-B. Sinergeticheskaya ekonomika: Vremya i peremeny v nelineynoy ekonomicheskoy teorii. M.: Mir, 1999. 348 s.

Дячков Дмитро Володимирович
*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту
Полтавська державна аграрна академія*
Дячков Дмитрий Владимирович
*доктор экономических наук, доцент,
профессор кафедры менеджмента
Полтавская государственная аграрная академия*
Diachkov Dmytro
*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of Management Department
Poltava State Agrarian Academy*
ORCID: 0000-0002-2637-0099

Вакуленко Юлія Валентинівна
*кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних систем та технологій
Полтавська державна аграрна академія*
Вакуленко Юлия Валентиновна
*кандидат сельскохозяйственных наук, доцент,
доцент кафедры информационных систем и технологий
Полтавская государственная аграрная академия*
Vakulenko Yuliia
*Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Public Information Systems and Technologies Department
Poltava State Agrarian Academy*
ORCID: 0000-0002-6315-0116

Горбатюк Людмила Михайлівна
*кандидат економічних наук
Полтавська державна аграрна академія*
Горбатюк Людмила Михайловна
*кандидат экономических наук
Полтавская государственная аграрная академия*
Horbatiuk Liudmyla
*Candidate of Economic Sciences
Poltava State Agrarian Academy*
ORCID: 0000-0002-6142-8233

Стещенко Катерина Василівна
*здобувач вищої освіти спеціальності «Менеджмент»
Полтавської державної аграрної академії*
Стещенко Екатерина Васильевна
*соискатель высшего образования специальности «Менеджмент»
Полтавской государственной аграрной академии*
Steshenko Kateryna
*Student of the specialty of Management
Poltava State Agrarian Academy*

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7283

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТНИМИ ПЕРЕВАГАМИ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТНЫМИ ПРЕИМУЩЕСТВАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

STRATEGIC ASPECTS OF MANAGING THE COMPETITIVE ENTERPRISE'S ADVANTAGES BASED ON THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY

Анотація. У статті узагальнено сутність понять «конкуренція», «конкурентні переваги», «управління конкурентними перевагами», «інформаційні технології», «хмарні обчислення». Виявлено та зіставлено погляди науковців щодо сутності конкурентних переваг. Визначено основні підходи до управління конкурентними перевагами: пасивний, адаптивний, креативний та обґрунтовано можливість їх застосування для підприємств-товаровиробників. Обґрунтовано основні вимоги до конкурентних переваг як стратегічного фактору успіху підприємства. Наведено роль та значення інформації для підприємства. Визначено основне джерело інформації – глобальна мережа Internet. З'ясовано, що робота підприємства в межах Internet є одним з найбільш актуальних напрямків діяльності для суб'єкту ринку в умовах сучасної економіки. Виявлено переваги порталу підприємства як потужного інструменту підвищення його конкурентоспроможності, що не лише змінює внутрішню організацію діяльності підприємства, але і змінює її взаємодію із зовнішнім середовищем (споживачами та бізнес-партнерами). Розглянуто роль та теоретико-методологічні й практичні аспекти впливу інформаційних технологій на ефективність управління конкурентними перевагами підприємства. Зазначені три основні способи впливу інформаційних технологій на рівень конкуренції за Портером та Міллером. Визначено, що до збільшення конкурентних переваг підприємства призведе лише поєднання інформаційних технологій з низкою організаційних чинників. Сформовано основні конкурентні переваги підприємств, що використовують інформаційні технології, серед яких: оперативність отримання інформації, зниження невиробничих витрат та витрат, пов'язаних з обміном інформацією, скорочення циклу виробництва та продажу, більша відкритість підприємства для своїх споживачів.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, система управління конкурентними перевагами, інформаційні технології.

Аннотация. В статье обобщены сущность понятий «конкуренция», «конкурентные преимущества», «управление конкурентными преимуществами», «информационные технологии», «облачные вычисления». Выявлены и сопоставлены взгляды ученых о сущности конкурентных преимуществ. Определены основные подходы к управлению конкурентными преимуществами: пассивный, адаптивный, креативный и обоснована возможность их применения для предприятий-товаропроизводителей. Обоснованы основные требования к конкурентным преимуществам как стратегического фактора успеха предприятия. Приведены роль и значение информации для предприятия. Определены основной источник информации – глобальная сеть Internet. Выяснено, что работа предприятия в рамках Internet является одним из наиболее актуальных направлений деятельности для субъекта рынка в условиях современной экономики. Выявлены преимущества портала предприятия как мощного инструмента повышения его конкурентоспособности, не только меняет внутреннюю организацию деятельности предприятия, но и меняет ее взаимодействие с внешней средой (потребителями и бизнес-партнерами). Рассмотрены роль и теоретико-методологические и практические аспекты влияния информационных технологий на эффективность управления конкурентными преимуществами предприятия. Указанные три основных способа воздействия информационных технологий на уровень конкуренции за Портером и Миллером. Определено, что к увеличению конкурентных преимуществ предприятия приведет лишь сочетание информационных технологий с рядом организационных факторов. Сформированы основные конкурентные преимущества предприятий, использующих информационные технологии, среди которых: оперативность получения информации, снижение непроизводственных расходов и расходов, связанных с обменом информацией, сокращение цикла производства и продажи, большая открытость предприятия для своих потребителей.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, система управления конкурентными преимуществами, информационные технологии.

Summary. The article summarizes the essence of the concepts of «competition», «competitive advantage», «competitive advantage management», «information technology», «cloud computing». Researchers' views on the essence of competitive advantages are identified and compared. The main approaches to the management of competitive advantages are defined: passive, adaptive, creative and the possibility of their application for enterprises-producers is substantiated. The basic requirements to competitive advantages as a strategic factor of enterprise success are substantiated. The role and significance of information for the enterprise are given. The main source of information is identified – the global Internet. It was found that the work of the enterprise within the Internet is one of the most important areas of activity for the market player in today's economy. The advantages of the enterprise portal as a powerful tool to increase its competitiveness, which not only changes the internal organization of the enterprise, but also changes its interaction with the external environment (consumers and business partners). The role and theoretical-methodological and practical aspects of the impact of information technology on the effectiveness of management of competitive advantages of the enterprise are considered. There are three main ways in which information technology affects the level of competition according to Porter and Miller. It is determined that only a combination of information technologies with a number of organizational factors will increase the competitive advantages of the enterprise. The main competitive advantages of enterprises that use information technology, including: efficiency of information, reduction of non-production costs and costs associated with the exchange of information, reducing the production and sales cycle, greater openness of the enterprise to its customers.

Key words: competition, competitiveness, competitive advantages, competitive advantage management system, information technologies.

Постановка проблеми. В умовах сучасної конкуренції між підприємствами надзвичайно складно досягти конкурентних переваг. Динамічні зміни зовнішнього середовища, зміна вимог споживачів до характеристик товарів та послуг, посилення конкурентної боротьби зумовила гостру необхідність пошуку нових складових конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У сучасній економічній літературі, присвяченій стратегічному успіху підприємств в умовах конкурентного середовища, велика увага приділяється конкурентним перевагам. Проблеми розвитку конкурентних переваг розглядають зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема: Д. Барась [1], В. Демиденко [8], С. Демиденко [8], Б. Гейтс [5], В. Голік [6], І. Гордієнко [7], О. Янковий [13]. Значення інформаційних ресурсів в управлінні конкурентоспроможністю підприємства висвітлено у працях О. Литвиненко [11], Т. Хаміліон [12]. Беручи до уваги напрацювання вчених та визначаючи їх цінність для розвитку управління конкурентними перевагами варто виокремити питання, яке не набуло достатнього висвітлення та заслуговує додаткової характеристики, а саме: впливу інформаційних технологій на підвищення конкурентних переваг підприємства.

Метою статті є визначення ролі та дослідження теоретичних аспектів впливу інформаційних технологій на ефективність управління конкурентними перевагами підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження рівня конкурентоспроможності підприємства в умовах складної економічної ситуації, в якій

опинилась Україна, дає змогу розглядати її як комплексну характеристику потенційних можливостей забезпечення конкурентних переваг в перспективі. Однією з головних проблем конкурентоспроможності підприємства являється не наявність конкурентних переваг, а їх утримання. З метою ефективного функціонування, успіху та процвітання, будь-яке підприємство повинно мати джерела конкурентних переваг, забезпечуючи при цьому необхідні умови для його стійкості і лише на цій основі розробляти конкурентну бізнес-стратегію.

Поняття «конкурентні переваги» являється важливою категорією сучасної економічної науки. У найбільш загальному розумінні під конкурентними перевагами розуміють здатність досягати, відповідати найвищим результатам у певній сфері [2]. Конкурентна перевага підприємства — це таке його становище на ринку, яке дозволяє долати основних конкурентів та приваблювати споживачів.

Аналіз наукової літератури, що висвітлює проблеми управління конкурентними перевагами підприємства, засвідчує існування декількох підходів до визначення сутності конкурентних переваг (табл. 1).

Аналіз тверджень науковців свідчить, що незважаючи на різні підходи до визначення сутності поняття «конкурентних переваг», під цим поняттям вчені розуміють відносну категорію, для якої притаманна наявність в підприємстві унікальної цінності, що надає йому значних переваг серед основних конкурентів.

Конкурентні переваги виявляються лише там, де виникає та розвивається конкуренція. Вони створюються унікальними матеріальними та нематері-

Таблиця 1

Існуючі підходи до визначення сутності поняття «конкурентних переваг»

№ п/п	Автора	Зміст праці
1.	К. Елін [9]	Фактор (або сукупність факторів), що прямо або опосередковано визначають стабільний або зростаючий вибір учасників ринку на користь підприємства, який дає змогу отримувати певний економічний ефект, що збільшує чи стабілізує прибуток.
2.	В. Голік [6]	Концентрований прояв переваги над конкурентами в різних сферах (видах) діяльності підприємства.
3.	О. Янковий [13]	Перевищення (якщо фактор є стимулятором) або його низьке значення (якщо чинник є дестимулятором) порівняно з відповідними факторами стратегічних конкурентів.
4.	А. Вовчак, Р. Камишніков [3]	Характеристики чи властивості, що забезпечують суб'єктові господарювання перевагу над прямими конкурентами.

альними активами, якими володіє підприємство, тими стратегічно важливими для даного бізнесу сферами діяльності, котрі допомагають перемагати в конкурентній боротьбі. Як стратегічні фактори успіху конкурентні переваги повинні відповідати вимогам наведеним в табл. 2.

Основними завданнями управління конкурентними перевагами для підприємства мають бути ідентифікація досягнутого рівня конкурентного потенціалу та конкурентоспроможності підприємства, опрацювання комплексу ефективних конкурентних стратегій та забезпечення їх реалізації, оцінка ефективності управління конкурентними перевагами [8].

Науковці виокремлюють три основні підходи до ефективного управління конкурентними перевагами підприємства: пасивний, адаптивний та креативний (табл. 3).

Д. Барась [9] вважає, що підприємства, котрі використовують пасивний підхід в управлінні конкурентними перевагами, мають слабе фінансове становище, негативний імідж, а у своїй діяльності орієнтуються на виконання лише невеликих замовлень. Великим підприємствам, що запозичують досвід діяльності конкурентів-іноземців та пристосовують його до реалій внутрішнього ринку, притаманний адаптивний підхід керівництва. Використання креативного підходу характерне для підприємств, які не зупиняються на досягнутому, постійно покращують свою діяльність з метою формування стійких конкурентних переваг.

В управлінні конкурентними перевагами будь-якого підприємства значну роль відіграє інформація, що виступає його основою. Забезпечення реалізації процесу управління неможливе без відповідної інформаційної підтримки, створення

Таблиця 2

Основні вимоги до конкурентних переваг як стратегічного фактору успіху підприємства [4]

№ п/п	Зміст вимоги
1.	Базується на можливостях підприємства, які зобов'язані бути оригінальними, порівняно з конкурентами і які неможливо або важко скопіювати.
2.	Забезпечувати унікальні торгові марки, порівняно з конкурентами у довгостроковій перспективі
3.	Задовольнити специфічні потреби клієнтів.

Таблиця 3

Основні підходи до ефективного управління конкурентними перевагами [1]

№ п/п	Назва підходу	Його зміст
1.	Пасивний	Передбачає орієнтацію керівництва підприємства на розв'язання поточних завдань, ігнорування нових галузевих тенденцій.
2.	Адаптивний	Намагання керівництва підприємства зберегти позиції на ринку, при цьому використовуючи досвід роботи, шляхом пристосування до змін, які виникають у зовнішньому середовищі.
3.	Креативний	Базується на активному творчому формуванні конкурентних переваг за рахунок розроблення та впровадження нових продуктів та технологій, пошуку нових груп споживачів, освоєння перспективних сегментів і налагодження стратегічно важливих партнерських зв'язків.

Джерело: сформовано авторами на основі [1]

ефективної інформаційно-аналітичної системи, яка здатна своєчасно забезпечити менеджмент актуальними та достовірними даними [7].

Все частіше джерелом інформації виступає глобальна світова мережа Internet, що надає вихід на необмежену аудиторію споживачів і одночасно зворотній зв'язок з клієнтами в режимі реального часу. Мережа знайшла активне вживання в зборі та поширенні інформації для майбутніх споживачів.

Інформаційні ресурси Internet є найважливішим джерелом відомостей про підприємство. Більшість сайтів мережі містять каталоги щодо наявності основних галузей господарювання, переліку тематичних сайтів глобальної мережі, що дозволяють отримувати комплекс корисних даних, які включають профіль роботи підприємства, перелік товарів та послуг, які пропонує підприємство, прайс-листи, фінансово-економічне положення, відомості про керівників, кадровий склад, адресно-реквізитні дані, звіти і плани роботи, відомості про попит і пропозицію, партнерів, клієнтів, поточну роботу, перспективи розвитку [11]. При необхідності, наприклад для уточнення інформації, яка відсутня на сайті підприємства засоби електронних комунікацій дозволяють зв'язатися з підприємством та встановити при цьому ділові контакти з ним.

Потужним інструментом підвищення конкурентоспроможності підприємства являється портал підприємства. Його ефективне використання не лише змінює внутрішню організацію діяльності підприємства, але і змінює його взаємодію із зовнішнім середовищем, тобто зі споживачами і бізнес-конкурентами. Портал підприємства надає своїм співробітникам єдиний інтерфейс для доступу до інформаційних ресурсів, що призводить до скорочення тимчасових витрат на пошук інформації, що необхідна для здійснення бізнес операцій.

Використання порталу надає безліч переваг для підприємства, так і для споживачів продукції, адже забезпечує простий і зручний спосіб побудови стосунків з підприємством, надає у будь-який зручний час майбутнім споживачам всю необхідну інформацію, що їх цікавить, зводить до мінімуму особисте спілкування.

Досить влучно зазначає Б. Гейтс [11] в книзі «Бізнес із швидкістю думки»: «Якщо Internet загрожує вашому бізнесу, один з варіантів порятунку полягає в використанні Internet для того, щоб завоювати собі місце під Сонцем».

Інформаційні технології (Information Technologies) — це сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою обробки, зберігання, розповсюдження, відображення

і використання інформації в інтересах її користувачів [10]. На сьогодні в їх розвитку відбувається справжній «вибух»: відбувається істотне здешевлення засобів збору, обробки, передачі і збереження даних.

Інформаційні технології за Портером та Міллером [14] впливають на конкуренцію трьома способами:

1. Здатні змінювати структуру галузі і за рахунок цього встановлювати нові правила конкуренції.

2. Створювати конкурентну перевагу, надаючи підприємствам нові можливості перевершити конкурентів у продуктивності.

3. Породжує абсолютно нові види бізнесу, часто на основі вже існуючих в компанії процесів і операцій.

Зважаючи на тенденції розвитку сучасних інформаційних технологій виділяють і четвертий спосіб впливу на конкуренцію: гнучкість інфраструктури інформаційних технологій.

Неминуче явище для українських підприємств — цифрова епоха ІТ-модернізації. Виділяють три основні типи ІТ-інфраструктури підприємств: базовий, стандартизований, раціональний і динамічний. Гнучка ІТ-інфраструктура сприяє диверсифікації підприємства не тільки шляхом посилення внутрішніх можливостей для гнучких операцій, але також підтримує динамічне формування ціннісних мереж в рамках всієї організації. Гнучка ІТ дозволяє організаціям об'єднати всі свої ресурси з іншими організаціями через динамічні IORS [12, с. 72].

Хмарні обчислення — це нинішня тенденція у забезпеченні всіма необхідними інформаційними засобами організацій усіх розмірів з гнучкою і масштабованою ІТ та при низькій вартості і високій швидкості [12, с. 72]. В даний час в Україні хмарні обчислення використовуються в основному для несуттєвого ІТ-забезпечення.

Самі по собі інформаційні технології не можуть створювати «нові бізнес ланцюги та бізнес-комбінації» в підприємствах. До збільшення конкурентних переваг та зростання показників інвестиційної привабливості підприємства призведе лише поєднання інформаційних технологій з низкою організаційних чинників.

Застосування сучасних інформаційних технологій вимагає від підприємства чималих капіталовкладень. Проте, якщо розглядати їх з економічної точки зору як засоби виробництва, то вони досить вільно замінюють працю найманих працівників, вартість оплати праці якої з кожним роком зростає.

Розглянемо основні конкурентні переваги підприємств, що використовують інформаційні технології (табл. 4).

Таблиця 4

Основні конкурентні переваги підприємств, що використовують інформаційні технології

№ п/п	Характеристика основних переваг
1.	Оперативність отримання інформації, особливо при міжнародних операціях.
2.	Зниження не виробничих витрат (торгових витрат, витрат на рекламу, витрат, пов'язаних із сервісним обслуговуванням та інформаційною підтримкою споживачів.
3.	Скорочення циклу виробництва та продажу, оскільки зникає потреба повторного підтвердження інформації і знижується вірогідність помилок при веденні інформації.
4.	Значно знижуються затрати, пов'язані з обміном інформацією, за рахунок використання більш дешевих засобів телекомунікації.
5.	Більша відкритість підприємства для своїх споживачів.
6.	Можливість звертання користувача до великих масивів у вигляді бази даних.
7.	Можливість звертання користувача до інформаційної продукції широкої номенклатури.

Отже, використання інформаційних технологій надає підприємствам реальні можливості для реінжинірингу та отримання вагомих конкурентних переваг. Залучення інформаційних технологій потребує значних капіталовкладень. Проте, ефективне

їх використання для більшості підприємств значно полегшує їх вихід на новий рівень керування діяльністю і ведення бізнесу, збільшує доходи і завдяки цьому підвищує рівень конкурентних переваг на ринку.

Література

1. Барась Д. О. Концептуальні основи управління конкурентними перевагами підприємства. Спецпроект: аналіз наукових досліджень: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Черкаси, 14–16 квітня 2010 р.). URL: <http://www.confcontact.com/2007jule.php> (дата звернення: 20.05.2021 р.).
2. Боровиков Н. Г., Тихонов Р. М. Улучшение качества промышленной продукции как средство повышения ее конкурентоспособности. Київ, 1996. 114 с.
3. Войчак А. В., Камишніков Р. В. Конкурентні переваги підприємства: сутність і класифікація. Маркетинг в Україні, 2005. № 2. С. 50–53.
4. Гарачук Ю. О. Підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок управління конкурентоспроможністю. Актуальні проблеми економіки, 2008. № 2. С. 60–66.
5. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. Москва. Эксмо-Пресс. 1987. 139 с.
6. Голік В. В. Забезпечення конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств через формування системи стратегічного управління. Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту: Міжнар. наук.-практ. конф. 16–17.08.2013: матеріали. Сімферополь, 2013. С. 26–29.
7. Гордієнко І. В. Інформаційні системи і технології в менеджменті. Київ, КНЕУ, 2003. 259 с.
8. Демиденко В. В., Демиденко С. Л. Аналіз та управління конкурентними перевагами підприємства. Облік контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (Черкаси, 14–16 квітня 2010 р.). URL: <https://fin.at.ua/publ/32-1-0-675> (дата звернення: 26.05.2021 р.).
9. Елин К. Модель управления конкурентными преимуществами в концепции контролинга. Вестник ТОГУ, 2012. № 1(24). С. 207–212.
10. Інформаційні технології — сутність, принципи та їхня характеристика. URL: <http://www.pedahohikam.net/nervs-96-1.html> (дата звернення: 21.05.2021 р.).
11. Литвиненко О. Г. Значення інформаційних ресурсів підприємства у його конкурентоспроможності в сучасних економічних умовах. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7417/190.pdf> (дата звернення: 25.05.2021 р.).
12. Халімон Т. М. Інформаційні технології як платформа ефективного управління конкурентоспроможністю підприємств. Економіка. Менеджмент. Бізнес, 2016. № 4 (18). С. 67–74.
13. Янковий О. Г. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: монографія. Одеса: Атлант, 2013. 470 с.
14. Porter Michael E. Competitive Advantage. Free Press. 1985. 167 p.

References

1. Baras D.O. Kontseptualni osnovy upravlinnia konkurentnymy perevahamy pidpriemstva. Spetsproekt: analiz naukovykh doslidzhen: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Cherkasy, 14–16 kvitnia 2010 r.). URL: <http://www.confcontact.com/2007jule.php> (data zvernennia: 20.05.2021 r.).
2. Borovykov N. H., Tykhonov R. M. Uluchshenye kachestva promyshlennoi produktsyy kak sredstvo povysheniya ee konkurentosposobnosti. Kyiv, 1996. 114 s.
3. Voichak A. V., Kamyshnikov R. V. Konkurentni perevahy pidpriemstva: sutnist i klasyfikatsiia. Marketynh v Ukraini, 2005. № 2. S. 50–53.
4. Harachuk Yu. O. Pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva za rakhunok upravlinnia konkurentospromozhnistiu. Aktualni problemy ekonomiky, 2008. № 2. S. 60–66.
5. Heits B. Byznes so skorostiu mysly. Moskva. Eksmo-Press. 1987. 139 s.
6. Holik V. V. Zabezpechennia konkurentnykh perevah silskohospodarskykh pidpriemstv cherez formuvannia systemy stratehichnoho upravlinnia. Aktualni problemy teorii ta praktyky menedzhmentu: Mizhnar. nauk.-prakt. konf. 16–17.08.2013: materialy. Simferopol, 2013. S. 26–29.
7. Hordiienko I. V. Informatsiini systemy i tekhnologii v menedzhmenti. Kyiv, KNEU, 2003. 259 s.
8. Demydenko V. V., Demydenko S. L. Analiz ta upravlinnia konkurentnymy perevahamy pidpriemstva. Oblik kontrol i analiz v upravlinni pidpriemnytskoiu diialnistiu: materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Cherkasy, 14–16 kvitnia 2010 r.). URL: <https://fin.at.ua/publ/32-1-0-675> (data zvernennia: 26.05.2021 r.).
9. Yelin K. Model upravleniya konkurentnymi preimushchestvami v kontseptsii kontrolinga. Vestnik TOGU, 2012. № 1(24). S. 207–212.
10. Informatsiini tekhnologii — sutnist, pryntsypy ta yikhnia kharakterystyka. URL: <http://www.pedahohikam.net/nervs-96-1.html> (data zvernennia: 21.05.2021 r.).
11. Lytvynenko O. H. Znachennia informatsiinykh resursiv pidpriemstva u yoho konkurentospromozhnosti v suchasnykh ekonomichnykh umovakh. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7417/190.pdf> (data zvernennia: 25.05.2021 r.).
12. Khalimon T. M. Informatsiini tekhnologii yak platforma efektyvnoho upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv. Ekonomika. Menedzhment. Biznes, 2016. № 4 (18). S. 67–74.
13. Yankovy O. H. Konkurentospromozhnist pidpriemstva: otsinka rivnia ta napriamy pidvyshchennia: monohrafiia. Odesa: Atlant, 2013. 470 s.
14. Porter Michael E. Competitive Advantage. Free Press. 1985. 167 p.

Кочорба Валерія Юріївна

кандидат економічних наук, доцент

Навчально-науковий інститут «Каразінський банківський інститут»

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Кочорба Валерия Юрьевна

кандидат экономических наук, доцент

Учебно-научный институт «Каразинский банковский институт»

Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Kochorba Valeriia

PhD of Economics, Associate Professor

Educational and Scientific Institute «Karazin Banking Institute» of the Kharkiv National University of V.N. Karazin

Манець Оксана Владиславівна

студентка, магістр

Навчально-наукового інституту «Каразінський банківський інститут»

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Манец Оксана Владиславовна

студентка, магистр

Учебно-научного института «Каразинский банковский институт»

Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Manets Oksana

Student, Master of the

Educational and Scientific Institute «Karazin Banking Institute» of the Kharkiv National University of V.N. Karazin

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7245

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ НА ОСНОВІ ЕКОНОМЕТРИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ С ИНОСТРАННЫМ КАПИТАЛОМ НА ОСНОВЕ ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

EFFICIENCY OF BANKS WITH FOREIGN CAPITAL ON THE BASIS OF ECONOMETRIC MODELING

Анотація. Робота банків з іноземним капіталом в українській банківській системі визначає певну ступінь залежності від інших держав, що в свою чергу, крім переваг створює і додаткові загрози вітчизняній банківській системі. В даній статті досліджено головні фактори появи іноземного капіталу на ринку банківських послуг України, а також особливості діяльності банків з іноземним капіталом. Розглянуто характер присутності іноземного капіталу на вітчизняному ринку банківських послуг, досліджено вплив іноземного капіталу на ступінь ефективності банківської системи з представленням отриманих результатів. З метою визначення ступеню та особливостей впливу діяльності банків іноземних банківських

груп на ефективність діяльності банківського сектору України було побудовано економетричну модель у вигляді лінійної регресії. Економетрична модель була побудована на основі проведеного кореляційно-регресійного аналізу. Дана модель допомогла дослідити визначений вплив та зробити прогнозування на наступний рік. При побудові моделі основним завданням стало доведення адекватності поставленої гіпотези, тобто дослідження ефективності діяльності банківського сектору України, яку виражаємо в моделі у вигляді рентабельності активів ROA банківської системи, від показників впливу на неї з боку банків з іноземним капіталом, банківського сектору та деяких зовнішньо-економічних чинників. Для визначення характеру та величини впливу незалежних змінних на результуючий показник залежної змінної у вигляді рентабельності активів банківської системи України була побудована кореляційна матриця та було охарактеризовано тісноту та характер впливу кожної незалежної змінної на залежну на основі аналізу значення парних коефіцієнтів кореляції. В результаті дослідження було підтверджено, що наявність іноземного капіталу – це ознака макроекономічної стабільності та високої довіри інвесторів до влади.

Ключові слова: банки з іноземним капіталом, економетричне моделювання, ефективність банківської системи, іноземний капітал.

Аннотация. Работа банков с иностранным капиталом в украинской банковской системе определяет степень зависимости от других государств, что в свою очередь, кроме преимуществ создает и дополнительные угрозы отечественной банковской системе. В данной статье исследованы основные факторы появления иностранного капитала на рынке банковских услуг Украины, а также особенности деятельности банков с иностранным капиталом. Рассмотрен характер присутствия иностранного капитала на отечественном рынке банковских услуг, исследовано влияние иностранного капитала на степень эффективности банковской системы с представлением полученных результатов. С целью определения степени и особенностей влияния деятельности банков иностранных банковских групп на эффективность деятельности банковского сектора Украины была построена эконометрическая модель в виде линейной регрессии. Эконометрическая модель была построена на основе проведенного корреляционно-регрессионного анализа. Данная модель помогла исследовать определенное влияние и сделать прогноз на следующий год. При построении модели основной задачей стало утверждение адекватности поставленной гипотезы, то есть исследование эффективности деятельности банковского сектора Украины, которую выражаем в модели в виде рентабельности активов ROA банковской системы, показателей воздействия на нее со стороны банков с иностранным капиталом, банковского сектора и некоторых внешнеэкономических факторов. Для определения характера и величины влияния независимых переменных на показатель зависимой переменной в виде рентабельности активов банковской системы Украины была построена корреляционная матрица и были охарактеризованы теснота и характер влияния каждой независимой переменной на зависимую на основе анализа значения парных коэффициентов корреляции. В результате исследования было подтверждено, что наличие иностранного капитала – это признак макроекономической стабильности и высокого доверия инвесторов к власти.

Ключевые слова: банки с иностранным капиталом, эконометрическое моделирование, эффективность банковской системы, иностранный капитал.

Summary. The work of banks with foreign capital in the Ukrainian banking system determines the degree of dependence on other states, which in addition to advantages creates threats to the domestic banking system. The main factors of appearance of foreign capital on the market of banking services of Ukraine, and features of activity of banks with foreign capital are investigated in the article. The nature of the presence of foreign capital in the domestic market of banking services considered, the influence of foreign capital on the level of efficiency of the banking system is presented with the presentation of the obtained results. As part of the study of the impact of foreign capital on the efficiency of the banking system, a linear econometric model built, aimed at identifying the factors influencing the activities of foreign banks on the return on assets of ROA. The econometric model is based on the performed correlation-regression analysis. This model helped to determine a level of impact and make a forecast for the next year. A correlation matrix was built to determine the nature and magnitude of the influence of independent variables on the indicator of the dependent variable in the form of the return on assets of the banking system of Ukraine. The nature of the influence of each independent variable on the dependent variable based on the analysis of the value of the paired correlation coefficients was characterized. As a result of the study, it was confirmed that the availability of foreign capital is a sign of macroeconomic stability and high investor confidence in government. Thus, the operation of banks with foreign capital in the banking sector of any country plays a significant role in the development of financial systems by increasing the total financial resources and increasing the level of capitalization of the banking system, which also provide favorable conditions for foreign investment and expansion resource base aimed at further socio-economic development.

Key words: banks with foreign capital, econometric modeling, efficiency of the banking system, foreign capital.

Постановка проблеми. Масштаби проникнення іноземних капіталів різних країн в національні банківські системи інших набули широкого поширення і визначили переважаючу тенденцію розвитку світової економіки. Поглиблене дослідження питань розвитку вітчизняної банківської системи та економіки України за присутності та впливу іноземних банків є необхідним у зв'язку з інтенсивністю та швидкістю розвитку українського фінансового ринку. Перш за все, звертаємо увагу на той факт, що в українській банківській системі існування іноземних банків відповідає інтересам фінансової системи країни, сприяючи залученню іноземних інвестицій та розширюючи ресурсну базу для соціального та економічного розвитку. Тому питання, пов'язані з аналізом існування іноземного капіталу, його впливом на фінансову стабільність та прибутковість вітчизняної економіки, набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато праць вітчизняних науковців відображають теоретичні та практичні аспекти розвитку й аналізу впливу іноземних інвестицій на українську банківську систему. Зокрема значну увагу даному питанню приділили такі вчені, як: Кулиняк І. Я. [3], Миненко Л. М. [4], Черкашина К. Ф. [9], Продан Д. І. [9], Барановський О. І., Козьмук Н. І. та інші. Проте не достатньо висвітленими залишаються питання стосовно впливу та ролі банків з іноземним капіталом на вітчизняну банківську систему, проведених за допомогою економетричного моделювання. Це, в свою чергу, і зумовлює необхідність проведення відповідного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в дослідженні іноземного

капіталу та його присутності в банківському секторі України, визначенні ролі та значимості впливу його існування в діяльності банків з іноземним капіталом з метою забезпечення ефективного функціонування банківської системи України.

Виклад основного матеріалу. Присутність іноземного капіталу в банківському секторі України має значний вплив на її розвиток. Робота банків з іноземним капіталом в українській банківській системі визначає певну ступінь залежності від інших держав, що в свою чергу, крім переваг створює і додаткові загрози вітчизняній банківській системі. Основними факторами, що характеризують активізацію діяльності банків з іноземним капіталом на банківському ринку України стали наступні [4]: позитивні структурні зміни вітчизняної економіки; високий рівень інфляції; зростання попиту з боку населення на банківські послуги; розширення зовнішньоекономічних зв'язків вітчизняних підприємств; можливість отримати високі прибутки.

Загальний стан банківської системи України сьогодні знаходиться в кращих умовах. За підсумками 2019 року банківська система отримала прибуток, який був найвищим за всю історію українського банківського бізнесу, що стало можливим завдяки основному вектору роботи банків з фізичними особами, високими темпам залучення депозитних вкладів та надання роздрібних кредитів. В той же час, через стрімке зростання операційних доходів та найнижчі відрахування до резервів за активними операціями, у банківському секторі зросла рентабельність капіталу до 34%.

Протягом 2020 року кількість діючих банків зменшилася до 74 у зв'язку з остаточним завершенням

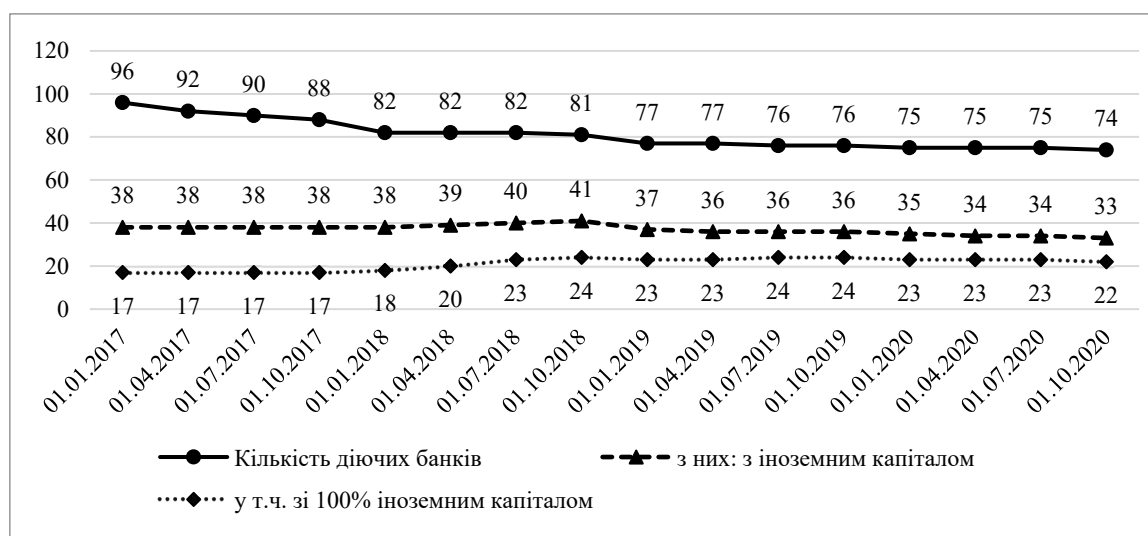

Рис. 1. Динаміка кількості банківських установ в Україні

Джерело: побудовано за даними [5]

об'єднання АТ «Укрсоцбанк», правонаступником активів та зобов'язань якого став іноземний банк АТ «Альфа-Банк», яке почалося в жовтні 2019 р. Всі 74 банки працювали у звичайному режимі. На рис. 1 подано динаміку зміни кількості діючих банківських установ за період з 2017 по 2020 роки.

На основі отриманих даних проаналізуємо ринкову долю іноземних банків в банківській системі України. За 2019 рік балансові показники банків іноземних банківських груп скорочується, як і скорочується їх частка в банківській системі. Відповідно частка активів зменшилася на 3.93% і продовжує далі скорочуватися та вже станом на 01.10.2020 вона складає 35.8%. Частка зобов'язань незначно скоротилася, лише на 0.54%, проте і в поточному році, частка продовжує зменшуватися і вже за підсумками трьох кварталів 2020 року складає 28.31%. Частка капіталу банків іноземних банківських груп у банківській системі на початок 2020 р. скоротилася на 2.54%, проте за 2020 р. частка їх капіталу знову почала зростати і за підсумками трьох кварталів вона складає 37.32%.

Отже, як бачимо з рис. 2, частка банків іноземних банківських груп за підсумками роботи протягом трьох кварталів 2020 року є приблизно стабільною. Номінально, статті активів та пасивів зростали, проте їх частка зростала лише у капіталі, а у активах та зобов'язаннях незначно скоротилася.

Важливим аспектом характеристики ролі банків іноземних банківських груп в банківській системі України є їх місце в рейтингах з вітчизняними банками за будь-якими показниками [3]. За підсумками другого кварталу 2020 року Міністерство Фінансів України провело рейтингування банківських установ у напрямку аналізу їхньої стабільності (табл. 1). Як наслідок, серед перших десяти банків з найвищим показником загального рейтингу стабільності перші місця займають банки іноземних банківських груп. Так, найвищий рейтинг стабільності мають австрійський Райффайзен Банк Аваль, французькі Укрсиббанк та Креді Агріколь Банк та угорський ОТП Банк.

Отже, за підсумками проведеного аналізу, бачимо, що банки з іноземним капіталом мають достатній рівень конкурентоспроможності серед банківських установ України. Клієнти довіряють іноземним банкам, які під час банківських криз, за рахунок закордонної допомоги, продовжують стабільно працювати і підтримувати банківський сектор України. Безперечно, в цьому напрямку іноземні інвестиції важливі для банківської системи з погляду надходження додаткових фінансових ресурсів, нових банківських технологій та підтримки здорової конкуренції між банками тощо.

Банки іноземних банківських груп здійснюють безпосередній вплив на діяльність банківської сис-

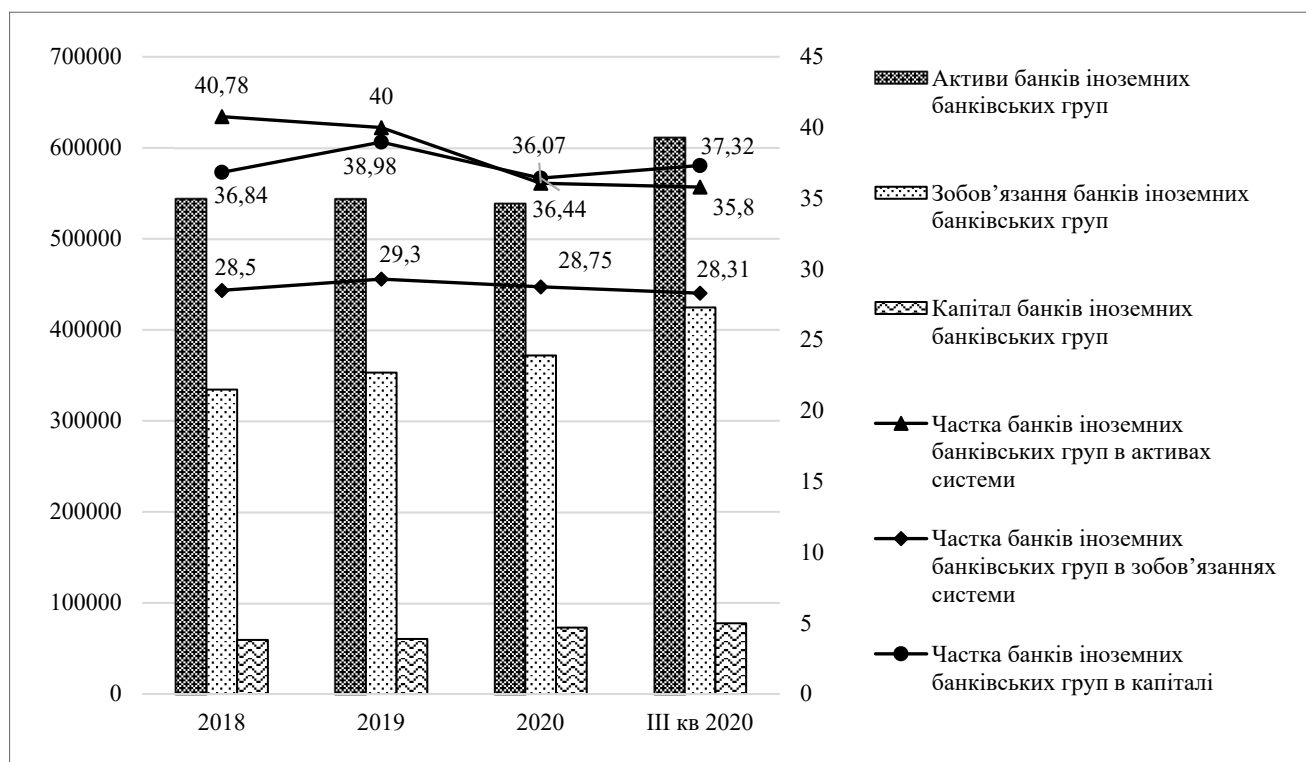

Рис. 2. Аналіз ринкової долі іноземних банків в Україні, %

Джерело: побудовано за даними [5]

Таблиця 1

Рейтинг стійкості банків за підсумками 2 кварталу 2020 року

Місце	Банк	Загальний рейтинг
1	Райффайзен Банк Аваль	4.73
2	Укрсиббанк	4.38
3	Креді Агріколь Банк	4.3
4	ОТП Банк	4.16
5	Прокредит Банк	3.89
6	Кредобанк	3.83
7	Приватбанк	3.82
8	ПУМБ	3.69
9	Укргазбанк	3.68
10	Ощадбанк	3.55

Джерело: побудовано за даними [7]

теми України. Даний вплив проявляється у якісних та кількісних показниках. Проте, значна увага повинна приділятися впливу іноземного капіталу в банківському секторі на його ефективність та моделюванні цього впливу. З метою визначення ступеню та особливостей впливу діяльності банків іноземних банківських груп на ефективність діяльності банківської системи України пропонуємо побудувати економетричну модель у вигляді лінійної регресії, що допоможе дослідити визначений вплив. При побудові моделі основним завданням є доведення адекватності поставленої гіпотези, тобто дослідження ефективності діяльності банківської системи України, яку виражаємо в моделі у вигляді рентабельності активів ROA банківської системи, від показників впливу на неї з боку банків з іноземним капіталом, банківського сектору та деяких зовнішньо-економічних чинників, що розглянуті в табл. 2.

Для проведення аналізу та побудови моделі необхідно здійснити відбір необхідної статистичної інформації за період з 2017 по 2020 роки для формування відповідних рядів даних, що впливають на

результуючий показник. Результати відбору даних представлено в табл. 3.

Щоб визначити характер та величину впливу наведених незалежних змінних на результуючий показник залежної змінної у вигляді рентабельності активів банківської системи України необхідним є побудова кореляційної матриці визначених вище показників. Результати кореляційного аналізу наведені в табл. 4.

В табл. 5 охарактеризовано тісноту та характер впливу кожної незалежної змінної на залежну (рентабельність активів банківської системи) на основі аналізу значення парних коефіцієнтів кореляції, які вказують на дані показники.

Отже, на результуючий показник рентабельності активів банківської системи значний вплив мають такі показники, як частка діючих банків з іноземним капіталом в банківській системі з показником кореляції 0.594, частка іноземного капіталу в статутному капіталі банківської системи з коефіцієнтом кореляції -0.677 та темп приросту власного капіталу українських банків з коефіцієнтом кореляції 0.511.

Таблиця 2

Параметри регресійної моделі

	Показник	Одиниця виміру
Y	Рентабельність активів (ROA) банківської системи України	%
X1	Частка діючих банків з іноземним капіталом в банківській системі України	%
X2	Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків України	%
X3	Темп приросту наданих кредитів українськими банками з іноземним капіталом	%
X4	Темп приросту залучених депозитів українськими банками з іноземним капіталом	%
X5	Темп приросту власного капіталу українських банків	%
X6	Темп приросту прямих іноземних інвестицій в економіку України	%
X7	Темп зростання інфляції в Україні	%

Джерело: узагальнено автором

Таблиця 3

Вихідна інформація для побудови регресійної моделі, %

	Y	X1	X3	X4	X5	X6	X7
01.01.2017	-12,6	39,58	-4,38	5,52	-18,05	-84,70	-1,65
01.04.2017	1,64	41,30	-7,41	-3,45	23,52	201,96	-0,20
01.07.2017	-0,27	42,22	-4,35	0,42	-8,12	124,46	-0,69
01.10.2017	0,15	43,18	5,19	2,50	20,11	-66,35	1,00
01.01.2018	-1,93	46,34	-3,47	-1,75	-4,53	1,43	0,30
01.04.2018	2,66	47,56	-0,20	-0,80	-1,26	28,53	-0,69
01.07.2018	1,27	48,78	-1,69	0,52	-10,24	41,76	-1,49
01.10.2018	1,11	50,62	10,42	7,05	1,03	-35,04	2,42
01.01.2019	1,69	48,05	-1,92	-0,56	7,41	99,52	-0,69
01.04.2019	3,81	46,75	-4,98	-3,21	10,57	-39,23	0,00
01.07.2019	4,6	47,37	-0,81	6,40	-2,80	13,78	-1,58
01.10.2019	4,75	47,37	-2,18	2,11	11,71	10,21	1,31
01.01.2020	4,26	46,67	1,03	6,46	7,45	111,46	-0,50
01.04.2020	4,21	45,33	4,77	9,66	2,95	-215,00	0,60
01.07.2020	3,06	45,33	-10,07	1,37	-4,35	-181,02	-1,39

Джерело: розраховано за даними [5; 8; 2; 6; 1]

Таблиця 4

Кореляційна матриця досліджуваних показників моделі

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7
Y	1	0,594222	-0,67728	0,136312	-0,02532	0,510916	0,08533	0,242158
X1	0,594222	1	-0,43979	0,433361	0,100121	0,003696	-0,02985	0,304048
X2	-0,67728	-0,43979	1	0,049419	-0,14918	-0,23674	0,286179	0,030724
X3	0,136312	0,433361	0,049419	1	0,619314	0,135828	-0,1921	0,649457
X4	-0,02532	0,100121	-0,14918	0,619314	1	-0,25147	-0,47376	0,162097
X5	0,510916	0,003696	-0,23674	0,135828	-0,25147	1	0,270869	0,50807
X6	0,08533	-0,02985	0,286179	-0,1921	-0,47376	0,270869	1	-0,12255
X7	0,242158	0,304048	0,030724	0,649457	0,162097	0,50807	-0,12255	1

Джерело: розраховано за даними табл. 3

Таблиця 5

Характер та величина впливу факторів на досліджуваний показник

Рентабельність активів ROA банківської системи України	Фактори (незалежні змінні)	Парний коефіцієнт кореляції	Значення тісноти зв'язку	Значення характеру зв'язку
Y	X1	0,594222	Значна	Прямий
Y	X2	-0,67728	Значна	Обернений
Y	X3	0,136312	Слабка	Прямий
Y	X4	-0,02532	Слабка	Обернений
Y	X5	0,510916	Значна	Прямий
Y	X6	0,08533	Слабка	Прямий
Y	X7	0,242158	Слабка	Прямий

Джерело: побудовано за даними табл. 4

При цьому, бачимо, що з наведених трьох показників частка іноземного капіталу в статутному капіталі банківської системи впливає на рентабельність активів зі знаком мінус, отже при збільшенні цього показника рентабельність активів буде скорочуватися.

Наступною складовою моделювання є перевірка дослідженої моделі на наявність мультиколінеарності, що заважає побудові значущої моделі. Задля усунення мультиколінеарності необхідно виключити змінну X_2 з дослідженої моделі для коректності подальшого дослідження.

Отже, використання регресійного аналізу дозволило нам визначити функцію, згідно якої було встановлено вплив параметрів моделі на залежну змінну. Результат регресійного аналізу подано в табл. 6.

Таблиця 6

Результат регресійного аналізу для оцінки адекватності економічної моделі

Регресійна статистика	
Множинний R	0,861807456
R-квадрат	0,742712092
Нормований R-квадрат	0,549746161
Стандартна похибка	2,885705007
Спостереження	15

Джерело: розраховано за даними табл. 3

Регресійна статистика дозволяє оцінити адекватність моделі реальній дійсності. Множинний R складає 0.8618, що свідчить про високий взаємозв'язок між врахованими в моделі факторами. R квадрат 0.7427 вказує на відповідність стартових даних отриманій моделі, а його наближення до 1 підтверджує адекватність побудованої моделі реальній дійсності. Нормований R показує, що побудована модель пояснює 54.97% варіації. Рентабельність активів (ROA) банківської системи України, та інші 45.03% залежать від чинників, що не були враховані в моделі.

Важливим етапом є підтвердження значущості моделі, що відбувається шляхом дисперсійного аналізу (табл. 7).

Основною умовою підтвердження значущості моделі є показник «значимість F», що повинен бути меншим або дорівнювати 0.05 [9]. Отже, побудована модель є значущою, адже підтверджується виконання головної умови значущості.

Крім того, перш ніж побудувати економічну модель, необхідно визначити, чи являються значущими показники, які ми враховували в моделі. Для цього необхідно проаналізувати показник «р-значення», розмір якого повинен бути менше або дорівнювати 0.05.

Проаналізувавши цей показник, бачимо, що не значущими в моделі будуть показники темпу приросту наданих кредитів українськими банками з іноземним капіталом, темпу приросту залучених депозитів українськими банками з іноземним капіталом, темпу приросту прямих іноземних інвестицій в економіку України, темпу зростання інфляції в Україні.

Отже, в результаті проведеного кореляційно-регресійного аналізу будемо лінійну модель взаємозалежності рентабельності активів (ROA) банківської системи України від розглянутих вище факторів, яка має вигляд (форм. 1):

$$Y = -52,876 + 1,135x_1 + 0,283x_5, \quad (1)$$

де Y — рентабельність активів (ROA) банківської системи України;

x_1 — частка діючих банків з іноземним капіталом в банківській системі;

x_5 — темп приросту власного капіталу українських банків.

Коефіцієнти при факторних показниках в регресійному рівнянні вказують на кількісний вплив зміни одного з факторів на рентабельність активів при незмінності інших факторів. Отже, при зростанні частки діючих банків з іноземним капіталом в банківській системі України на 1 показник рентабельності банківської системи зростає на 1.135, а при збільшенні темпу приросту власного капіталу українських банків рентабельність активів зростає на 0.283.

Таким чином, за результатами проведеного кореляційно-регресійного аналізу робимо висновок,

Таблиця 7

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	6	192,3069462	32,05115771	3,848928604	0,041572792
Залишок	8	66,61834709	8,327293386		
Всього	14	258,9252933			

Джерело: розраховано за даними табл. 3

що найбільший вплив на показник рентабельності активів банківської системи України серед досліджуваних семи початкових показників мають частка діючих банків з іноземним капіталом та частка іноземного капіталу в статутному капіталі банківської системи і темп приросту власного капіталу банківських установ в Україні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, функціонування банків з іноземним капіталом у банківському секторі будь-якої країни грає значну роль для розвитку фінансових систем завдяки збільшенню загального об'єму фінансових ресурсів та підвищенню рівня капіталізації банківської системи, які також забезпечують підтримку сприятливих умов для активізації залучення іноземних інвестицій та для розширення ресурсної бази, націленої на подальший соціально-економічний розвиток. Рентабельність активів як показник ефективності діяльності банківської системи є найбільш чутливим до частки банків з іноземним капіталом в банківському секторі, частки іноземного капіталу в статутному капіталі банківського сектору та темпу приросту власного капіталу банківських установ.

Для оптимізації ролі іноземного капіталу на ринку банківських продуктів та послуг необхідно збалансувати взаємозв'язок ефективності діяльності між українськими банками та іноземними банками шляхом зміцнення стабільності та платоспроможності українських банків.

Дослідження зарубіжної практики в підвищенні інвестиційної привабливості необхідно для розробки майбутніх шляхів розвитку інвестиційного процесу в Україні. Досвід багатьох країн з перехідною економікою зосереджений на іноземних інвестиціях, свідчить про те, що банківські системи цих країн майже повністю складаються з великих міжнародних банків. У цьому випадку іноземні банки почали вирішально впливати на характер і пріоритетні напрямки економічного розвитку в цих країнах з метою контролю найбільш ефективних сфер діяльності. Негативні наслідки існування філій іноземних банків також підвищили чутливість банківської системи до світової фінансової кризи, ускладнивши для банків нагляд за діяльністю філій іноземних банків. Тому Україні слід не лише враховувати позитивний вплив іноземного капіталу на економічний розвиток, а й аналізувати його недоліки.

Література

1. Індекс інфляції в Україні [Електронний ресурс]. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/> (дата звернення: 13.11.2020).
2. Кількість банків в Україні (2008–2020) [Електронний ресурс]. URL: <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/count/> (дата звернення: 10.11.2020).
3. Кулиняк І. Я. Банки з іноземним капіталом: рейтингування та роль у забезпеченні сталого розвитку фінансового сектору України. Вісник АПСВТ. 2018. № 3. С. 36–50.
4. Миненко Л. М. Діяльність іноземних банківських груп в Україні: ключові тенденції та ризики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 13. 2017. С. 26–30.
5. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervisionstatist/data-supervision> (дата звернення: 06.11.2020).
6. Прямі іноземні інвестиції в Україні [Електронний ресурс]. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/2020/> (дата звернення: 13.11.2020).
7. Рейтинг стійкості банків за підсумками 2 кварталу 2020 [Електронний ресурс]. URL: <https://minfin.com.ua/banks/rating/> (дата звернення: 08.11.2020).
8. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 13.11.2020).
9. Черкашина К. Ф., Продан Д. І. Економетричне моделювання впливу діяльності банків з іноземним капіталом на ефективність функціонування банківської системи України. Ефективна економіка. 2015. № 3 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3870> (дата звернення: 09.11.2020).

References

1. Inflation index in Ukraine [Electronic resource]. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/> (access date: 13.11.2020).
2. Number of banks in Ukraine (2008–2020) [Electronic resource]. URL: <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/count/> (access date: 10.11.2020).

3. Kulinyak I. Ya. Banks with foreign capital: ranking and role in ensuring sustainable development of the financial sector of Ukraine. Bulletin of the APSVT. 2018. № 3. P. 36–50.
4. Minenko L. M. Activities of foreign banking groups in Ukraine: key trends and risks. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Vip. 13. 2017. S. 26–30.
5. The main indicators of the banks of Ukraine [Electronic resource]. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervisionstatist/data-supervision> (access date: 06.11.2020).
6. Foreign direct investment in Ukraine [Electronic resource]. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/2020/> (access date: 13.11.2020).
7. Rating of the stability of banks in the 2nd quarter of 2020 [Electronic resource]. URL: <https://minfin.com.ua/ua/banks/rating/> (access date: 08.11.2020).
8. Statistical information of the State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date: 13.11.2020).
9. Cherkashina K. F., Sold D. I. Econometric modeling of the impact of banks with foreign capital on the efficiency of the banking system of Ukraine. Efficient economy. 2015. № 3 [Electronic resource]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3870> (access date: 09.11.2020).

Кузьмін Олег Євгенович

*доктор економічних наук, професор,
директор Інституту економіки і менеджменту
Національний університет «Львівська політехніка»*

Кузьмин Олег Евгеньевич

*доктор экономических наук, профессор,
директор Института экономики и менеджмента
Национальный университет «Львовская политехника»*

Kuzmin Oleh

*Doctor of Economics, Professor,
Director of the Institute of Economics and Management
Lviv Polytechnic National University*

ORCID: 0000-0002-6014-6437

Юринець Оксана Василівна

*кандидат економічних наук,
професор кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності
Національний університет «Львівська політехніка»*

Юрынэць Оксана Васильевна

*кандидат экономических наук,
профессор кафедры внешнеэкономической и таможенной деятельности
Национальный университет «Львовская политехника»*

Yurynets Oksana

*PhD, Professor of the Foreign Trade and Customs Department
Lviv Polytechnic National University*
ORCID: 0000-0001-9698-2499

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7209

МОДЕЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ УРГЕНТНИХ ІНСТРУМЕНТІВ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ УРГЕНТНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

MODELLING OF THE APPLICATION OF URGENT INVESTMENT TOOLS OF ENTERPRISE ANTI-CRISIS MANAGEMENT

Анотація. Вихід підприємств зі стану фінансово-економічної кризи потребує застосування різноманітних заходів з антикризового управління. Важливе місце серед цих заходів посідають ті, які передбачають використання інвестиційних ургентних інструментів. Проте, впровадження у діяльність підприємств таких інструментів потребує попереднього оцінювання наслідків їх застосування. Метою цієї статті є побудова моделей застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління підприємствами. Було проаналізовано використання цих інструментів низкою вітчизняних під-

приємств. Встановлено, що серед підприємств, які вийшли зі стану фінансово-економічної кризи, значно більшою є частка тих фірм, які застосовували інвестиційні ургентні інструменти антикризового управління, ніж серед тих підприємств, які не змогли побороти цю кризу. Виділено два найголовніші способи застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління підприємствами. Перший спосіб передбачає вкладення інвестицій з метою повного або часткового покриття наявних у підприємств боргових зобов'язань, зокрема, узятих ними банківських кредитів. Другий спосіб передбачає вкладення інвестицій у реалізацію на підприємствах прибуткових інвестиційних проектів. При цьому у разі наявності у підприємств боргових зобов'язань ці зобов'язання можуть повністю або частково погашатися за рахунок прибутку від таких проектів, який нагромадиться на момент погашення боргів. Здійснено моделювання кожного з цих двох способів застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління підприємствами. Побудовано економіко-математичну модель оптимізації процесу застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління на підприємстві. Ця модель включає цільову функцію, якою є сукупна дисконтована величина прибутку підприємства після погашення ним позики, а також два обмеження. Першим є обмеження на величину нагромадженої суми коштів, необхідної для погашення узятих підприємством позик. Друге обмеження стосується частки капіталу теперішніх власників фірми, який буде нагромаджено за дисконтною ставкою, у загальному обсязі цього капіталу. Запропонована модель дає змогу підвищити ступінь обґрунтованості застосування на підприємствах інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління.

Ключові слова: моделювання, антикризове управління, ургентний інструмент, підприємство, інвестування.

Аннотация. Выход предприятий из состояния финансово-экономического кризиса требует внедрения различных мероприятий по антикризисному управлению. Важное место среди этих мероприятий занимают те, которые предусматривают использование инвестиционных ургентных инструментов. Однако внедрение в деятельность предприятий таких инструментов требует предварительной оценки последствий их применения. Целью этой статьи является построение моделей применения инвестиционных ургентных инструментов антикризисного управления предприятиями. Было проанализировано использование этих инструментов рядом отечественных предприятий. Установлено, что среди предприятий, которые вышли из состояния финансово-экономического кризиса, значительно большей есть доля тех фирм, которые применяли инвестиционные ургентные инструменты антикризисного управления, чем среди тех предприятий, которые не смогли побороть кризис. Выделены два главные способы применения инвестиционных ургентных инструментов антикризисного управления предприятиями. Первый способ предполагает вложение инвестиций с целью полного или частичного покрытия имеющихся у предприятий долговых обязательств, в частности, взятых ими банковских кредитов. Второй способ предполагает вложение инвестиций в реализацию на предприятиях прибыльных инвестиционных проектов. При этом в случае наличия у предприятий долговых обязательств эти обязательства могут полностью или частично погашаться за счет прибыли от таких проектов, которая накопится на момент погашения долгов. Осуществлено моделирование каждого из этих двух способов применения инвестиционных ургентных инструментов антикризисного управления предприятиями. Построена экономико-математическая модель оптимизации процесса применения инвестиционных ургентных инструментов антикризисного управления на предприятии. Эта модель включает целевую функцию, которой выступает совокупная дисконтированная величина прибыли предприятия после погашения им ссуды, а также два ограничения. Первым является ограничение на величину накопленной суммы средств, необходимой для погашения взятых предприятием кредитов. Второе ограничение касается доли капитала нынешних владельцев фирмы, который будет накоплен по дисконтной ставке, в общем объеме этого капитала. Предложенная модель позволяет повысить степень обоснованности применения на предприятиях инвестиционных ургентных инструментов антикризисного управления.

Ключевые слова: моделирование, антикризисное управление, ургентный инструмент, предприятие, инвестирование.

Summary. The application of various measures for anti-crisis management is necessary for enterprises to overcome the financial and economic crisis. An important place among these measures is occupied by those that involve the use of urgent investment instruments. However, introducing such tools in the activities of enterprises requires a preliminary assessment of the consequences of their use. The purpose of this article is to build models for the use of urgent investment tools of enterprise anti-crisis management. The use of these tools by a number of domestic enterprises is analyzed. It is established that among the enterprises that have overcome the financial and economic crisis, the share of those firms that have used urgent investment tools of anti-crisis management is much higher than among those enterprises that have not been able to overcome this crisis. There are two main ways to use urgent investment tools of enterprise anti-crisis management. The first method involves investing in order to fully, or partially cover the existing debt obligations of enterprises, in particular, their bank loans. The second method involves investing in the implementation of profitable investment projects at enterprises. However, if companies have debt obligations, these obligations can be repaid in full or partially at the expense of profit from such projects, which will be accumulated at the time of debt repayment. Modelling of each of these two ways of application of urgent investment tools of

anti-crisis management of enterprises is carried out. The economic-mathematical model of optimization of the process of application of urgent investment tools of enterprise anti-crisis management is constructed. This model includes a target function, which is the total discounted amount of the company's profit after the repayment of the loan, as well as two restrictions. The first is the restriction on the amount of the accumulated amount of funds required to repay the loans taken by the company. The second restriction concerns the share of the capital of the current owners of the firm, which will be accumulated at a discount rate, in the total amount of this capital. The proposed model allows us to increase the validity of the use of urgent investment tools of anti-crisis management at enterprises.

Key words: modelling, anti-crisis management, emergency tool, enterprise, investment.

Постановка проблеми. Оскільки на даний час значна частина підприємств України перебуває у стані фінансово-економічної кризи, важливого значення набуває питання вибору найбільш дієвих інструментів виходу з такого стану. Серед цих інструментів необхідно виділити інвестиційні ургентні інструменти антикризового управління на підприємстві, під якими слід розуміти способи негайних (термінових) дій інвестиційного характеру, які націлені на усунення або зменшення негативного впливу кризових явищ на економічний стан підприємства та забезпечення його подальшого ефективного розвитку. Проте, застосування таких інструментів може потребувати значних обсягів інвестиційних ресурсів та бути пов'язаним із суттєвим рівнем ризику. У зв'язку з цим, програма інвестиційних ургентних заходів антикризового управління на підприємствах повинна бути належним чином обґрунтованою, що вимагає побудови моделей застосування цих інструментів. Використання таких моделей повинно, серед іншого, забезпечити оптимальний розподіл обмежених обсягів інвестиційних ресурсів за основними напрямками антикризового управління на підприємствах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науковій літературі існує значна кількість праць, присвячених оцінюванню та ідентифікації кризового стану підприємств, визначенню чинників, які зумовлюють настання фінансово-економічних криз, а також встановлення шляхів забезпечення належного рівня фінансово-економічного стану підприємств, зокрема, на засадах застосування науково обґрунтованих підходів до формування їх фінансового потенціалу. Значних результатів щодо вирішення цих питань досягли, зокрема, такі вчені, як С. М. Ганзюк [1], В. М. Даніч [2], О. Г. Денисюк [3], Д. В. Долбнєва [4], О. Ю. Смельянов [5], Л. А. Зверук [6], Н. О. Ковальчук [7], І. В. Кривов'язюк [8], В. О. Кунцевич [9], Л. І. Лесик [10], О. О. Романович [11], Т. В. Сак [12] та ін. Також заслуговують на увагу наукові праці, у яких розглядаються питання техніко-технологічного оновлення підприємств як важливого напрямку покращення їх фінансово-економічного стану [13, 14]. Водночас,

питання моделювання застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління підприємствами на даний час не є остаточно вирішеним і потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є побудова моделей застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління підприємствами. Досягнення поставленої мети зумовлює потребу у вирішенні таких основних завдань: вивчення сучасного стану використання підприємствами України інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління; визначення передумов побудови моделей застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління підприємствами; формалізація процесу такого застосування з подальшою його оптимізацією на засадах економіко-математичного моделювання.

Виклад основного матеріалу. З метою оцінювання масштабів та результативності застосування вітчизняними підприємствами інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління було сформовано вибірку зі 200 підприємств західного регіону України, що належать до трьох видів економічної діяльності: харчової промисловості, будівництва та деревообробної промисловості. Як свідчать дані, які наведено у табл. 1, більше половини цих підприємств на 1 січня 2018 року знаходилися у стані фінансово-економічної кризи. Зокрема, цей стан відображався у збитковості переважної більшості цих підприємств та низькій частці їх власного капіталу у структурі джерел утворення господарських засобів досліджуваних підприємств.

При цьому, як впливає з даних табл. 2, багато з підприємств, що опинилися у кризовому стані, застосовували інвестиційні ургентні інструменти антикризового управління. Водночас, обсяги застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління на досліджуваних підприємствах є доволі помірними, адже переважна більшість підприємств, що використовували ці інструменти, інвестували в обсягах, що не перевищували 10% від сумарної величини їх наявних на той момент активів. Також досить чітко простежується

така тенденція: серед тих підприємств, які вийшли зі стану фінансово-економічної кризи, значно більшою є частка суб'єктів господарювання, які

застосовували інвестиційні ургентні інструменти антикризового управління, ніж серед тих підприємств, які не змогли побороти кризи.

Таблиця 1

Дані про досліджувані підприємства станом на 01.01.2018 за групами цих підприємств

Назви ознак групування досліджуваних підприємств	Кількість підприємств за видами економічної діяльності		
	Харчова промисловість	Будівництво	Деревообробна промисловість
1. Загальна кількість підприємств станом на 01.01.2018	60	70	70
З них — підприємств, які знаходилися на цю дату у кризовому стані	36	41	45
2. Кількість підприємств, які на 01.01.2018 знаходилися у кризовому стані і у яких за 2017 рік спостерігався збиток:			
2.1. Валовий	14	19	18
2.2. Від операційної діяльності	24	27	32
2.3. Чистий	33	37	41
3. Кількість підприємств, які на 01.01.2018 знаходилися у кризовому стані і у яких на цю дату величина коефіцієнта автономії складала			
3.1. Менше 0,1	3	7	6
3.2. Від 0,1 до 0,2	10	9	8
3.3. Від 0,2 до 0,3	6	12	15
3.4. Від 0,3 до 0,4	14	8	7
3.5. Від 0,4 до 0,5	1	2	8
3.6. Більше 0,5	2	3	1

Примітка: розраховано авторами

Таблиця 2

Дані про досліджувані підприємства станом на 01.01.2020 за групами цих підприємств

Назви ознак групування досліджуваних підприємств	Кількість підприємств за видами діяльності		
	Харчова промисловість	Будівництво	Деревообробна промисловість
1. Кількість підприємств, які на 01.01.2018 знаходилися у кризовому стані і які на 01.01.2020 вийшли з нього	22	27	29
З них — ті, що застосовували інвестиційні ургентні інструменти антикризового управління	20	24	25
У тому числі ті, за якими відношення величини вкладених інвестицій у ці інструменти до величини сукупної вартості активів становила			
Менше 5%	13	15	14
Від 5% до 10%	2	3	5
Від 10% до 15%	3	4	3
Більше 15%	2	2	3
2. Кількість підприємств, які на 01.01.2018 знаходилися у кризовому стані і які на 01.01.2020 залишалися у цьому стані	8	8	11
З них — ті, що застосовували інвестиційні ургентні інструменти антикризового управління	2	3	3
3. Кількість підприємств, які на 01.01.2018 знаходилися у кризовому стані і які на 01.01.2020 припинили своє функціонування	6	6	5
З них — ті, що застосовували інвестиційні ургентні інструменти антикризового управління	1	0	2

Примітка: розраховано авторами

Серед різноманітних способів застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління підприємствами особливу увагу варто приділити таким двом: 1) вкладенню інвестицій, метою якого є повне або часткове покриття наявних у підприємств боргових зобов'язань, зокрема, узятих ними банківських кредитів; 2) вкладенню інвестицій у реалізацію на підприємствах прибуткових інвестиційних проектів; при цьому у разі наявності у підприємств боргових зобов'язань ці зобов'язання можуть повністю або частково погашатися за рахунок прибутку від таких проектів, який нагромадиться на момент погашення боргів.

Очевидно, що другий спосіб застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління підприємствами є більш широким з точки зору можливих фінансово-економічних наслідків його впровадження. Водночас, слід відмітити ту обставину, що у разі, якщо терміни погашення основних сум узятих підприємством кредитів є достатньо короткими, суб'єкт господарювання може не встигнути нагромадити необхідну суму коштів для покриття цих сум, використовуючи потік прибутку від реалізації тих інвестиційних проектів, які ще тільки передбачається здійснити. З урахуванням цих міркувань виконаємо моделювання застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління певним підприємством, яке перебуває у стані фінансово-економічної кризи. При цьому, як і при виконанні будь-якого економіко-математичного моделювання, введемо спочатку низку припущень та обмежень, а саме:

- по-перше, будемо вважати, що підприємство повинно через деякий наперед встановлений проміжок часу здійснити виплату основної суми узятого ним кредиту;
- по-друге, вважатиме, що теперішні власники підприємства у принципі погодяться інвестувати частину своїх капіталів, які вони зможуть вилучити з інших своїх бізнесових проектів або узяти з наявних у них власних грошових накопичень, у порятунков досліджуваного підприємства;
- по-третє, приймемо припущення про те, що, окрім додаткових внесків у підприємство з боку його теперішніх власників, не існує інших дієвих способів подолання фінансово-економічної кризи, у стані якої опинився даний суб'єкт господарювання;
- по-четверте, вважатимемо, що прибуток від вкладання інвестицій у підприємство є пропорційним обсягу такого інвестування. Це припущення не є принциповим для побудованої моделі; його усунення потребує лише деякого ускладнення процесу

розв'язання поставлених завдань, але ці складності мають переважно технічний характер.

Отже, нехай теперішні власники підприємства володіють додатковими грошовими засобами, які вони погоджуються вкласти у фінансово-економічне оздоровлення цього підприємства. Тоді нагромаджена за ставкою дисконту на момент часу, у який підприємство має сплатити основну суму узятого ним кредиту, величина цього капіталу буде визначатися за такою формулою:

$$K_d = K_0 \cdot (1 + r_d)^{T_1}, \quad (1)$$

де K_d — нагромаджена за ставкою дисконту на момент часу, у який підприємство має сплатити основну суму узятого раніше ним кредиту, величина капіталу (додаткових грошових засобів, якими володіють теперішні власники суб'єкта господарювання), грошових одиниць; K_0 — початкова величина вільних грошових засобів, якими володіють теперішні власники підприємства та які вони погоджуються вкласти у фінансово-економічне оздоровлення цього підприємства, грошових одиниць; r_d — річна ставка дисконту, частки одиниці; T_1 — термін часу, у який підприємство має повернути основну суму узятого ним кредиту, тобто часовий проміжок від теперішнього моменту до моменту погашення підприємством основної суми заборгованості, років.

Якщо ж теперішні власники підприємства інвестують свій капітал в обсязі K_0 у певний прибутковий інвестиційний проект (проекти) на цьому підприємстві, то тоді величина капіталу, нагромаджена за ставкою дисконту на момент сплати основної суми узятого раніше підприємством кредиту, буде визначатися таким чином:

$$K_{pd} = \frac{P_{ri0} + \Delta P_{ri}}{r_d} \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1), \quad (2)$$

де K_{pd} — величина капіталу, нагромаджена за ставкою дисконту на момент сплати основної суми узятого раніше підприємством кредиту, за умови, що власники підприємства інвестують свій капітал в обсязі K_0 у певний прибутковий інвестиційний проект (проекти) на цьому ж підприємстві, грошових одиниць; P_{ri0} — початкова річна величина прибутку досліджуваного підприємства до оподаткування, грошових одиниць; ΔP_{ri} — очікуваний приріст річної величини прибутку досліджуваного підприємства до оподаткування після реалізації ним певного інвестиційного проекту (проектів), грошових одиниць.

Відзначимо, що вираз (2) можна представити і у такому дещо модифікованому вигляді:

$$K_{pd} = \frac{P_{ri0} + K_0 \cdot R_i}{r_d} \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1), \quad (3)$$

де R_i — річна прибутковість інвестиційного проекту (проектів), який теперішні власники можуть реалізувати на підприємстві, частки одиниці:

$$R_i = \frac{\Delta P_{ri}}{K_0}. \quad (4)$$

Можливою також є ситуація, за якої наявний у теперішніх власників підприємства додатковий капітал може бути поділений на дві частини, одна з яких буде нагромаджуватися за дисконтною ставкою r_d , а друга буде спрямована у реалізацію певного інвестиційного проекту (проектів):

$$K_0 = K_{d0} + K_{i0} = K_0 \cdot \beta + K_0 \cdot (1 - \beta), \quad (5)$$

де K_{d0} — частина капіталу, що знаходиться у розпорядженні теперішніх власників досліджуваного суб'єкта господарювання, яка буде нагромаджена за дисконтною ставкою на момент сплати основної суми раніше взятого підприємством кредиту, грошових одиниць; K_{i0} — частина капіталу, що знаходиться у розпорядженні теперішніх власників досліджуваного суб'єкта господарювання, яка буде вкладена у реалізацію інвестиційного проекту (проектів) на цьому підприємстві; β — частина капіталу, що знаходиться у розпорядженні теперішніх власників досліджуваного суб'єкта господарювання і який буде нагромаджено на момент сплати основної суми раніше взятого підприємством кредиту за дисконтною ставкою, у загальному обсязі цього капіталу, частки одиниці.

У подальшому будемо вважати, що прибутковість вкладення інвестицій у реалізацію інвестиційного проекту на досліджуваному підприємстві є більшою, ніж ставка дисконту. Тоді вкладення певної суми коштів у реалізацію такого проекту буде заздалегідь більш вигідним, ніж здійснення процедури реінвестування за дисконтною ставкою. Вибір другого напрямку вкладення капіталу обумовлений у нашому випадку лише однією обставиною, а саме — необхідністю своєчасно погасити основну суму позики, раніше взятої підприємством. Враховуючи викладене, можна стверджувати, що підприємство зможе своєчасно погасити узяті ним раніше позику, якщо буде виконуватися хоча б одна з таких нерівностей:

$$K_0 \cdot (1 + r_d)^{T_1} \geq C_1; \quad (6)$$

$$\frac{P_{ri0} + K_0 \cdot R_i}{r_d} \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1) \geq C_1, \quad (7)$$

де C_1 — величина кредиту, взятого раніше підприємством для фінансування своєї господарської діяльності, грошових одиниць.

При цьому одночасно повинна виконуватися і така умова:

$$\frac{P_{ri0}}{r_d} \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1) < C_1. \quad (8)$$

Дійсно, якщо б умова (8) не виконувалася, то це би означало, що підприємство могло б за рахунок свого початкового прибутку нагромадити необхідну суму коштів для погашення взятого раніше кредиту, що, очевидно, суперечило би тому факту, що це підприємство знаходиться у стані фінансово-економічної кризи.

З урахуванням викладеного вище з'являється можливість побудови моделі величини нагромадженої суми коштів за рахунок початкового прибутку підприємства та за рахунок вкладення його власниками певного капіталу у реалізацію інвестиційного проекту (проектів) на цьому підприємстві та (або) у реінвестування за дисконтною ставкою. Ця модель має такий формалізований вигляд:

$$K_{ac}(\beta) = K_0 \cdot \beta \cdot (1 + r_d)^{T_1} + \frac{P_{ri0} + K_0 \cdot (1 - \beta) \cdot R_i}{r_d} \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1), \quad (9)$$

де $K_{ac}(\beta)$ — величина нагромадженої суми коштів за рахунок початкового прибутку підприємства та за рахунок вкладення його власниками певного капіталу у реалізацію інвестиційного проекту (проектів) на цьому підприємстві та (або) у реінвестування за дисконтною ставкою як функція від β , грошових одиниць.

Тепер здійснимо моделювання сукупної дисконтованої величини прибутку підприємства після погашення ним позики, використовуючи метод капіталізації грошових потоків. За таких умов ця величина визначатиметься за такою формулою:

$$K_{acs}(\beta) = K_{ac}(\beta) - C_1 + \frac{P_{ri0} + K_0 \cdot (1 - \beta) \cdot R_i + \Delta P_{ri1}}{r_d}, \quad (10)$$

або:

$$K_{acs}(\beta) = K_0 \cdot \beta \cdot (1 + r_d)^{T_1} + \frac{P_{ri0} + K_0 \cdot (1 - \beta) \cdot R_i}{r_d} \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1) - C_1 + \frac{P_{ri0} + K_0 \cdot (1 - \beta) \cdot R_i + \Delta P_{ri1}}{r_d}, \quad (11)$$

де $K_{acs}(\beta)$ — сукупна дисконтована величини прибутку підприємства після погашення ним позики як функція від β , грошових одиниць; ΔP_{ri1} — приріст річної величини прибутку суб'єкта господарювання після погашення ним основної суми взятої ним позики, зумовлений тим, що після такого погашення підприємство не повинно сплачувати проценти за цією позиною, грошових одиниць.

Тоді з'являється можливість побудови економіко-математичної моделі оптимізації процесу застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління на підприємстві. Ця модель включатиме:

- 1) цільову функцію — сукупну дисконтовану величину прибутку підприємства після погашення ним позики:

$$K_{acs}(\beta) = K_0 \cdot \beta \cdot (1 + r_d)^{T_1} + \frac{P_{ri0} + K_0 \cdot (1 - \beta) \cdot R_i}{r_d} \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1) - C_1 + \frac{P_{ri0} + K_0 \cdot (1 - \beta) \cdot R_i + \Delta P_{ri1}}{r_d} \rightarrow \max; \quad (12)$$

- 2) обмеження на величину нагромадженої суми коштів за рахунок початкового прибутку підприємства та за рахунок вкладення його власниками певного капіталу у реалізацію інвестиційного проекту (проектів) на цьому підприємстві та (або) у реінвестування за дисконтною ставкою:

$$K_0 \cdot \beta \cdot (1 + r_d)^{T_1} + \frac{P_{ri0} + K_0 \cdot (1 - \beta) \cdot R_i}{r_d} \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1) \geq C_1; \quad (13)$$

- 3) обмеження на значення частки капіталу, що знаходиться у розпорядженні теперішніх власників досліджуваного суб'єкта господарювання, який буде нагромаджено за дисконтною ставкою на момент сплати основної суми раніше взятого підприємством кредиту, у загальному обсязі цього капіталу:

$$0 \leq \beta \leq 1. \quad (14)$$

При цьому шуканою змінною величиною у моделі (12)–(14) виступає частка капіталу, що знаходиться у розпорядженні теперішніх власників досліджуваного суб'єкта господарювання і який буде нагромаджено за дисконтною ставкою на момент сплати основної суми раніше взятого підприємством кредиту, у загальному обсязі цього капіталу.

Очевидним є той факт, що при висловлених раніше припущеннях (зокрема, зазначеного припущення про те, що прибутковість вкладення інвестицій у реалізацію інвестиційного проекту на досліджуваному підприємстві є більшою, ніж ставка дисконту) для забезпечення максимізації функції (12) значення β повинно бути як можна меншим (бажано нульовим). Отже, для розв'язання моделі (12)–(14) потрібно, насамперед, перетворити нерівність (13) у рівність і знайти з неї β . Після низки математичних перетворень остаточно отримуємо таку формулу для визначення цього параметру:

$$\beta_c = \frac{C_1 - \left(\frac{P_{ri0} + K_0 \cdot R_i}{r_d} \right) \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1)}{K_0 \cdot (1 + r_d)^{T_1} - \frac{K_0 \cdot R_i}{r_d} \cdot ((1 + r_d)^{T_1} - 1)}, \quad (15)$$

де β_c — розрахункова частина капіталу, що знаходиться у розпорядженні теперішніх власників досліджуваного суб'єкта господарювання і який буде нагромаджено на момент сплати основної суми раніше взятого підприємством кредиту за дисконтною ставкою, у загальному обсязі цього капіталу, частки одиниці.

Маючи інформацію про показник (15), можна встановити оптимальне за моделі (12) — (14) значення частини капіталу, що знаходиться у розпорядженні теперішніх власників досліджуваного суб'єкта господарювання і який буде нагромаджено на момент сплати основної суми раніше взятого підприємством кредиту за дисконтною ставкою, у загальному обсязі цього капіталу. З цією метою доцільно скористатися таким виразом:

$$\beta_{opt} = \begin{cases} 0, & \text{якщо } \beta_c < 0; \\ \beta_c, & \text{якщо } 0 < \beta_c \leq 1; \\ \text{задача немає рішень,} & \text{якщо } \beta_c > 1, \end{cases} \quad (16)$$

де β_{opt} — оптимальна частка капіталу, що знаходиться у розпорядженні теперішніх власників досліджуваного суб'єкта господарювання і який буде нагромаджено за дисконтною ставкою на момент сплати основної суми раніше взятого підприємством кредиту, у загальному обсязі цього капіталу, частки одиниці.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Вивчення сучасного стану використання підприємствами України інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління, серед іншого, показало, що простежується така тенденція: серед тих підприємств, які вийшли зі стану фінансово-економічної кризи, значно більшою є частка суб'єктів господарювання, які застосовували інвестиційні ургентні інструменти антикризового управління, ніж серед тих підприємств, які не змогли побороти цю кризу. При цьому серед різноманітних способів застосування інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління підприємствами особливу увагу варто приділити таким двом: 1) вкладенню інвестицій, метою якого є повне або часткове покриття наявних у підприємств боргових зобов'язань, зокрема, узятих ними банківських кредитів; 2) вкладенню інвестицій у реалізацію на підприємствах прибуткових інвестиційних проектів. З урахуванням цього авторами було побудовано економіко-математичну модель оптимізації процесу застосування інвестиційних ургентних інструмен-

тів антикризового управління на підприємстві. Ця модель включає: цільову функцію — сукупну дисконтовану величину прибутку підприємства після погашення ним позики; обмеження на величину нагромаджені суми коштів за рахунок початкового прибутку підприємства та за рахунок вкладення його власниками певного капіталу у реалізацію інвестиційного проекту (проектів) на цьому підприємстві та (або) у реінвестування за дисконтною ставкою; обмеження на значення частки капіталу, що знаходиться у розпорядженні теперішніх власників

досліджуваного суб'єкта господарювання і який буде нагромаджено за дисконтною ставкою на момент сплати основної суми раніше узятим підприємством кредиту, у загальному обсязі цього капіталу. Запропонована модель дає змогу підвищити ступінь обґрунтованості застосування на підприємствах інвестиційних ургентних інструментів антикризового управління. Подальші дослідження потребують розширення побудованої моделі на випадок існування альтернативних варіантів інвестиційних проектів, які плануються до реалізації підприємством.

Література

1. Ганзюк С. М. Фінансова криза на підприємствах України // Молодий вчений. 2016. № 3(30). С. 49–52.
2. Даніч В. М., Пархоменко Н. О. Визначення кризового стану підприємства // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 4. С. 208–218.
3. Денисюк О. Г., Дерев'янка О. Ю. Сутність, класифікація та причини виникнення криз у діяльності підприємств // Вісник Житомирського державного технологічного університету. 2015. № 1. С. 80–87.
4. Долбнева Д. В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні та заходи по запобіганню їх неплатоспроможності // Бізнес Інформ. 2015. № 10. С. 244–249.
5. Смельянов О. Ю. Діагностування рівня фінансової стійкості підприємств агропромислового комплексу // Агросвіт. 2020. № 21. С. 3–9.
6. Зверук Л. А., Давиденко Л. М. Антикризове управління підприємством в умовах інноваційного розвитку // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2017. № 1(2). С. 69–75.
7. Ковальчук Н. О., Павлюк А. О. Антикризовий фінансовий менеджмент як основа управління фінансами вітчизняних підприємств // Економіка і суспільство. 2016. № 3. С. 203–208.
8. Кривов'язюк І. В., Стрільчук Р. М. Діагностика кризового стану інноваційно активних машинобудівних підприємств на базі дискримінантної моделі // Актуальні проблеми економіки. 2016. № 7. С. 454–465.
9. Кунцевич В. О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки // Актуальні проблеми економіки. 2004. № 7(37). С. 123–130.
10. Лесик Л. І. Типологія видів і чинників формування економічного потенціалу підприємства // Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.12. С. 271–278.
11. Романович О. О., Свистун Л. А. Кризові явища у діяльності українських підприємств та методи їх діагностики // Молодий вчений. 2017. № 11(51). С. 1295–1299.
12. Сак Т. В. Діагностика причин кризи машинобудівних підприємств України // Економіка і суспільство. 2018. № 19. С. 604–611.
13. Yemelyanov O., Symak A., Petrushka T., Lesyk R., Lesyk L. Assessment of the technological changes impact on the sustainability of state security system of Ukraine // Sustainability. 2018, Vol. 10 (4), P. 1186.
14. Yemelyanov O., Symak A., Petrushka T., Zahoretska O., Kusiya M., Lesyk R., Lesyk L. Changes in Energy Consumption, Economic Growth and Aspirations for Energy Independence: Sectoral Analysis of Uses of Natural Gas in Ukrainian Economy // Energies. 2019. Vol. (12(24)). P. 4724.

References

1. Ghanzjuk S. M. Finansova kryza na pidpryjemstvakh Ukrainy // Molodyj vchenyj. 2016. # 3(30). S. 49–52.
2. Danich V. M., Parkhomenko N. O. Vyznachennja kryzovogho stanu pidpryjemstva // Marketyng i menedzhment innovacij. 2013. # 4. S. 208–218.
3. Denysjuk O. Gh., Derev'janko O. Ju. Sutnistj, klasyfikacija ta prychny vynyknennja kryz u dijalnosti pidpryjemstv // Visnyk Zhytomyrskogho derzhavnogho tekhnologichnogho universytetu. 2015. # 1. S. 80–87.
4. Dolbnjeva D. V. Suchasni tendenciji bankrutstva pidpryjemstv v Ukraini ta zakhody po zapobighannju jikh neplatospromozhnosti // Biznes Inform. 2015. # 10. S. 244–249.

5. Jemeljanov O. Ju. Diagnostuvannja rivnja finansovoi stijkosti pidpryjemstv aghropromyslovogho kompleksu // Aghrosvit. 2020. # 21. S. 3–9.
6. Zveruk L. A., Davydenko L. M. Antykryzove upravlinnja pidpryjemstvom v umovakh innovacijnogho rozvytku // Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». 2017. #1(2). S. 69–75.
7. Kovalchuk N. O., Pavljuk A. O. Antykryzovij finansovij menedzhment jak osnova upravlinnja finansamy vitchyznjanykh pidpryjemstv // Ekonomika i suspiljstvo. 2016. # 3. S. 203–208.
8. Kryvov'jazjuk I. V., Strilchuk R. M. Diagnostyka kryzovogho stanu innovacijno aktyvnykh mashynobudivnykh pidpryjemstv na bazi dyskryminantnoji modeli // Aktualni problemy ekonomiky. 2016. # 7. S. 454–465.
9. Kuntsevych V. O. Poniattia finansovoho potentsialu rozvytku pidpryiemstva ta yoho otsinky // Aktualni problemy ekonomiky. 2004. No 7(37). S. 123–130.
10. Lesyk, L. I. Typolohiia vydiv i chynnykiv formuvannia ekonomichnoho potentsialu pidpryiemstva // Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. 2013. No 23 (12). S. 271–278.
11. Romanovych O. O., Svystun L. A. Kryzovi javyshha u dijalnosti ukrajinsjkykh pidpryjemstv ta metody jikh diagnostyky // Molodyj vchenyj. 2017. # 11(51). S. 1295–1299.
12. Sak T. V. Diagnostyka prychn kryzy mashynobudivnykh pidpryjemstv Ukrainy // Ekonomika i suspiljstvo. 2018. # 19. S. 604–611.
13. Yemelyanov O., Symak A., Petrushka T., Lesyk R., Lesyk L. Assessment of the technological changes impact on the sustainability of state security system of Ukraine // Sustainability. 2018, Vol. 10 (4). P. 1186.
14. Yemelyanov O., Symak A., Petrushka T., Zahoretska O., Kusi M., Lesyk R., Lesyk L. Changes in Energy Consumption, Economic Growth and Aspirations for Energy Independence: Sectoral Analysis of Uses of Natural Gas in Ukrainian Economy // Energies. 2019. Vol. (12(24)). P. 4724.

Ляшенко Ганна Павлівна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Університет державної фіскальної служби України

Ляшенко Анна Павловна
кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономики предприятия
Университет государственной фискальной службы Украины
Liashenko Hanna
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Enterprise Economics
University of the State Fiscal Service of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7280

НЕМАТЕРІАЛЬНІ, НЕВЛОВИМІ АКТИВИ — ЯДРО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

НЕМАТЕРИАЛЬНЫЕ, НЕОСЯЗАЕМЫЕ АКТИВЫ — ЯДРО ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА

INTANGIBLE, INTANGIBLE ASSETS — THE CORE OF INTELLECTUAL CAPITAL

Анотація. У статті розкрита роль та значення нематеріальних, невловимих (невидимих) активів, як головних елементів інтелектуального капіталу. Зарубіжні і вітчизняні науковці, практики відзначають, що в сучасний період розвитку економіки нематеріальні, невловимі (невидимі) активи, а саме інтелект, знання, талант, креативність, ідеї, творчість, досвід, корпоративна культура, навички можуть забезпечити підприємству конкурентоспроможність і продовжити йому життєвий цикл.

У статті розкрито структуру нематеріальних, невловимих (невидимих) активів за категоріями (право, взаємовідносини, згруповані невловимості, інтелектуальна власність). Саме ці активи не мають матеріальної форми, але довгостроково використовуються у виробництві і здатні приносити прибуток. Так як нематеріальні, невловимі (невидимі) активи є «серцевиною» інтелектуального капіталу то в статті також приділена увага щодо розкриття сутності поняття «інтелектуальний капітал». Незважаючи на те, що поняття «інтелектуальний капітал» вивчається довгий час, але єдиного визначення не існує. Вчені в своїх працях деталізують інтелектуальний капітал по різному, але основним елементом в їхній деталізації виступає людський капітал, тому що всі інші елементи (наприклад, ринковий капітал, клієнтський капітал, організаційний капітал, інтелектуальна власність як актив та інші) без людського капіталу виконувати свої функції не зможуть. За дослідженнями Світового банку людський капітал, від загального обсягу багатства країни, займає 64%, а в Японії і Німеччині, за матеріалами професора Федулової Л. — 80% національного багатства.

Таким чином, підсумовуючи можна зробити висновок, що в подальшому необхідно більш конкретно вивчати й аналізувати формування і розвиток інтелектуального капіталу, так як від його функціонування залежить інноваційний розвиток кожного підприємства і країни в цілому.

Ключові слова: невловимі (невидимі) активи, людський капітал, інтелектуальний капітал.

Аннотация. У статьи раскрыта роль и значение нематериальных, неосязаемых активов, как главных элементов интеллектуального капитала. Зарубежные и отечественные ученые, практики отмечают, что в современный период развития экономики нематериальные, неосязаемые активы, а именно интеллект, знания, талант, креативность, идеи, творчество, опыт, корпоративная культура, навыки могут обеспечить предприятию конкурентоспособность и продлить

ему жизненный цикл. В статье раскрыто структуризацию нематериальных, неосязаемых активов за критериями (право, взаимоотношения, сгруппированные неувимости, интеллектуальная собственность). Именно эти активы не имеют материальной формы, но длительное время используются в производстве и способны приносить прибыль. Нематериальные, неосязаемые активы являются «сердцевиной» интеллектуального капитала, поэтому в статье уделено внимание раскрытию содержания понятия «интеллектуальный капитал». Несмотря, что понятие «интеллектуальный капитал» изучается долгое время, но единого определения не существует. Ученые в своих трудах детализируют интеллектуальный капитал по-разному, но основным элементом в их детализации выступает человеческий капитал потому что все элементы (например, рыночный капитал, клиентский капитал, организационный капитал, интеллектуальная собственность как актив и др.) без человеческого капитала исполнять свои функции не смогут. В соответствии с исследованиями Мирового банка человеческий капитал, то общего объема богатства страны, занимает 64%, а в Японии, и Германии по материалах профессора Федуловой Л. — 80% национального богатства.

Таким образом, можно сделать вывод, что в дальнейшем необходимо более конкретно изучать и анализировать формирование и развитие интеллектуального капитала, потому что от его функционирования зависит инновационное развитие каждого предприятия и страны в целом.

Ключевые слова: неосязаемые активы, человеческий капитал, интеллектуальный капитал.

Summary. The article reveals the role and significance of intangible, intangible (invisible) assets as the main elements of intellectual capital. Foreign and domestic scientists, practitioners note that in the modern period of economic development intangible, intangible (invisible) assets, namely intelligence, knowledge, talent, creativity, ideas, creativity, experience, corporate culture, skills can ensure the company's competitiveness and prolong its life cycle. The article reveals the structuring of intangible, intangible (invisible) assets by categories (law, relationships, lost elusiveness, intellectual property). These assets do not have a material form, but are used in the long run in production and are able to make a profit. Since intangible, intangible (invisible) assets are the «core» of intellectual capital, the article also focuses on the disclosure of the essence of the concept of «intellectual capital». Despite the fact that the concept of «intellectual capital» has been studied for a long time, but there is no single definition. Scientists detail intellectual capital in different ways, but the main element in their detail is human capital, because all other elements (eg, market capital, client capital, organizational capital, intellectual property as an asset, etc.) perform their functions without human capital, will not be able. According to World Bank research, human capital accounts for 64% of the country's total wealth, and in Japan and Germany, according to Professor Fedulova, it accounts for 80% of national wealth.

Thus, summing up, we can conclude that in the future it is necessary to more specifically study and analyze the formation and development of intellectual capital, as its functioning depends on the innovative development of each enterprise and the country as a whole.

Key words: intangible assets, human capital, intellectual capital.

Постановка проблеми. В період постіндустріалізації стає все більш очевидним, що невлівимі (невидимі) активи (інтелект, знання, інформаційні технології, креативність і т.д.), на всіх рівнях економічного розвитку стають основним джерелом конкурентоспроможності. Слід відзначити, що у ХХІ столітті лідерство у конкурентній боротьбі будуть забезпечувати знання, творчість, здібності, досвід, технології, тобто людський розум, який є ядром інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невлівимі (невидимі) активи — це складові нової форми капіталу, який необхідний для створення інтелектуального продукту, послуг, що в майбутньому буде приносити дохід. В зв'язку з цим вчені і практики розпочали вивчати поняття «інтелектуальний капітал» як категорію економічного розвитку. Широко відомі зарубіжні автори, а саме: Брукінг Е. [14], Друкер П. [11], Едвінсон Л. [1], Косьмін А. [13],

Костецький А. [3], Леонтьєв Б. [15], Найт Ф. [6], Стюарт Т. [12], Сміт А. [7], Шумпетер Й. [4] та інші. Серед вітчизняних вчених проблемами розвитку інтелектуального капіталу в Україні займаються: Базилевич В. [5], Буднік-Сіверський О. [10], Ситник Й. [8], Федулова Л. [9] та інші.

Формування цілей статті (постановка задачі). Ціллю даної роботи є вивчення й аналіз теоретичних підходів щодо термінів «невлівимі (невидимі)» активи, «інтелектуальний капітал», аналіз структури інтелектуального капіталу. До завдання даної роботи необхідно віднести дослідження підходів різних вчених, практиків, щодо понять «невлівимі (невидимі активи)», «інтелектуальний капітал» як економічна категорія.

Вивчення даної проблеми в постіндустріальний період обумовлюється тим, що інтелектуальний капітал (особливо його невлівимі елементи) прямо і опосередковано пов'язаний з ефективною діяльністю кожного підприємства і країни в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах розвитку постіндустріальної економіки змінюється діяльність організацій, підприємств, фірм і країн в цілому.

В індустріальному суспільстві збільшення обсягу виробництва здійснювалося за рахунок матеріальної складової (придбання машин, устаткування, нових виробничих приміщень) і майже не звертали уваги на нематеріальні і невовимі (невидимі) активи. Слід зазначити, що і сьогодні типовий керівник підприємства витрачає свої кошти на меблі, верстати, устаткування, комп'ютери, а не на консультації зовнішніх експертів, спеціальну літературу, навчання персоналу. У розвинених країнах приблизно 30 років назад компанії витрачають більше коштів на машини, які необхідні для збору, обробки, аналізу та розповсюдження інформації.

Таким чином, спеціальна література постійно стверджує, що традиційні макроекономічні показники не можуть бути повноцінними характеристиками їх росту, тому що не дають відповіді на запитання, наприклад, про ступінь впливу збільшення частки знань, інформації у суспільному багатстві. У світовій економіці звертається увага на рівень наукових, професійних знань техніко-технологічного й економічного напрямку, культуру трудових колективів підприємства, тому що саме вони можуть забезпечити конкурентоспроможність. Підприємства, які свою стратегію направляють на формування і використання інтелектуального капіталу зможуть забезпечити собі найбільш довгий життєвий цикл.

Автори, Л. Едвінсон і М. Мелоун в праці «Інтелектуальний капітал» зазначили, що «... до кінця потокового тисячоліття і в наступний період сотні тисяч великих і малих компаній в усьому світі візьмуть на озброєння теорію інтелектуального капіталу як засіб виміру, конкретизації і відображення істинної вартості своїх активів». Вони роблять це тому, що бухгалтерський облік, заснований на інтелектуальному капіталі, дає унікальну можливість комплексного використання всього того, без чого неможлива сучасна економіка динамічних і високотехнологічних корпорацій [1]. В деякій спеціальній літературі проводиться аналогія між поняттями «інтелектуальний капітал» і «нематеріальні, (невовимі (невидимі) активи)». У міжнародній практиці відсутній єдиний підхід щодо поняття «нематеріальні, (невовимі (невидимі) активи)» тому що їм неможливо визначити термін корисного використання, механізм списання і т.д. Але, у Міжнародних стандартах фінансової звітності (МСФЗ) № 38 визначається, що «Нематеріальні активи (IAS 38 Intangible Assets)» — це ідентифікований негрошовий актив, який немає фізичної форми, використовується у виробництві, призначений для здачі в оренду або для адміністративних цілей [10, с. 56]. Спираючись на міжнародний досвід (Міжнародне керівництво за їх оцінкою № 4 «Оцінка вартості нематеріальних (невовимих активів)») дані активи структуруються по категоріях за такими напрямками (таблиця 1).

Слід зазначити, що загальною особливістю нематеріальних, невовимих (невидимих) активів є те,

Таблиця 1

Структуризація за категоріями нематеріальних невовимих, (невидимих) активів

№ пп	Напрямки	
1.	Право	Це умови контрактів, які укладаються в письмовій або іншій формі і визначають економічну вигоду для сторін (наприклад, контракти на збут продукції, контракти на поставки та інші).
2.	Взаємовідносини	Взаємовідносини між сторонами можуть бути короткочасні, але мають велику цінність для сторін (наприклад, взаємовідносини з клієнтами, з постачальниками, з дистриб'юторами і т.д.).
3.	Згруповані невовимості	Під даним напрямом розуміють залишкову вартість невовимих (невидимих) активів, як різницю між загальною вартістю невовимих (невидимих) активів і вартістю всіх неідентифікованих невовимих (невидимих) активів. До неідентифікованих невовимих (невидимих) активів відносять: вартість лояльності клієнтів до даного підприємства, «надприбуток», ділова репутація (широко використовується в теорії підприємницької здатності, а Й. Шумпетер [4, с. 282–283] розумів, що ділова репутація — це талант, діяльність підприємця, дух порядку, керівництво, зароблений (і напрацьований) в процесі управління фірмою).
4.	Інтелектуальна власність	Інтелектуальна власність, як загальновизнано, охоплює дві сфери [5, с. 149]: 1) промислова власність (права, що стосуються результатів інтелектуальної діяльності у процесі науково-дослідних і проектно-конструкторських розробок); 2) авторське право і суміжні права (право щодо літературних, наукових та художніх творів, творів мистецтва тощо).

Джерело: побудовано автором [13; 4; 5]

що вони не мають матеріальної основи, але їх можна використовувати довгостроково, і вони здатні приносити прибуток. Американський економіст Ф. Найт [6] в 1921 році ввів у науковий обіг поняття «невловимий капітал», (тобто, людський капітал). Ф. Найт прийшов до такої думки, що невлловимий капітал, який віддільний від особистості може бути капіталізований. Також, Ф. Найт стверджував, якщо невлловимий капітал є невіддільним від особистості свого власника, то він не майно, а елемент особливих послуг, і дохід з нього слід вважати ... заробітною платою [6]. Економіст Адам Сміт підтверджував, що ринкові економічні реформи безпосередньо пов'язані з концепцією «невидимої руки конкуренції», і особливу увагу приділяв навчанню як важливому фактору зростання продуктивності праці. «... Адам Сміт чітко розумів надзвичайну важливість людських знань і ноу-хау, тому що економічний розвиток — це процес, який майже повністю відбувається у свідомості людей» [7, с. 10,15].

В зв'язку з цим можна зробити висновок, що капіталізуються вміння і навички працівника, а не сам працівник. Таким чином, знаряддя праці і працівник — це якісно різні активи, і саме на цьому базується класифікація факторів виробництва на матеріальновідчутні і невідчутні тобто невлловимі (невидимі). Невловимі (невидимі) здатності працівників, які придбаються за контрактом отримують

грошову оцінку у вигляді заробітної плати, але постає запитання, яким чином оцінити невлловимі (невидимі) якості працівника, наприклад, толерантність, креативність, здатність передбачати розвиток подій на базі таїтних знань.

Отже, це запитання призводить до вияснення такого поняття, як «інтелектуальний капітал». В зв'язку з цим також слід відзначити, що значимість знань в економічному розвитку підприємства і країни в цілому зростає, наприклад, за матеріалами Світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16% від загального обсягу багатства країни, природний — 20%, а людський — 64% [8, с. 334]. За матеріалами професора Федулової Л.І. [9], в Японії та Німеччині, людський капітал займає 80% національного багатства, за даними автора Бутнік-Сівеського О.Б. [10, с. 1] в Україні — менше 10%. Знання дуже пов'язані з розумовою працею. У своїй праці «Завдання менеджменту в ХХІ столітті» П. Друкер відмітив, що «самим цінним активом будь-якої організації ХХІ століття — як комерційної, так і некомерційної, — стануть її працівники розумової праці та їх продуктивність». На працівників розумової праці необхідно дивитися не як на «витрати», а швидше як на «капітал». Розумову працю, якщо ми хочемо зробити продуктивною вона повинна розглядатися як (основний) капітал [11,

Таблиця 2

Визначення щодо поняття «інтелектуальний капітал»

Автор	Визначення
1	2
Стюарт Т. [12, с. 109, 121, 122, 123, 167]	Інтелектуальний капітал передбачає — сукупність патентів, технічних описів, ділових навиків, технологій, інформації про постачальників і замовників. В моделі інтелектуального капіталу кожен із трьох елементів — людський, структурний і споживачський — може бути вимірний і стати об'єктом для інвестицій. Людський капітал важливий, тому що він — джерело оновлення і прогресу, незалежно від того проявляється він у вигляді мозгової атаки, лабораторних досліджень або у вигляді позначок в записному блокноті торгового представника. Структурний капітал належить підприємству в цілому. Його можна відтворювати і розподіляти. На окремі види цього капіталу діє юридичне право власності: це технології, винаходи, публікації і процеси, які можна запатентувати, оформити у вигляді авторського права або захистити законом про охорону виробничих таємниць. Споживчий капітал служить оцінкою відносин організації із споживачами її продукції.
Брукінг Е. [14, с. 84]	Інтелектуальний капітал — це сукупність нематеріальних активів (інтелектуальних) активів, без яких компанія не може існувати та розвиватися.
Базилевич В. [5, с. 66]	Інтелектуальний капітал — це накопичена у процесі інтелектуальної діяльності сукупність знань, досвіду, навичок, творчості, здібностей, взаємовідносин, що мають економічну цінність і використовуються у процесі виробництва та обміну з метою отримання доходу.
Леонтьєв Б. [15]	Інтелектуальний капітал — це вартість інтелектуальних активів, які включають інтелектуальну власність, природні та набуті інтелектуальні здібності та навички, накопичені бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами ринку.

Джерело: побудовано автором [5; 12; 14; 15]

с. 74, 78, 81]. Таким чином, можна вважати, що зародилося поняття «інтелектуальний капітал». Виникненням інтелектуального капіталу є творча праця, яка базується на знаннях, розвиток інформаційних технологій, які стають рушійною силою виробництва. Таким чином, інтелектуальний капітал у XXI столітті стане основним критерієм оцінки розвитку і стійкості кожного підприємства і процесу створення цінностей. Не зважаючи на доволі довгий проміжок часу вивчення даного поняття, єдиного визначення не існує, а в основному визначення носить загальний характер (таблиця 2).

Підводячи підсумок слід зазначити, що інтелектуальний капітал, в першу чергу будується на інтелектуальній активності людського капіталу, який базується на освіті, знаннях, досвіді, кваліфікації. Чим більше такого капіталу тим вища продуктивність і якість праці на підприємстві.

У працях російських економістів відводиться інтелектуальному капіталу роль системоутворюючої сукупності людського капіталу і він виступає у трьох іпостасях [10, с. 5]:

- 1) інкорпорований в особистості (невід'ємний від особистості);
- 2) об'єктивізований (патенти, ноу-хау, раціоналізаторськими пропозиціями);
- 3) інституціоналізований (тобто легітимний, суспільно визнаний, закріплений відповідними правами власності, законодавчими актами і т.д.).

Саме людський капітал є основним продуктивним та соціальним чинником розвитку економіки кожного підприємства, регіону і суспільства в цілому. Але слід пам'ятати, що людський капітал потребує великих вкладень в нього. Відчутний внесок він може принести тільки через два роки (підррахунки статистики із Hewlett-Packard).

Слід зазначити, що інтелектуальний капітал деталізується за різними елементами, наприклад, Е. Брукінг в структурі інтелектуального капіталу виділяє чотири елементи (Рис. 1).

У науковій літературі вчені виділяють різну структуру інтелектуального капіталу, від трьох до п'яти елементів. Але, як правило, в науковій літературі виокремлюють тільки три елементи — це людський, організаційний та клієнтський капітал, а людський капітал виконує системоутворюючу роль, тому що без людського капіталу інші складові елементи інтелектуального капіталу працювати не можуть.

Висновки. У сучасному розвитку економіки головним фактором успіху в бізнесі є «нематеріальні, невовимі (невидимі)» активи — це знання, технології, торгові марки, клієнтські бази, виключні права та інші. Слід зазначити, що «нематеріальні активи» завжди менші ніж «невовимі (невидимі) активи» і вони активніше приймають участь у формуванні ринкової вартості власного капіталу, і серцевиною «невовимих (невидимих) активів» є «інтелектуальний капітал».

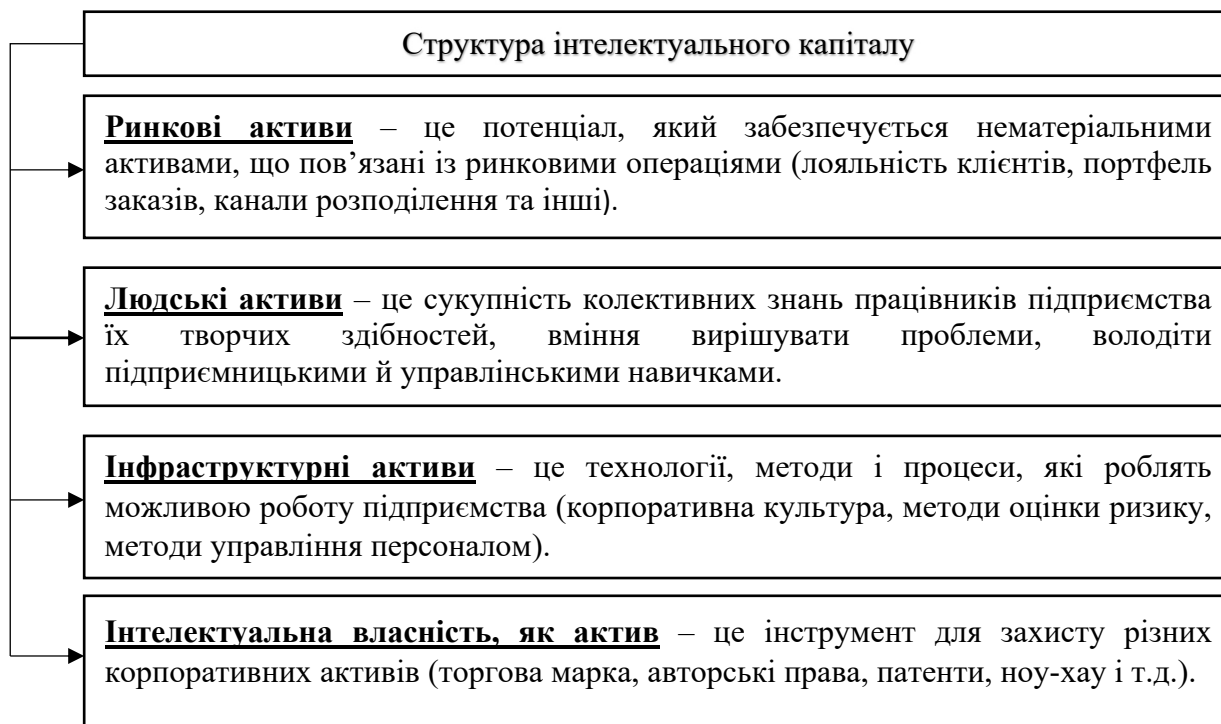

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу за Е. Брукінгом [14, с. 84]

Джерело: побудовано автором

Література

1. Edvinsson L., Malone M. S. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Roots / L. Edvinsson, M. Malone.: Harper Business, 1997. 240 p.
2. Міжнародні стандарти фінансової звітності. URL: <http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/onemanuals/35146>
3. Костецкий А. Н., Старкова Н. О. Комментарий КМСФО. URL: <http://intel-assets/h1/ru/article09.html>.
4. Шумпетер Й Теория экономического развития. М.: Прогресс. 1982. С. 282–283.
5. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність. Третє видання / В. Д. Базилевич. Київ, «Знання». 2014. 671 с.
6. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль. Пер. с англ. М.: Дело 2003. 360 с.
7. Смит Адам Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит; [Пер. с англ. П. Ключкина]. Москва: ЭКСМО, 2016. 1056 с. (Великие экономисты).
8. Ситник Й. С. Інтелектуалізація капіталу організації та його структурування / Й. С. Ситник // ДВНЗ Київський національний екон. університет ім. В. Гетьмана, Київ. 2012. С. 332–342.
9. Федюлова Л. І. Інноваційна економіка: підручник. К.: Вид-во «Либідь», 2006. 480 с.
10. Бутнік-Сіверський О. Б. Трансформація інтелектуальної власності в інноваційний продукт // Журнал «Теорія і практика інтелектуальної власності». URL: <http://www.ndiiv.org.ua/ua/library/view-transformatsija-intelektualnojivlasnostivinnovatsiynyy-produkt.html> — Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності національної академії правових наук України. С. 1.
11. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке.: Пер. с англ.: М.: Издательский дом «Вильямс». 2004. 272 с.
12. Стюарт Томас А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации / Пер. с англ. В. Ноздриной. М.: Поколение. 2007. 368 с.
13. Косьмин А. Д., Космина Е. А. и др. Неосвязаемые активы и интеллектуальный капитал как общее и частное / А. Д. Косьмин, Е. А. Космина, В. А. Марышева, Г. В. Неделько // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». 2006. С. 55–62.
14. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал ключ к успеху в новом тысячелетии. СПб., 2001. 134 с.
15. Леонтьев Б. Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. М.: Издательский центр «Акционер», 2002. 200 с.

References

1. Edvinsson L., Malone M. S. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Roots / L. Edvinsson, M. Malone.: Harper Business, 1997. 240 p.
2. Mizhнародni standarty finansovoi zvitnosti. URL: <http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/onemanuals/35146>
3. Kosteckiy A. N., Starkova N. O. Kommentaryj KMSFO. URL: <http://intel-assets/h1/ru/article09.html>.
4. Shumpeter Y Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. M.: Progress. 1982. S. 282–283.
5. Bazylevych V. D. Intelektualna vlasnistj. Tretje vydannja / V. D. Bazylevych. Kyjiv, «Znannja». 2014. 671 s.
6. Nayt F. Risk, neopredelennost i pribyl. Per. s angl. M.: Delo 2003. 360 s.
7. Smit Adam Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov / Adam Smit; [Per. s angl. P. Klyukina]. Moskva: EKSMO, 2016. 1056 s. (Velikie ekonomisty).
8. Sytnyk J. S. Intelektualizacija kapitalu orghanizaciji ta jogho strukturuvannja / J. S. Sytnyk // DVNZ Kyjivskijj nacionalnjnyj ekon. universytet im. V. Ghetjmana, Kyjiv. 2012. S. 332–342.
9. Fedulova L. I. Innovacijna ekonomika: pidruchnyk. K.: Vyd-vo «Lybidj», 2006. 480 s.
10. Butnik-Siverskijj O. B. Transformacija intelektualnoji vlasnosti v innovacijnyj produkt // Zhurnal «Teorija i praktyka intelektualnoji vlasnosti». URL: <http://www.ndiiv.org.ua/ua/library/view-transformatsija-intelektualnojivlasnostivinnovatsiynyy-produkt.html> — Naukovo-doslidnyj instytut intelektualnoji vlasnosti nacionalnoji akademiji pravovykh nauk Ukrajiny. S. 1.
11. Druker Piter F. Zadachi menedzhmenta v KhKhI veke.: Per. s angl.: M.: Izdatelskiy dom «Vilyams». 2004. 272 s.
12. Styuard Tomas A. Intelektualnyy kapital. Novyy istochnik bogatstva organizatsii / Per. s angl. V. Nozdrinoy. M.: Pokolenie. 2007. 368 s.
13. Kosmin A. D., Kosmina Ye. A. i dr. Neosyazaemye aktivy i intellektualnyy kapital kak obshchee i chastnoe / A. D. Kosmin, Ye. A. Kosmina, V. A. Marysheva, G. V. Nedelko // Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Ekonomika». 2006. S. 55–62.
14. Bruking E. Intellektualnyy kapital klyuch k uspekhu v novom tysyacheletii. SPb., 2001. 134 s.
15. Leontev B. B. Tsena intellekta. Intellektualnyy kapital v rossiyskom biznese. M.: Izdatelskiy tsentr «Aksioner», 2002. 200 s.

Муравйов Василь Євгенійович

*аспірант кафедри економіки підприємства
Університету державної фіскальної служби України*

Муравьев Василий Евгеньевич

*аспірант кафедри економіки підприємства
Університета державної фіскальної служби України*

Muravyov Vasyl

*Graduate Student of the Department of Enterprise Economics
University of State Fiscal Service of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-6293-2060

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7281

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА – ГЛОБАЛЬНИЙ ТРЕНД ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА – ГЛОБАЛЬНЫЙ ТРЕНД ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

THE DIGITAL ECONOMY IS A GLOBAL TREND IN THE INFORMATION SOCIETY

Анотація. Перехід до цифрових технологій продукує нові бізнес-моделі, які підтримуються потужними мережевими ефектами і широкомасштабним використанням даних, порушуючи баланс правил нашої соціальної моделі життєдіяльності. Цифрова економіка має тенденцію до концентрації ринку, хоча інновації можуть в будь-який момент поставити під сумнів домінуючі позиції. Цифрова економіка також викликає законні побоювання щодо майбутнього зайнятості: крім свого впливу на конкретні професії, вона викликає структурні зміни в розподілі робочих місць і припиняє довгострокове збільшення чисельності найманої робочої сили. Все це ставить нові завдання з точки зору трудового права та соціального забезпечення. Однак при всій цій дискусії рідко можна знайти пояснення цифрової економіки. Беручи до уваги зазначене, в статті представлено теоретичне узагальнення наукових підходів до трактування сутності цифрової економіки як глобального тренду інформаційного суспільства в контексті ретроспективи його розвитку. Проведений порівняльний аналіз сучасних визначень цифрової економіки та запропоновано класифікацію поглядів на це поняття. Визначено особливості цифрової економіки. Окреслено види витрат, які в умовах цифрової економіки суттєво зменшуються або дорівнюють нулю. Виокремлено п'ять типів витрат, які змінюються в умовах цифрової економіки, серед яких: більш низькі витрати на пошук, більш низькі витрати на реплікацію, нижчі транспортні витрати, нижчі витрати на відстеження, більш низькі витрати на перевірку. З'ясовано основні відмінності цифрової економіки від традиційної, які проявляються через можливість формування значно продуктивніших бізнес-моделей, формування цілком нових ринкових структур, генерування величезних обсягів даних, аналіз яких надає величезні можливості та ризики, змінюючи спосіб здійснення низки видів економічної діяльності тощо. У той же час було висловлено припущення про те, що з плином часу межі між цифровою та традиційною економікою можуть стиратися внаслідок того, що технологічні зміни здатні пронизувати всі аспекти сучасного життя людини.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цифрова економіка, глобалізація, цифровізація, цифрова трансформація, четверта промислова революція.

Аннотация. Переход к цифровым технологиям продуцирует новые бизнес-модели, поддерживаемые мощными сетевыми эффектами и широкомасштабным использованием данных, нарушая баланс правил нашей социальной модели жизнедеятельности. Цифровая экономика имеет тенденцию к концентрации рынка, хотя инновации могут в любой

момент поставить под сомнение доминирующие позиции. Цифровая экономика также вызывает законные опасения относительно будущего занятости: помимо своего воздействия на конкретные профессии, она вызывает структурные изменения в распределении рабочих мест и прекращает долгосрочное увеличение численности наемной рабочей силы. Это ставит новые задачи с точки зрения трудового права и социального обеспечения. Однако при всей этой дискуссии редко можно найти объяснение цифровой экономики. Принимая во внимание указанное, в статье представлено теоретическое обобщение научных подходов к трактовке сущности цифровой экономики как глобального тренда информационного общества в контексте ретроспективы его развития. Проведен сравнительный анализ современных определений цифровой экономики и предложена классификация взглядов на это понятие. Определены особенности цифровой экономики и виды расходов, которые в условиях ее развития существенно уменьшаются или равны нулю. Такое изменение затрат можно разделить на таких пять типов как: более низкие затраты на поиск, более низкие затраты на репликацию, более низкие транспортные расходы, более низкие затраты на отслеживание, более низкие затраты на проверку. Выявлены основные отличия цифровой экономики от традиционной, которые проявляются в качестве возможностей формирования более продуктивных бизнес-моделей, формирования совершенно новых рыночных структур, генерирования огромных объемов данных, анализ которых дает определенные возможности и риски, изменяя способ осуществления ряда видов экономической деятельности. В то же время было высказано предположение, что границы между цифровой и традиционной экономикой стираются, поскольку технологические изменения пронизывают все аспекты современной жизни.

Ключевые слова: информационное общество, цифровая экономика, глобализация, цифровизация, цифровая трансформация, четвертая промышленная революция.

Summary. The transition to digital technology is in progress. From the media to cars, tourism, agriculture and healthcare, the whole of the economy is now digital. New business models, supported by powerful network effects and large-scale use of data, upset the balance of regulations and our social model. The digital economy tends towards market concentration, although innovation may call dominant positions into question at any time. The digital economy is also giving rise to legitimate concerns regarding the future of employment: apart from its impact on specific professions, it is causing structural changes in the distribution of jobs and bringing the long-term rise in the salaried workforce to an end. This poses new challenges in terms of labour law and social security. With all of this discussion, however, there is seldom an explanation of the digital economy. What makes it different from the traditional economy? Why should we care about it?

The article presents a theoretical generalisation of scientific approaches to interpreting the essence of the digital economy as a global trend of the information society in the context of a retrospective of its development. A comparative analysis of modern definitions of the digital economy is conducted, and classification of views on this concept is suggested. The peculiarities of the digital economy are determined. The types of costs that in the digital economy are significantly reduced or equal to zero are outlined. We emphasise how this shift in costs can be divided into five types: lower search costs, lower replication costs, lower transportation costs, lower tracking costs, lower verification costs. The main differences between the digital economy and the traditional one are revealed, manifested through the possibility of forming much more productive business models, creating new market structures, which, among other things, significantly reduce transaction costs in traditional markets, generating vast amounts of data, analysis of which provides huge opportunities and risks. At the same time, it has been suggested that the boundaries between the digital and traditional economies are blurring as technological change permeates all aspects of modern life.

Key words: information society, digital economy, globalisation, digitalisation, digital transformation, fourth industrial revolution.

Постановка проблеми. Цифрова економіка привертає велику увагу наукового співтовариства України та світу. Результати наукових досліджень як правило пропонують як оптимістичні так і доволі негативні сценарії розвитку економічних систем в умовах повсюдної цифровізації. Одна частина науковців велику увагу приділяє проблемам втрати робочих місць через автоматизацію [1, 2], інша — стверджує, що цифрові технології «зумовлюють пришвидшення цифрової трансформації та створюють неймовірні можливості для поліпшення добробуту населення шляхом вирішення актуальних

соціальних питань: від охорони здоров'я та освіти до захисту навколишнього середовища» [3, с. 31]. Ці дослідження актуалізують проблеми з'ясування сутності цифрової економіки та виявлення ключових її відмінностей у порівнянні з традиційною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам нових видів економік, зокрема і цифрової, присвячені дослідження багатьох авторитетних міжнародних організацій, наукові праці зарубіжних — Н. Негропonte [4], Д. Тапскотта [5], Т. Месенбурга [9], Н. Лейна [7], К. Шваба [14] — та вітчизняних вчених-фахівців, а саме Н. Азьмук [2], О. Біли [1],

В. Вишневецького, В. Ляшенка [12], О. Піжук [3] та інших. Ними були запропоновані підходи до трактування сутності цифрової економіки, які значною мірою не суперечать один одному.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною ціллю даного наукового дослідження є теоретичне узагальнення наукових поглядів щодо визначення сутності цифрової економіки як глобального тренду інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. На думку багатьох дослідників, формування поняття «цифрова економіка», бере свій початок із Массачусетського технологічного інституту Н. Негропonte (Микола Негропonte), який в 1995 році використав метафору про переходи з обробки атомів, що складають матерію фізичних речовин, до обробки бітів, що складають матеріальні програмні коди. Н. Негропonte вважає, що матеріальні речовини, які розглядаються у вигляді сировини та продуктів, мають свої недоліки, такі як: фізична вага продукції, потреба в ресурсах для її виробництва, площа необхідна для її зберігання, логістичні витрати пов'язані з транспортуванням товарів. Перевагами цифрової економіки як «нового» її виду, на погляд інформатика, могли стати: відсутність фізичної ваги продукції, більш низькі витрати ресурсів на виробництво електронних товарів, у кілька разів менша площа, займана продукцією (як правило електронними носіями), а також миттєве глобальне переміщення товарів через мережу Інтернет [4, с. 182].

Інші дослідники відзначають, що вперше термін «цифрова економіка» озвучив канадський вчений Д. Тапскотт (Don Tapscott) в книзі «The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence» («Електронно-цифрове суспільство: плюси і мінуси епохи мережевого інтелекту»), яка вийшла з друку у 1994 році. У своїй книзі Д. Тапскотт, описуючи ознаки розвинених країн, відзначає цифрову форму відображення об'єктів, вплив інформаційних технологій на бізнес, систему державного управління та дає цифровій економіці таке визначення — це економіка, що базується на використанні інформаційних комп'ютерних технологій [5].

Тапскотт Д. вперше розкрив, як нові технології та цифрові бізнес-стратегії не тільки перетворюють бізнес-процеси, а й є способом створення і продажу різних продуктів і послуг, формування нової структури підприємства, визначення правил ефективного бізнесу; як ІТ-реінжиніринг перетворюється в широкомасштабне ІТ-перетворення підприємства. Серед найважливіших наслідків цифровізації Д. Тапскотт називає, звертаючись до інституційної теорії фірми Р. Коуза [6], можливість радикального зниження

транзакційних витрат, перш за все, витрат пошуку інформації та укладання договорів, і як наслідок, появи нових форм бізнесу, виключення посередників і пряма взаємодія зі споживачем і постачальником. Його головний висновок — трансформація бізнесу із традиційних фірм в мережеві — базується безпосередньо на теорії фірми Коуза.

У 1999 р. Н. Лейн (Ніл Лейн), помічник Президента США з науки і технологій, у статті «Розробка цифрової економіки в ХХІ столітті», одним із перших дає визначення досліджуваному явищу: «Цифрова економіка — це конвергенція комп'ютерних та комунікаційних технологій у мережах Інтернет та зворотний потік інформації й технологій, що стимулюють розвиток електронної торгівлі та масштабні зміни в організаційній структурі» [7, с. 317]. При цьому автор фокусується на електронній торгівлі та впливі цифрової економіки на приватність, інновації, стандарти та цифровий розрив.

Один з підходів до визначення цифрової економіки, яким послуговуються й досі статистичні органи економічно розвинених країн [8], запропонований у 2001 році Томасом Месенбургом [9]. Згідно з цим підходом до складу цифрової економіки відносять такі три основні її компоненти як:

- підтримуюча інфраструктура (апаратне та програмне забезпечення, телекомунікації, мережі та ін.);
- електронний бізнес або e-business бізнес (ведення господарської діяльності та будь-яких інших бізнес-процесів через комп'ютерні мережі);
- електронна комерція (дистрибуція товарів через Інтернет) [10].

Такий вибір компонент не можна вважати випадковим, зважаючи на класичну економічну теорію де процеси «виробництва, розподілу, обміну та споживання» [11] однозначно узгоджуються та корелюють з компонентами цифрової економіки. Так, електронний бізнес обумовлює цифровізацію виробництва, електронна комерція, погоджуючи інтереси продавця і покупця, призводить до цифровізації обміну та розподілу. Одночасно відбувається розширення споживання цифрових продуктів [12, с. 8–9].

Вітчизняні науковці В. І. Ляшенко та О. С. Вишневецький [12] розглядають процес цифровізації з позиції поділу економіки на три сектори (первинний — сільське господарство і видобуток корисних копалин, вторинний — промислове виробництво, третинний — послуги), то принципово відмінністю є не стільки збільшення частки третинного сектора або появи та розширення нового (цифрової економіки), а радикальне перетворення всіх трьох вже

існуючих секторів. З огляду на сучасні технологічні можливості і тенденції їх розвитку, може зникнути класичний поділ між зазначеними секторами. Наприклад, вже зараз технологічно можливо віддалено в Smart-режимі (онлайн) обробляти сільськогосподарські угіддя, збирати врожай, виробляти промислову продукцію, робити медичні операції і надавати різноманітні послуги. Отже, відбувається цифровізація не окремих секторів економіки, а всієї економічної системи.

Можливості для використання цифрових технологій в економіці з кожним роком розширюються. Крім людей, Інтернетом сьогодні «користуються» близько 10 млрд. машин і механізмів — пристроїв, датчиків і приладів, а після 2020 року прогнозується

дворазове збільшення цієї кількості. Отже, участь людини у виробництві і проміжному споживанні буде зменшуватися.

Підтвердженням зазначеного є емпіричні дослідження О. Піжук [13], які підкреслюють значущий взаємозв'язок між цифровою трансформацією та секторальними зрушеннями в сфері зайнятості. Проведені дослідження є свідченням того, що цифрова трансформація впливає на зміну галузевої структури економіки через перерозподіл трудових ресурсів, зумовлюючи зростання продуктивності праці внаслідок широкого використання ІКТ-технологій. Авторка робить припущення про те, що існуючі секторальні моделі економіки потребують трансформації, внаслідок впливу цифровізації (рис. 1)

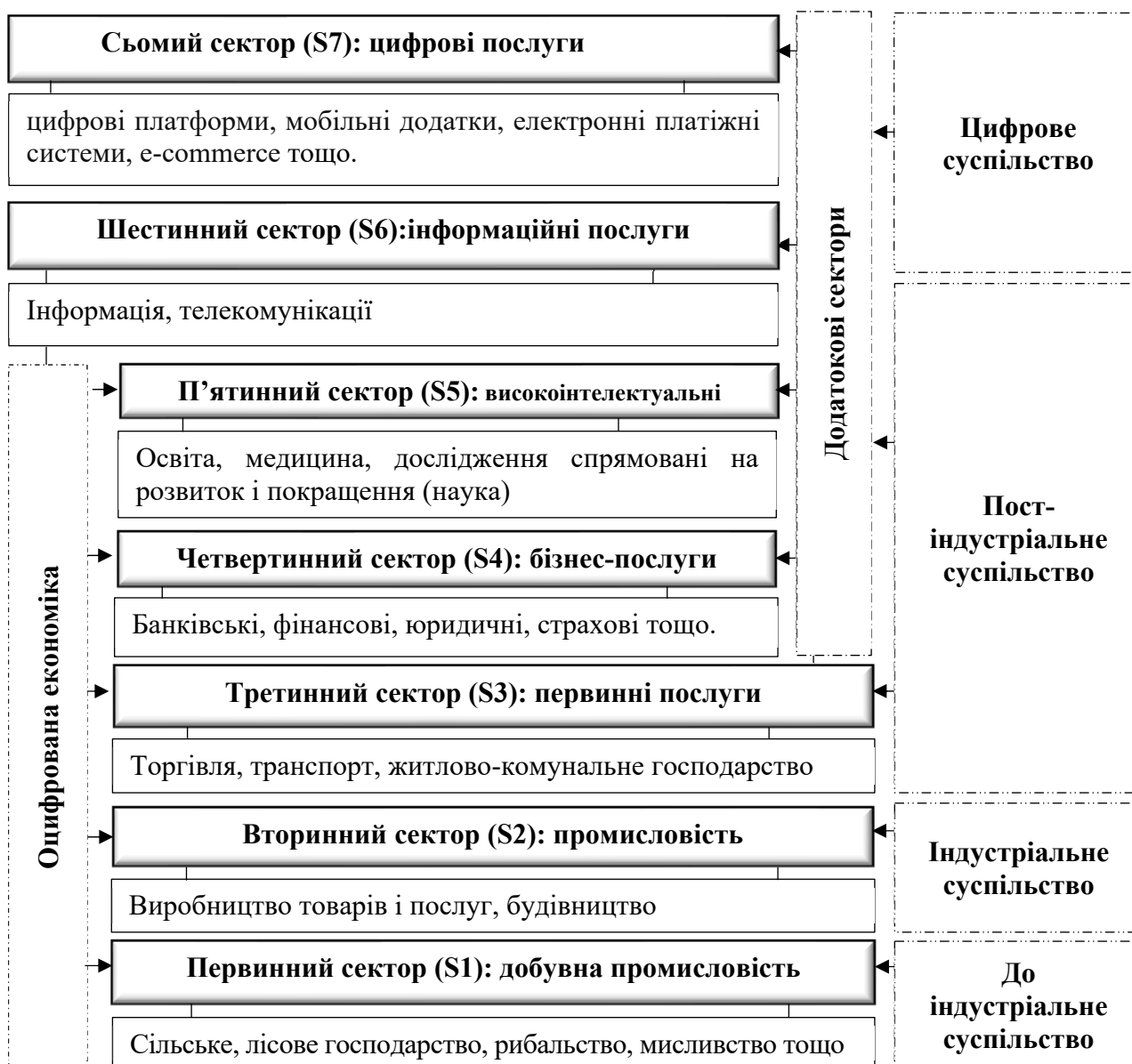

Рис. 1. Базова секторальна модель національної економіки в умовах цифровізації

Джерело: [13]

На думку К. Шваба, цифрова економіка — це інноваційна динамічна економіка, що базується на активному впровадженні інновацій та інформаційно-комунікаційних технологій в усі види економічної діяльності та сфери життєдіяльності суспільства, що дозволяє підвищити ефективність та конкурентоспроможність окремих компаній, економіки та рівень життя населення. Цифрову економіку можна визначити як продовження інформаційної економіки в новій якості після безпрецедентного і дизруптивного технологічного прориву в результаті четвертої промислової революції, яка відрізняється нелінійною (експоненційною) швидкістю поширення інновацій, глибиною і масштабом проникнення цифрових технологій, силою впливу цифрових комплексів і систем [14].

Порівняльний аналіз численних визначень цифрової економіки дозволяє класифікувати погляди на це поняття, зважаючи на використання таких ознак:

- 1) тип економіки, що характеризується активним впровадженням і практичним використанням цифрових технологій збору, зберігання, обробки, перетворення і передачі інформації в усіх сферах людської діяльності [13; 14; 15–23];
- 2) сукупність видів економічної діяльності як галузі національної економіки з виробництва і торгівлі цифровими товарами і послугами в віртуальному середовищі [21–23];
- 3) систему соціально-економічних і організаційно-технічних відносин, заснованих на використанні цифрових інформаційно-телекомунікаційних технологій та мереж в режимі реального часу [16];
- 4) новий сектор економіки, що представляє собою доповнення до реальної економіки, орієнтоване на сталий економічний розвиток [12; 13];

Цифрова економіка зумовлює підвищення продуктивності праці за рахунок збільшення клієнтів у компанії, а отже вона здатна запропонувати кращу послугу за тією ж ціною, яка приваблюватиме нових клієнтів [24]. Це явище пов'язане з мережевими ефектами: якість послуги залежить від розміру мережі, тобто від кількості користувачів. Хоча мережеві ефекти вже існували в «традиційній» економіці (транспорт, мережі готелів тощо), проте цифрова економіка їх значно розширила.

Збільшення кількості підприємств з мережевими ефектами в рамках цифрової економіки пояснюється зменшенням транзакційних витрат, а можливо і наближенням їх до нуля. Цифрові технології полегшують автентифікацію іншої сторони в транзакції та отримання знань про репутацію; вони дозволяють полегшити спілкування та відстежувати обмін — іншими словами, вони сприяють встановленню до-

віри між сторонами, які не знають одна одну [25]. Загалом можна виділити п'ять видів таких витрат: зниження витрат на пошук, зниження витрат на реплікацію, зниження транспортних витрат, зниження витрат на відстеження, зниження витрат на перевірку.

Це призвело до появи величезних платформ, на яких любителі та напівпрофесіонали можуть знаходити клієнтів за оптимальних і безпечних умов та надавати їм послуги, якість яких іноді вища, ніж у традиційних професіях. Ці посередницькі платформи можуть працювати у безпрецедентному масштабі (наприклад, Uber). Підвищення продуктивності також є результатом машинного навчання, яке цифрові компанії використовують для постійного поліпшення своїх показників (витрат, ефективності, якості тощо) завдяки збору та обробці об'ємних потоків даних. Клієнти залучаються компаніями для того, щоб сприяти розголошенню товару чи послуги, організовувати підтримку споживачів або навіть лобіювати власні інтереси. Цей «вірусний» характер цифрової економіки посилює мережеві ефекти.

Ці характеристики, об'єднані в різних пропорціях відповідно до бізнес-моделі, спонукають компанії до масштабних операцій та концентрації. У багатьох випадках на ринку домінують компанії, яким вдалося розпочати експоненціальне зростання, обумовлене ефектом «снігової кулі». Першим, хто виходить на ринок, не обов'язково є переможцем, на відміну від компанії, що має більш ранні та більш стійкі темпи зростання, ніж її конкуренти.

Концентрація цифрових ринків не означає, що вони вільні від конкуренції. Монополії компаній менш стійкі в цифровій економіці, ніж у традиційних ділових мережах. За коротку історію цифрової економіки тимчасово домінуючі компанії вже кілька разів були витіснені зі своїх позицій підірваними інноваціями або появою більш інноваційних конкурентів. На ринку веб-браузерів послідовно домінують Netscape, Internet Explorer та Google Chrome. Хоча Google маргіналізував пошукові системи першого покоління і став другою компанією за величиною ринкової капіталізації у світі, позиція групи на ринку онлайн-досліджень загрожує масовою міграцією до мобільного ширококутового використання. Крихкість отриманих позицій пояснюється особливо напруженою конкуренцією. Бар'єри виходу на ринок низькі (для більшості цифрових ринків потрібно невеликий фізичний капітал) та відчувається постійний тиск з боку нових учасників ринку (витрати запуску стартапу, значно знизилася за останні десять років, і їх зростання фінансується за рахунок венчурних фондів). Конкуренти домінуючої

компанії можуть відновити ініціативу в будь-який час і кинути виклик її монополії шляхом швидкого розповсюдження нових процесів або функціональних можливостей у великих масштабах [26]. Нарешті, великі цифрові компанії конкурують між собою, постійно диверсифікуючи свою діяльність на нових ринках, з метою отримання вигоди від синергії та посилити їх домінуючі позиції.

Слабкість домінуючих позицій також можна пояснити залежністю від користувачів. У традиційних мережевих послугах економія від масштабу та мережеві ефекти виникають внаслідок інфраструктури, що накладає високі постійні витрати. У цифровій економіці замість зв'язку з матеріальною інфраструктурою, ці наслідки пов'язані з довірою користувачів: єдиний високоякісний «досвід» дозволяє переконати їх не розглядати пропозиції інших цифрових компаній на тому ж ринку. Однак у цифровій економіці, де «до конкуренції лише один клік», люди стають все більш вимогливими. Інтернет посилює конкуренцію, знижуючи витрати на дослідження та порівняння цін [27].

Разом з тим, межі між цифровою та традиційною економікою стираються, оскільки технологічні зміни пронизують усі аспекти сучасного життя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, цифрову економіку, на нашу думку, можна розглядати як вид економічної діяльності, що є результатом мільярдів повсякденних інтернет-зв'язків між людьми, бізнесом, пристроями, даними та процесами. Стрижнем останньої є гіперзв'язок, що характеризується зростаючим взаємозв'язком людей, організацій та машин у результаті використання Інтернету, мобільних технологій та Інтернету речей.

Цифрова економіка вирізняється низкою особливостей, зокрема: зниженням транзакційних витрат,

мережевими ефектами та посиленням конкуренції. Основними відмінностями цифрової економіки від традиційної є:

- по-перше, цифрові технології дозволяють підприємствам формувати більш ефективні бізнес-моделі та відкривають безліч нових можливостей. Наприклад, нині навігаційні програми забезпечують навігацію з урахуванням дорожнього руху в режимі реального часу, що неможливо було зробити в умовах традиційної економіки із жодною, навіть самою ефективною, командою людей. Такі можливості дозволили значно розширити коло споживачів товарів і послуг.
- по-друге, ці наслідки породжують цілком нові ринкові структури, які, серед іншого, значно знижують транзакційні витрати на традиційних ринках. Найкращим прикладом цього є зростання цифрових платформ, таких як Amazon, Uber та Airbnb. Ці компанії поєднують учасників ринку у віртуальному світі. Вони виявляють оптимальні ціни та по-новому створюють довіру між виробниками та споживачами.

Нарешті, цифрова економіка підживлюється і генерує величезні обсяги даних. Традиційно, коли ми купуємо в магазині товар за допомогою готівки, ніхто не слідкує за великими рахунками особистого споживання чи фінансовими операціями. Тепер замовлення через Інтернет та оплата в електронному вигляді означає, що багато наших споживчих та фінансових операцій генерують електронні дані, які фіксуються та зберігаються. Зіставлення та аналіз цих даних надає величезні можливості та ризики, змінюючи спосіб здійснення низки видів економічної діяльності.

Подальші дослідження автора будуть пов'язані з дослідженням переваг і викликів, які породжує цифрова економіка.

Література

1. Біла С. О. Вплив техноглобалізму на реформування світового ринку праці. Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально-економічного розвитку: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16 лютого 2019 року): у 2-х частинах. Ч. 1. / за заг. ред.: М. М. Палінчак, В. П. Приходько, А. Krynski. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 21–24.
2. Азьмук Н. А. Сучасні виклики ринку праці при переході до цифрової економіки. *Modern Economics*. 2020. № 19(2020). С. 6-13. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-01](https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-01).
3. Піжук О. І. Цифрова трансформація економіки України: обмеження та можливості: монографія / Ольга Іванівна Піжук // Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2020. 504 с.
4. Negroponte N. *Being Digital* / N. Negroponte. NY: Knopf, 1995. 256 p.
5. Tapscott D. *The Digital Economy: Promise and Peril in the age of Networked Intelligence* / D. Tapscott. NY: McGraw-Hill, 1994. 368 p.
6. Coase R. *The Nature of the Firm* / R. Coase // *Economic, New Series*. 1937. Vol. 4. No. 16. P. 386–405.

7. Lane N. Advancing the digital economy into the 21st century / N. Lane // *Information Systems Frontiers*. 1999. Vol. 1. № 3. P. 317–320.
8. What defines the Digital Sector? Office for National Statistic. Newport: ONS 2015. 11 p. URL: http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171776_419158.pdf (accessed: 19.05.2021)
9. Mesenbourg T.L. Measuring the Digital Economy / T.L. Mesenbourg // U.S. Bureau of the Census [Electronic resource]. 2001. URL: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2001/econ/digitalecon.pdf> (accessed: 19.05.2021)
10. Bukht R. and Heeks R. Defining, conceptualising and measuring the digital economy. GDI Development Informatics Working Papers, 2017. No. 68. University of Manchester, Manchester.
11. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1861 годов / К. Маркс. В 2-х ч. Ч. 1. М.: Политиздат, 1980. 564 с. С. 25.
12. Ляшенко В. І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / В. І. Ляшенко, О. С. Вишневський; НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2018. 252 с.
13. Піжук О. І. Цифрова трансформація економіки України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 — економіка та управління національним господарством. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1gFQnbEVWubIftwtm8ag25kc8CmmCM5UO/view> (accessed: 19.05.2021)
14. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: What It Means and How to Respond. URL: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf (accessed: 19.05.2021)
15. The Digital Economy. London: British Computer Society, 2014 // BCS http://policy.bcs.org/sites/policy.bcs.org/files/digital%20economy%20Final%20version_0.pdf. (accessed: 19.05.2021)
16. OECD Digital Economy Outlook 2015, OECD Publishing, Paris.
17. Dahlman C. Harnessing the Digital Economy for Developing Countries: Working Paper / C. Dahlman, S. Mealy, M. Wermelinger. Paris: OECD, 2016. No. 334. URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/4adffb24-en.pdf> (accessed: 20.05.2021)
18. Rouse, M. Digital Economy / M. Rouse // Newton: TechTarget. 2016. URL: <http://searchcio.techtarget.com/definition/digital-economy> (accessed: 20.05.2021)
19. Digital Economy. Oxford: Oxford University Press, 2017 // Oxford Dictionary. URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/digital_economy. (accessed: 20.05.2021)
20. Определение, концепция и измерение цифровой экономики / Р. Бухт, Р. Хикс // Вестник международных организаций. 2018. Т. 13. № 2. С. 143–172.
21. Hearing The Digital Economy. Paris: OECD, 2012. // OECD. URL: <http://www.oecd.org/daf/competition/The-DigitalEconomy-2012.pdf> (accessed: 20.05.2021).
22. Advancing Australia as a Digital Economy: An Update to the National Digital Economy Strategy. Canberra: Department of Broadband, Communications and the Digital Economy, 2013 // DBCDE URL: <http://apo.org.au/node/34523>. (accessed: 20.05.2021)
23. Цифровая экономика: глобальные тренды и практика российского бизнеса / Отв. редактор Д. С. Медовников. М.: НИУ ВШЭ, 2017. 121 с.
24. Arthur W. B. Increasing Returns and the New World of Business. *Harvard Business Review*. 1996. Vol. 74, No 4, July-August.
25. Dyer J. H. and Wujin Chu The Role of Trustworthiness in Reducing Transaction Costs and Improving Performance: Empirical Evidence from the United States, Japan, and Korea. *Organisation Science*. 2003. Vol. 14, No 1.
26. Brynjolfsson E. and A. McAfee Investing in IT that Makes a Competitive Difference. *Harvard Business Review*. 2008. Vol. 86. No 7. P. 98–106.
27. Brown J. and Goolsbee A. Does the Internet Make Market More Competitive? Evidence from the Life Insurance. *Journal of Political Economy*. 2002. Vol. 110, No 3. P. 481–507.

References

1. Bila S.O. (2019). Vplyv tekhnohlobalizmu na reformuvannya svitovoho rynku pratsi [The impact of technoglobalization on the reform of the world labour market] Suchasni naukovy pohliady na ekonomichni mekhanizmy stymuluvannya sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: materialy dopovidei Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (m. Uzhhorod, 16 liutoho 2019 roku): u 2-kh chastynakh. Ch. 1. (za zah. red.: M. M. Palinchak, V. P. Prykhodko, A. Krynski). Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka», pp. 21–24.
2. Azmuk N. (2020). Modern Labor Market Challenges during the Transition to Digital Economy. *Modern Economics*, 19 (2020), pp. 6-13. DOI: <https://doi.org/10.315>

3. Pizhuk O.I. (2020). Tsyfrova transformatsiia ekonomiky Ukrainy: obmezhenia ta mozhlyvosti: monohrafiia [Digital transformation of Ukraine's economy: constraints and opportunities: monograph]; Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy. Irpin. 504 p.
4. Negroponte N. (1995). Being Digital. NY: Knopf, 256 p.
5. Tapscott D. (1994). The Digital Economy: Promise and Peril in the age of Networked Intelligence. NY: McGraw-Hill, 368 p.
6. Coase R. (1937). The Nature of the Firm. Economic, New Series, Vol. 4, No 16, pp. 386–405.
7. Lane N. (1999). Advancing the digital economy into the 21st century. Information Systems Frontiers, Vol. 1, № 3, pp. 317–320.
8. Office for National Statistic. — Newport: ONS (08 October 2015). What defines the Digital Sector? Available at: http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171776_419158.pdf
9. Mesenbourg T.L. (2001) Measuring the Digital Economy / T.L. Mesenbourg // U.S. Bureau of the Census [Electronic resource]. Available at: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2001/econ/digitalecon.pdf>. (accessed: 19.05.2021)
10. Bukht R. and Heeks R. (2017). Defining, conceptualising and measuring the digital economy. GDI Development Informatics Working Papers, No. 68. University of Manchester, Manchester.
11. Marks K. (1980). Ekonomicheskie rukopisi 1857–1861 godov [Economic manuscripts 1857–1861]. M.: Politizdat, 564 p. (p. 25)
12. Liashenko V.I. Vyshnevskiy O.S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku: monohrafiia [Digital modernization of Ukraine's economy as an opportunity for breakthrough development: a monograph]; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky promyslovosti. Kyiv, 252 p.
13. Pizhuk O.I. (2021). Tsyfrova transformatsiia ekonomiky Ukrainy [Digital transformation of Ukraine's economy]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia doktora ekonomichnykh nauk za spetsialnistiu 08.00.03 — ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom. Available at: <https://drive.google.com/file/d/1gFQnbEV-WubIftwtm8ag25kc8CmmCM5UO/view>
14. Shwab K. (2015). The Fourth Industrial Revolution: What It Means and How to Respond. Available at: <https://www.foreignaffairs.com/arti-cles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution> (accessed: 19.05.2021)
15. The Digital Economy (2014). London: British Computer Society. Available at: http://policy.bcs.org/sites/policy.bcs.org/files/digital%20economy%20Final%20version_0.pdf. (accessed: 19.05.2021)
16. OECD Digital Economy Outlook (2015). OECD Publishing, Paris.
17. Dahlman C. (2016). Harnessing the Digital Economy for Developing Countries: Working Paper. Paris: OECD, No. 334. Available at: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/4adffb24-en.pdf> (accessed: 20.05.2021)
18. Rouse, M. (2016) Digital Economy. Newton: TechTarget. Available at: <http://searchcio.techtarget.com/definition/digital-economy> (accessed: 20.05.2021)
19. Digital Economy (2017). Oxford: Oxford University Press, Oxford Dictionary. Available at: https://en.oxforddictionaries.com/definition/digital_economy. (accessed: 20.05.2021)
20. Bukht R. and Khiks R. (2018). Opredelenie, kontseptsiya i izmerenie tsifrovoy ekonomiki [Definition, concept and measurement of the digital economy]. Vestnik mezhdunarodnykh organizatsiy. Vol. 13, № 2, pp. 143–172.
21. Hearing the Digital Economy. Paris: OECD, 2012. Available at: <http://www.oecd.org/daf/competition/The-DigitalEconomy-2012.pdf> (accessed: 20.05.2021).
22. Advancing Australia as a Digital Economy: an update to the national digital economy strategy (2013). Canberra: Department of Broadband, Communications and the Digital Economy. Available at: <http://apo.org.au/node/34523>. (accessed: 20.05.2021)
23. Tsirovaya ekonomika (2017): global'nye trendy i praktika rossiyskogo biznesa [Digital Economy: Global Trends and Practice of Russian Business], (Otv. redaktor D.S. Medovnikov). M.: NIU VShE, 121 p.
24. Arthur, W.B. (1996). Increasing Returns and the New World of Business», Harvard Business Review, vol. 74, no 4, July-August.
25. Dyer J. H. and Wujin Chu (2003). The Role of Trustworthiness in Reducing Transaction Costs and Improving Performance: Empirical Evidence from the United States, Japan, and Korea, Organisation Science, vol. 14, no 1.
26. Brynjolfsson E. and A. McAfee (2008). Investing in IT that Makes a Competitive Difference, Harvard Business Review, vol. 86, no 7, pp. 98–106.
27. Brown J. and Goolsbee A. (2002). Does the Internet Make Market More Competitive? Evidence from the Life Insurance, Journal of Political Economy, vol. 110, No 3, pp. 481–507.

Нечипорук Оксана Василівна

старший викладач кафедри менеджменту та бізнесу

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Нечипорук Оксана Васильевна

старший преподаватель кафедры менеджмента и бизнеса

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

Nechyporuk Oksana

Senior Lecturer of the Department of Management and Business

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7286

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ АКТИВІЗАЦІЇ

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕЕ АКТИВИЗАЦИИ

INVESTMENT ACTIVITY OF UKRAINE: CURRENT STATE, PROBLEMS AND POSSIBILITIES OF ITS ACTIVATION

Анотація. У статті досліджено стан інвестиційної діяльності України. На основі офіційних даних Державної служби статистики України та Міністерства економічного розвитку та торгівлі України проаналізовано сучасний стан інвестиційної політики в Україні, зокрема обсяг прямих іноземних інвестицій в Україні, також розглянуто динаміку валового нагромадження основного капіталу (ВНОК). Розглянуто найбільш розвинені сфери економічної діяльності, куди спрямовуються основні інвестиції. Також розглянуто та проаналізовано основні причини зменшення прямих іноземних інвестицій в Україну.

Проаналізовано обсяги освоєння капітальних інвестицій. Джерелами фінансування капітальних інвестицій в основному залишалися власні кошти підприємств та бюджетні ресурси. Показано динаміку капітальних інвестицій за джерелами фінансування. Розглянуто та проаналізовано інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності. За результатами річного звіту Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України кризова ситуація, яку спричинила пандемія COVID-19, суттєво вплинула на інвестиційну діяльність в Україні та у світі. Визначено наслідки впливу певних факторів на динаміку капітальних інвестицій, зокрема скорочення притоку іноземних інвестицій, скорочення обсягів виданих нових кредитів, погіршення фінансових результатів підприємств. Падіння обсягу освоєних капітальних інвестицій мало місце практично у всіх видах економічної діяльності. Проаналізувавши стан інвестиційної діяльності України, було визначено, що за останні роки в Україні суттєво знизились темпи росту інвестиційної діяльності. Основними причинами скорочення обсягів інвестування можна назвати: законодавчі, правові, грошово-кредитні, податкові, страхові та інші фактори економіки, на які вплинули несприятлива фінансова ситуація в світі та пандемія COVID-19. Для активізації інвестиційної діяльності та залучення іноземних інвестицій, а також внутрішнього інвестування необхідно впроваджувати заходи, які змогли б підвищити інвестиційну привабливість галузей, регіонів та держави в цілому.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інвестиційна політика, сучасний стан, проблеми.

Аннотация. В статье исследовано состояние инвестиционной деятельности Украины. На основе официальных данных Государственной службы статистики Украины и Министерства экономического развития и торговли Украины

проаналізовано сучасне становище інвестиційної політики в Україні, в тому числі обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну, також розглянуто динаміку валового накоплення основного капіталу (ВНОК). Розглянуті найбільш розвинені сфери економічної діяльності, куди направляються основні інвестиції. Також розглянуті і проаналізовані основні причини зменшення прямих іноземних інвестицій в Україну.

Проаналізовані обсяги освоєння капітальних інвестицій. Істочниками фінансування капітальних інвестицій в основному залишалися власні кошти підприємств і бюджетні ресурси. Показана динаміка капітальних інвестицій за джерелами фінансування. Розглянуті і проаналізовані інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності. За результатами щорічного звіту Міністерства розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України кризовий стан, який викликала пандемія COVID-19, суттєво вплинула на інвестиційну діяльність в Україні і в світі. Визначено наслідки впливу певних факторів на динаміку капітальних інвестицій, в тому числі скорочення притоку іноземних інвестицій, скорочення обсягів наданих нових кредитів, погіршення фінансових результатів підприємств. Зменшення обсягу освоєних капітальних інвестицій відбувалося практично по всіх видах економічної діяльності. Проаналізувавши стан інвестиційної діяльності України, було визначено, що за останні роки в Україні суттєво знизилася темп зростання інвестиційної діяльності. Основними причинами скорочення обсягів інвестування можна назвати: законодавчі, правові, грошово-кредитні, податкові, страхові і інші фактори економіки, на які впливали несприятельна фінансова ситуація в світі і пандемія COVID-19. Для активізації інвестиційної діяльності і залучення іноземних інвестицій, а також внутрішнього інвестування необхідно впровадити заходи, які могли б підвищити інвестиційну привабливість галузей, регіонів і держави в цілому.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інвестиційна політика, сучасне становище, проблеми.

Summary. The article examines the state of investment activity in Ukraine. Based on the official data of the State Statistics Service of Ukraine and the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, the current state of investment policy in Ukraine, in particular the volume of foreign direct investment in Ukraine, is analyzed, and the dynamics of gross fixed capital formation. The most developed spheres of economic activity, where the main investments are directed, are considered. The main reasons for the decrease in foreign direct investment in Ukraine are also considered and analyzed.

The volumes of capital investment development are analyzed. The sources of financing of capital investments remained mainly own funds of enterprises and budgetary resources. The dynamics of capital investments by sources of financing is shown. Fixed capital investments by types of economic activity are considered and analyzed. According to the annual report of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine, the crisis caused by the COVID-19 pandemic has significantly affected investment activities in Ukraine and in the world. The consequences of the influence of certain factors on the dynamics of capital investments, in particular, the reduction of foreign investment inflows, the reduction of new loans, the deterioration of financial results of enterprises are determined. The decline in the volume of capital investment has taken place in almost all types of economic activity. After analyzing the state of investment activity in Ukraine, it was determined that in recent years in Ukraine the growth rate of investment activity has significantly decreased. The main reasons for the reduction in investment are: legislative, legal, monetary, tax, insurance and other economic factors affected by the unfavorable financial situation in the world and the COVID-19 pandemic. In order to intensify investment activities and attract foreign investment, as well as domestic investment, it is necessary to implement measures that could increase the investment attractiveness of industries, regions and the state as a whole.

Key words: investment activity, investment policy, current state, problems.

Постановка проблеми. Економічний розвиток держави неможливий без цільового та ефективного вливання фінансових інвестицій. В Україні інвестиційний ринок погано розвинений. Певні сфери інвестиційного ринку, зокрема закордонні інвестиції, знаходяться на дуже низькому рівні порівняно з загальним станом економіки в державі. Отже сучасний стан інвестиційної політики держави, а також шляхи їх залучення інвестицій, зокрема з-за кордону, є досить актуальним питанням для розгляду, оскільки дослідження у даній сфері

сприятимуть активізації державних перетворень у сфері інвестицій та стійкому розвитку економіки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан та проблеми інвестиційної діяльності, а також залучення інвестиційного капіталу в економіку державки досліджували вітчизняні та зарубіжні учені, зокрема Ю. Радіонов [1], З. Романчук [4], А. Грушевицька [5], О. Цанько [6], Т. Олешко [7], Р. Попельнюхов [8], Н. Фатюха [9] та інші. Проте, питання інвестиційної політики, джерел фінансу-

вання, а також можливості активізації інвестиційної діяльності в Україні потребують постійного дослідження проблем залучення інвестицій в державу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз різнобічних наукових праць. Дослідження сучасного стану інвестиційної політики України. Визначення існуючих проблем інвестиційної політики та визначення основних шляхів активізації інвестиційної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для становлення та розвитку сучасної економіки необхідною передумовою є підвищення активності інвесторів, активізація в країні інвестиційної діяльності, а також залучення та ефективне використання інвестицій. Оскільки без реалізації певних інвестиційних проектів неможливий ефективний розвиток суб'єктів господарювання та економіки країни в цілому. Завдяки інвестиційній діяльності можуть відбутись вагомі зміни в економіці, підвищення соціально-економічного розвитку країни та створення конкурентоздатної економіки світового масштабу. Конкурентні позиції країни на світовому ринку визначають саме інвестиції, які формують виробничий потенціал. Зростання національного доходу також пов'язано з реалізацією інвестицій. Отже, сучасний стан інвестиційної політики України та шляхи залучення інвестицій, зокрема іноземних, є досить актуальним питанням

для дослідження, оскільки сприятиме розвитку економіки держави.

Одним з вагомих факторів суспільного розвитку є інвестиційна діяльність, оскільки вона забезпечує відтворення робочої сили, оновлення основних фондів виробничої та невиробничої сфер, а також весь відтворювальний процес в економіці. Інтенсивність та ефективність інвестиційної діяльності — запорука сталого економічного розвитку [1].

Для сталого економічного розвитку країни та забезпечення процесу відтворювання необхідно постійне зростання інвестицій.

Аналіз сучасного стану інвестиційної політики в Україні доцільно проводити використовуючи показники, які характеризують інвестиційну діяльність. Зокрема, такий показник, як обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку держави (рис. 1).

Проаналізувавши рис. 1 можна зробити висновки, що обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України в період з 2010 року по 2014 рік стабільно зростає. Найбільший обсяг прямих іноземних інвестицій зафіксовано у 2014 р., а саме 53,7 млрд. дол. США, що 2 млрд. доларів США більше порівняно з попереднім роком. Проте з 2015 року спостерігається значне скорочення та коливання прямих іноземних інвестицій.

Рис. 1. Обсяг прямих іноземних інвестицій в Україні за період 2010–2019 рр., млрд. дол. США

Джерело: сформовано автором на основі офіційних даних Державної служби статистики України та Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [2; 3, проаналізовано автором станом на 27.01.2021 р.]*

* Примітка. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, за 2014–I півріччя 2019 рр. — також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

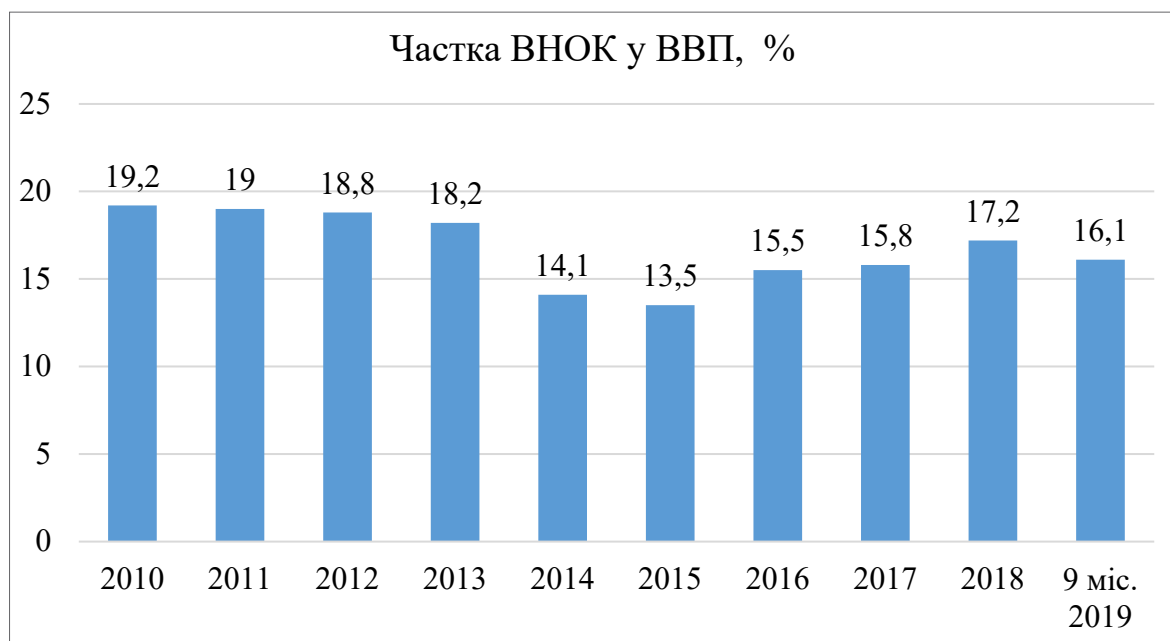

Рис. 2. Динаміка ВНОК за 2010–2019 рр.

Джерело: сформовано автором на основі офіційних даних Державної служби статистики України та Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [2; 3]

Для аналізу інвестиційної діяльності слід розглянути таку складову як валове нагромадження основного капіталу (ВНОК) (рис. 2).

Під валовим нагромадженням слід розуміти вкладення коштів у матеріальні та нематеріальні активи (фонди) з метою виробництва товарів, надання ринкових і неринкових послуг, створення доходу [4, с. 64]. Валове нагромадження може здійснюватися в певних межах на рівні 20–25% ВВП. При нормі нагромадження, нижчій за 10% ВВП, економічний розвиток держави практично відсутній. Для умов України інноваційна модель є реальною за норми нагромадження, не меншою від 25–30% ВВП. Хоча деякі країни (наприклад Китай) мають більш високу норму нагромадження [4, с. 64].

Спад обсягів ВВП можна прослідкувати після кризи 2008 р. та у зв'язку з воєнними діями на Сході України з 2014 року.

Тенденція зниження показника з 19,2% 2010 року до 13,5% 2015 року, що знижує фінансовий потенціал для майбутніх капітальних вкладень та не сприяє економічному зростанню суспільства. З 2016 р. по 2018 р. можна спостерігати не суттєвий, проте підйом рівня валового нагромадження в структурі ВВП. А у 2019–2020 рр. знову спостерігається зниження рівня ВНОК. Причинами погіршення економічної ситуації в Україні можна назвати політичну та економічну нестабільність, воєнні дії на Сході України, кризова ситуація у всіх сферах діяльності через карантинні обмеження у зв'язку з пандемією

COVID-19 та інше. Інвестиції спрямовуються у вже розвинені сфери економічної діяльності.

Провідними сферами економічної діяльності, за обсягами освоєння капітальних інвестицій, у 2019 році залишаються: промисловість, будівництво, сільське, лісове та рибне господарство, інформація та телекомунікації, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування, операції з нерухомим майном.

Якщо розглядати причини зменшення прямих іноземних інвестицій в Україну, то серед основних слід зазначити такі, як нестабільність країни в економічній та політичній сферах, зокрема через антитерористичні дії на Сході, а також неможливість подолати корупцію та відсутність належних реформ.

Більшість інвестицій в Україні здійснюється в капітальній формі, отже слід проаналізувати, як змінився обсяг капітальних інвестицій в Україні протягом 10 років (рис. 3).

Розглянемо більш детально останні два роки (2019 та 2020 рр). Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких у I півріччі 2019 року освоєно 73,3 відсотка капіталовкладень.

2019 рік став четвертим роком поспіль зростання освоєних капітальних інвестицій. За рік зростан-

Рис. 3. Капітальні інвестиції за період 2010 — (січень грудень) 2020 рр., млрд. грн.

Джерело: сформовано автором на основі офіційних даних Державної служби статистики України та Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [2; 3]

ня становило 15,5% (на 16,4% — у 2018 році та на 22,1 — у 2017 році), з тенденцією до прискорення у III–IV кварталах.

У 2019 році змінилися драйвери інвестицій — на перші ролі вийшли промисловість і будівництво. Так, капітальні інвестиції в промисловості зросли на рекордні за останні роки 35%. Значна частина підприємств як добувної, так і переробної промисловості наразі знаходиться у процесі модернізації [2].

Джерелами фінансування капітальних інвестицій в основному залишалися власні кошти підприємств та бюджетні ресурси. За підсумком 2019 року освоєні капітальні інвестиції зросли на 65% порівняно з рівнем 2010 року.

Відповідно у січні-вересні 2020 року падіння освоєних капітальних інвестицій склало 35,4% і було найбільшим за період з 2010 року [2].

Падіння обсягу освоєних капітальних інвестицій має місце практично у всіх ВЕД. Найбільше скорочення освоєних капітальних інвестицій продемонстрували галузі, орієнтовані на обслуговування населення, що потрапили до переліку обмеження діяльності в умовах карантину (авіаційний транспорт, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, діяльність із забезпечення стравами та напоями). Хоча, варто зазначити, що умови пристосування до карантину та дистанційної роботи та, відповідно, стимулювання попиту на окремі товари та послуги обумовили зростання інвестицій, зокрема в такі галузі, як поштова та кур'єрська діяльність та виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів на фоні впровадження заходів по

боротьбі з COVID-19. Проте, незважаючи на суттєві темпи нарощування капітальних інвестицій цими галузями, їх позитивний внесок у загальний обсяг освоєних капітальних інвестицій був незначним через малі частки у загальній структурі [2].

Власні кошти підприємств залишалися основним джерелом капітальних інвестицій.

Динаміка капітальних інвестицій за джерелами фінансування за 2010–2019 рр. представлена в табл. 1.

В економіці України основним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал все ж таки залишаються власні кошти підприємств та організацій. На протязі декількох років частка їх у загальній структурі становила 50–65%. І це не викликає здивування, оскільки суб'єкти господарювання є рушійною силою інвестування у власний бізнес і національне господарство загалом та основною ланкою будь-якої економіки.

Ще одним джерелом фінансового забезпечення інвестиційної діяльності є кошти іноземних інвесторів. В Україні існує проблема залучення в національну економіку фінансових ресурсів з інших країн. Частка іноземних інвестицій в загальній структурі протягом багатьох років була досить незначною, і складала 3–5%.

Проаналізувавши капітальні інвестиції за видами економічної діяльності можна відмітити, що в Україні після кризи 2008 року була тенденція зниження темпів приросту капітальних інвестицій в основний капітал у всіх галузях, що звісно відображалось негативно на економічному стані

України. В 2014 році показники були найменшими в порівнянні з іншими роками. Причиною цього стали воєнні події на Сході країни. З 2015 до 2018 року спостерігається тенденція збільшення темпів приросту капітальних інвестицій у всіх галузях економіки. Проте вже у 2019 році у зв'язку з пандемією COVID-19 показники знову почали падати.

Інвестиційна пауза стала однією з ключових особливостей прояву коронакризи. Через понесені суб'єктами економічної діяльності втрати та вичікувальну позицію інвесторів в умовах загальної невизначеності та мінливості ситуації, суттєве падіння інвестиційної діяльності спостерігається протягом усього 2020 року приблизно на однаковому рівні — 34–36% [2].

За результатами річного звіту Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України кризова ситуація, яку спричинила пандемія COVID-19, суттєво вплинула на інвестиційну діяльність в Україні та у світі.

Вітчизняні інвестори зробили паузу в інвестиційній діяльності через обмежувальні карантинні заходи і як наслідок втрату фінансових ресурсів, а також через несприятливу зовнішню кон'юнктуру та низький попит. Іноземні інвестори також призупинили свою діяльність через пандемію, загальну невизначеність відносно тривалості та поширення захворюваності, термінів обмежувальних каран-

тинних заходів. Отже, іноземні інвестори вирішили дочекатись покращення ситуації. Також серед стримуючих факторів можна виділити обмеження зовнішньо-торговельної діяльності та погіршення ділових очікувань.

Падіння обсягу освоєних капітальних інвестицій мало місце практично у всіх видах економічної діяльності.

Такі ВЕД як добувна промисловість і розроблення кар'єрів, сільське, лісове та рибне господарство, будівництво, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря та металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування сформували половину негативного внеску у скорочення обсягу освоєних капітальних інвестицій.

ВЕД, які знизили інвестиційну діяльність, та показали найбільше зниження обсягу освоєних капітальних інвестицій [3]: авіаційний транспорт, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок. Так, більшість підприємств цих галузей (заклади громадського харчування, розважальні заклади, спортивні центри) довгий період не працювали взагалі (особливо у II кварталі 2020 року), проведення розважальних, мистецьких та спортивних заходів було відмінено, або перенесено.

ВЕД, в яких спостерігалось зростання обсягу освоєних капітальних інвестицій: фармацевтична

Таблиця 1

Динаміка капітальних інвестицій за джерелами фінансування за 2010–2019 роки

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Усього, млн.грн.	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5	578726,4	623978,9
у.т.ч. за рахунок										
коштів державного бюджету	10223,3	17376,7	16288,3	6174,9	2738,7	6919,5	9264,1	15295,2	22814,1	30834,5
коштів місцевих бюджетів	5730,8	7746,9	8555,7	6796,8	5918,2	14260,0	26817,1	41565,5	50355,5	56480,0
власних коштів підприємств та організацій	111371,0	147569,6	171176,6	165786,7	154629,5	184351,3	248769,4	310061,7	409585,5	408275,7
кредитів банків та інших позик	22888,1	36651,9	39724,7	34734,7	21739,3	20740,1	27106,0	29588,9	44825,4	67232,6
коштів інвесторів-нерезидентів	3723,9	5038,9	4904,3	4271,3	5639,8	8185,4	9831,4	6206,4	1795,5	4663,9
коштів населення на будівництво житла	18885,9	17589,2	22575,5	24072,3	22064,2	31985,4	29932,6	32802,5	34645,7	32422,0
інших джерел фінансування	7752,5	9312,8	10030,9	8036,7	6690,2	6674,7	7495,5	12841,3	14704,7	24070,2

* без урахування інвестицій у тимчасово окупованих територіях: Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, за 2014–2019 рр. — також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: сформовано автором на основі офіційних даних Державної служби статистики України [3]

галузь, поштова та кур'єрська діяльність, телекомунікація (електрозв'язок) зокрема телефон та Інтернет.

Для активізації інвестиційної діяльності та залучення іноземних інвестицій, а також внутрішнього інвестування необхідно впроваджувати заходи, які змогли б підвищити інвестиційну привабливість галузей, регіонів та держави в цілому. Беручи до уваги досвід зарубіжних країн щодо інвестиційної політики, потрібно розробити комплексну програму заходів із залучення інвестицій, яка передбачає стабільну законодавчу базу; зміни в податковій політиці: спрощення системи оподаткування; зниження податкового тиску на інвесторів, забезпечення достатнього фінансування пріоритетних галузей економіки України, підтримку держави щодо реструктуризації об'єктів господарювання, це дозволить підвищити їх інвестиційний потенціал; розвиток та становлення стабільного фондового ринку, створення сприятливих умов для залучен-

ня інвестицій; безпека інвесторів та їх інвестицій, формування системи страхування інвестиційних ризиків.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проаналізувавши стан інвестиційної діяльності та інвестиційної політики України, можна стверджувати, що за останні роки в Україні суттєво знизились темпи росту інвестиційної діяльності. Основними причинами скорочення обсягів інвестування можна назвати: законодавчі, правові, грошово-кредитні, податкові, страхові та інші фактори економіки, на які вплинули: несприятлива фінансова ситуація в світі, воєнні події на Сході України, пандемія COVID-19, тривалий локдаун та карантинні обмеження протягом тривалого терміну. В даній ситуації необхідна цілеспрямована державна інвестиційна політика, яка сприятиме зміцненню позицій держави, накопиченню інвестиційних ресурсів в Україні та ефективності їх використання.

Література

1. Радіонов Ю. Д. Проблеми реалізації бюджетних інвестицій / Ю. Д. Радіонов // Економіка України. 2015. № 2 (639). С. 48–59.
2. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Романчук З. З. Фінансове регулювання інвестиційної діяльності в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Романчук Зоряна Зіновіївна; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. 20, [1] с.: рис.
5. Грушевицька А. Б. Проблеми інвестування в основний капітал економіки України / А. Б. Грушевицька, Ю. О. Гернего // Вісник Хмельницького національного університету. 2008. № 4, Т. 2. С. 82–85.
6. Цанько О. О. Теоретичні основи формування інвестиційної політики: регіональний аспект / О. О. Цанько // Ефективність державного управління. 2016. Вип. 1–2 (2). С. 92–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2016_1-2%282%29__13
7. Олешко Т. І. Особливості залучення іноземних інвестицій в економіку України URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/4_2019/6.pdf
8. Попельнюхов Р. В. Інвестиційна привабливість економіки України (інвестиційний клімат) / Р. В. Попельнюхов // Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 21. С. 24–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2009_21_7
9. Фатюха Н. Г. Стан і перспективи залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України / Н. Г. Фатюха, Я. Ю. Дем'яненко // Сталий розвиток економіки. 2014. № 3. С. 54–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2014_3_11

References

1. Radionov Ju. D. Problemy realizacii bjudzhethnykh investycij / Ju. D. Radionov // Ekonomika Ukrainy. 2015. № 2 (639). S. 48–59.
2. Oficijnyj sajт Ministerstva ekonomichnogo rozvytku ta torehivli Ukrainy. URL: <http://www.me.gov.ua>
3. Oficijnyj sajт Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Romanchuk Z. Z. Finansove reghuljuvannja investycijnoji dijalnosti v Ukraini [Tekst]: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.08 / Romanchuk Zorjana Zinovijivna; Ljviv. nac. un-t im. Ivana Franka. Ljviv, 2017. 20, [1] s.: rys.
5. Ghrushevcyjka A. B. Problemy investuvannja v osnovnyj kapital ekonomiky Ukrainy / A. B. Ghrushevcyjka, Ju. O. Ghernegho // Visnyk Khmeljnycjkogho nacionaljnogho universytetu. 2008. № 4, T. 2. S. 82–85.

6. Canjko O.O. Teoretychni osnovy formuvannja investycijnoji polityky: reghionalnyj aspekt / O.O. Canjko // Efektyvnistj derzhavnogho upravlinnja. 2016. Vyp. 1–2 (2). S. 92–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2016_1-2%282%29__13
7. Oleshko T.I. Osoblyvosti zaluchennja inozemnykh investycij v ekonomiku Ukrainy. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/6.pdf
8. Popeljnukhov R.V. Investycijna pryvablyvistj ekonomiky Ukrainy (investycijnyj klimat) / R.V. Popeljnukhov // Investyciji: praktyka ta dosvid. 2009. # 21. S. 24–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2009_21_7
9. Fatjukha N. Gh. Stan i perspektyvy zaluchennja prjamykh inozemnykh investycij v ekonomiku Ukrainy / N. Gh. Fatjukha, Ja. Ju. Dem'janenko // Stalyj rozvytok ekonomiky. 2014. № 3. S. 54–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2014_3_11

Онишко Світлана Василівна

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансових ринків
Університет державної фіскальної служби України*

Онишко Светлана Васильевна

*доктор экономических наук, профессор,
заведующая кафедрой финансовых рынков
Университет государственной фискальной службы Украины*

Onyshko Svitlana

*Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Financial Markets
University of State Fiscal Service of Ukraine*

Чубенко Владислав Юрійович

*аспірант
Університету державної фіскальної служби України*

Чубенко Владислав Юрьевич

*аспирант
Университета государственной фискальной службы Украины*

Chubenko Vladyslav

*Postgraduate of the
University of State Fiscal Service of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7206

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

FINANCIAL SECURITY AND ITS FEATURES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

Анотація. У статті розглянуто особливості забезпечення фінансової безпеки в умовах цифровізації економіки та в сучасних умовах розвитку економічної системи в цілому та її підсистем. Останніми десятиліттями однією з головних тенденцій розвитку економіки і суспільства загалом є проникнення інформаційних технологій у різні сфери діяльності людини. Інформатизація стає настільки важливим фактором зростання продуктивності праці і підвищення якості життя, що зміни, які відбуваються, розглядаються дослідниками як настання нової ери економічного розвитку. Здійснено аналіз сутності поняття «фінансова безпека» та «цифровізація» у контексті цифровізації структур та галузей. Фінансова безпека – це стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів. Цифровізація – це впровадження цифрових технологій у всі сфери життя: від взаємовідносин з людьми до технологій виробництва. Описано приклади цифрових технологій, а саме Інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, блокчейн тощо. Встановлено основні показники, що здійснюють вплив на фінансову безпеку та їх роль і взаємодія в умовах цифрової економіки, а саме: стан золотовалютних резервів, динаміка валового внутрішнього продукту, динаміка золотовалютних резервів. Визначено, що основними напрямками розвитку фінансової безпеки в умовах цифровізації економіки будуть цифрове робоче місце, багатоканальне

інформування та залучення громадян, відкриті дані, як інструмент оцінки роботи держави, електронна ідентифікація громадян тощо. Визначено, що визнання цільових секторів промислових хай-тек як ключових для розвитку економіки України поверне довіру до держави та дасть потужний поштовх для їх розвитку.

Ключові слова: фінансова безпека, цифровізація, валютна безпека, боргова безпека, цифрова економіка.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности обеспечения финансовой безопасности в условиях цифровизации экономики и в современных условиях развития экономической системы в целом и ее подсистем. В последние десятилетия одной из главных тенденций развития экономики и общества в целом является проникновение информационных технологий в различные сферы деятельности человека. Информатизация становится настолько важным фактором роста производительности труда и повышения качества жизни, изменения, которые происходят, рассматриваются исследователями как наступление новой эры экономического развития. Осуществлен анализ сущности понятия «финансовая безопасность» и «цифровизация» в контексте цифровизации структур и отраслей. Финансовая безопасность – это состояние финансово-кредитной сферы государства, характеризующийся сбалансированностью и качеством системной совокупности финансовых инструментов. Цифровизация – это внедрение цифровых технологий во все сферы жизни: от взаимоотношений с людьми к технологиям производства. Описаны примеры цифровых технологий, а именно Интернет вещей, роботизация и киберсистемы, искусственный интеллект, обширные данные, безбумажные технологии, блокчейн тому подобное. Установлены основные показатели, оказывающие влияние на финансовую безопасность и их роль и взаимодействие в условиях цифровой экономики, а именно: состояние золотовалютных резервов, динамика валового внутреннего продукта, динамика золотовалютных резервов. Определено, что основными направлениями развития финансовой безопасности в условиях цифровизации экономики будут цифровое рабочее место, многоканальное информирование и привлечение граждан, открытые данные, как инструмент оценки работы государства, электронная идентификация граждан и др. Определено, что признание целевых секторов промышленных хай-тек как ключевых для развития экономики Украины вернет доверие к государству и даст мощный толчок для их развития.

Ключевые слова: финансовая безопасность, цифровизация, валютная безопасность, долговая безопасность, валовой внутренний продукт, цифровая экономика, Интернет-технологии.

Summary. The article considers the features of financial security in the context of digitalization of the economy and in modern conditions of development of the economic system as a whole and its subsystems. In recent decades, one of the main trends in the development of the economy and society in general is the penetration of information technology in various areas of human activity. Informatization is becoming such an important factor in increasing productivity and improving the quality of life that the changes that are taking place are seen by researchers as the beginning of a new era of economic development. The essence of the concept of «financial security» and «digitalization» in the context of digitalization of structures and industries is analyzed. Financial security is a state of the financial and credit sphere of the state, which is characterized by the balance and quality of the systemic set of financial instruments. Digitalization is the introduction of digital technologies in all spheres of life: from relationships with people to production technologies. Examples of digital technologies are described, namely the Internet of Things, robotics and cybersystems, artificial intelligence, big data, paperless technologies, blockchain, etc. The main indicators that have an impact on financial security and their role and interaction in the digital economy, namely: the state of gold and foreign exchange reserves, the dynamics of gross domestic product, the dynamics of gold and foreign exchange reserves. It is determined that the main directions of financial security development in the digitalization of the economy will be digital workplace, multi-channel information and involvement of citizens, open data as a tool for assessing the work of the state, electronic identification of citizens and more. It is determined that the recognition of target sectors of industrial high-tech as key to the development of Ukraine's economy will restore confidence in the state and give a powerful impetus to their development.

Key words: financial security, digitalization, currency security, debt security, gross domestic product, digital economy, Internet technologies.

Постановка проблеми. Однією з проблем будь-якої економічної системи є забезпечення її ефективної діяльності. Важливою ознакою сьогодення є стрімке збільшення розвитку сектору виробництва, оскільки цифрові розриви створюють небезпеку дедалі більшого відставання. Впровадження інноваційних підходів дозволить забезпечити

ефективність ведення підприємницької діяльності, при чому паралельно з цим така цифровізація повинна бути пристосована до розвитку сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах розвитку економічної системи в цілому та її підсистем, говорить про те, що цифровізація

структур та галузей ще не в повному обсязі досліджена. Зокрема, питання сучасного стану економічної безпеки в умовах діджиталізації та основи розвитку інновацій досліджували у своїх працях такі вчені-економісти як Демчишак Н. [2], Єпіфанов А. [3], Садченко Ю. [8], Паршина О. [8], Паршин Ю. [8], Пищуліна О. [9], Шлемко В. [11] тощо. Проте, на сьогодні існує ряд питань, які потребують дослідження цифровізації економіки у сфері фінансової безпеки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження особливостей забезпечення фінансової безпеки в умовах цифровізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Фінансову безпеку держави розглядають як стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, а також забезпечується її стійкість до фінансових потоків та дисбалансів. У свою чергу фінансова безпека має складові, а саме: банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека та грошово-кредитна безпека. Розвиток всіх цих сфер відбувається із виникненням нових «цифрових» моделей, які вносять певні корективи в їхнє функціонування, що призводить до виникнення нових загроз.

Стан фінансової безпеки держави передбачає створення необхідних умов для інноваційного розвитку та організацію всіх її складових.

Сутність поняття фінансової безпеки досліджували у своїх працях безліч авторів. Підходи до визначення поняття «фінансова безпека» наведено у таблиці 1.

В окремих дослідженнях фінансова безпека розглядається як здатність підприємства ефективно і стабільно здійснювати свою діяльність або ефек-

тивно використовувати потенціал підприємства та ресурси. А в сучасних умовах фінансова безпека існує, формується та розвивається завдяки цифровізації економіки.

«Цифровізація» у перекладі з англ. digitalization — це впровадження цифрових технологій у всі сфери життя: від взаємовідносин з людьми до технологій виробництва. Прикладом цифрових технологій є Інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, без паперові технології, без паперові технології, адитивні технології, хмарні та тлумачні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн тощо. Цифровізація є основним інструментом зростання економіки в цілому та всіх її складових у найближчі 5–10 років.

Тобто, цифровізація — насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливило інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір. Цифрові технології — одночасно потужний ринок та індустрія, а також своєрідна інтеграційна платформа, що забезпечує взаємодію та конкурентоспроможності всіх інших ринків і галузей. Високотехнологічність у виробництві, інноваційний характер й модернізація секторів промисловості на основі інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій, динаміка цифрових трансформацій для України мають стати пріоритетним рішенням для досягнення стійкого економічного зростання та розвитку [2, с.44].

У зв'язку зі збільшенням світового потоку й обсягів інформації виникла необхідність в окремому позначенні величезного масиву даних та у зв'язку з цим у 2008 р. з'явився термін «великі дані».

Таблиця 1

Трактування поняття «фінансова безпека» у авторів

Автор	Сутність поняття «фінансова безпека»
Єрмошенко М.	Фінансова безпека — це стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів.
Єпіфанов А., Пластун О., Домбровський В.	Фінансова безпека — це стан фінансово-кредитної сфери країни, що характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, а також здатністю забезпечувати стійкий економічний розвиток держави.
Кульпінський С.	Фінансова безпека держави — це здійснення цілеспрямованого комплексу заходів щодо фіскальної і монетарної політик з метою досягнення стабільності фінансової системи і створення сприятливого інвестиційного клімату.
Шлемко В.	Фінансова безпека держави — це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної і податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та її зростання.

Джерело: складено автором [3; 4; 5; 11]

У теперішній час під поняттям великих даних розуміють об'єкти для аналізу, які містять великі обсяги неоднорідної цифрової інформації, яка швидко надходить і яку складно, а часом навіть неможливо, вивчити та дослідити традиційними методами. Наприклад, до такої інформації можна віднести:

- статистичні дані та звіти в державному секторі; інформація Інтернет-майданчиків (соціальні мережі, блоги, ЗМІ, сайти тощо);
- інформація міських комунікаційних служб; органів правопорядку (відео реєстрація, радары на дорогах тощо);
- аналіз технічного стану складних пристроїв (автомобілі, розумні будинки, парки, пляжі тощо);
- інформація банків (облік вкладників, депозитів, кредитів тощо) [8, с. 169].

Останніми десятиліттями однією з головних тенденцій розвитку економіки і суспільства загалом є проникнення інформаційних технологій у різні сфери діяльності людини. Інформатизація стає на-

стільки важливим фактором зростання продуктивності праці і підвищення якості життя, що зміни, які відбуваються, розглядаються дослідниками як настання нової ери економічного розвитку, який в літературі характеризується терміном «цифрова, або інформаційна економіка» [1, с. 9].

Еволюція технологій у всьому світі створює нові виробничі та фінансові можливості і інструменти для будь-яких економічних суб'єктів.

Результати промислових еволюцій та їх характеристика відображено у таблиці 2.

Таким чином, місце цифровізації у світовому просторі характеризується впровадженням інформаційно-технологічних досягнень, а також їх змін. Сучасний етап промислової еволюції пов'язаний із розвитком комунікативних Інтернет-технологій, які суттєво змінили технологію фінансових процесів.

Основними загрозами фінансовій безпеці в умовах цифровізації економіки є наступні:

Таблиця 2

Етапи промислових еволюцій цифровізації

№ з/п	Етап	Характеристика етапу
1	2	3
1.	Перша промислова еволюція (кінець XVIII ст.)	Почалась у Великій Британії з механізації текстильної індустрії. Надалі заміна ручної праці машинним виробництвом поширилася у всьому світі. Друга промислова революція відома як технологічна революція (кінець XIX — початок XX ст.). У цей період відбувся перехід від вугілля, як головного енергоносія, до використання нафти, винахід електрики, електродвигуна, телефона, поширення нових форм виробництва: конвеєр, розвиток хімічної промисловості, металургії. Суттєві нововведення були впроваджені у сталеливарній промисловості.
2.	Друга промислова революція	Започаткувала розвиток виробничих сил на машинній основі, розвиток науки на базі техніки.
3.	Третя промислова революція (1960-і роки)	Відбувається перехід до автоматизації за допомогою електронних та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Третя промислова революція стала важливим кроком на шляху до зміни зайнятості і започаткувала нові умови та вимоги до ринку праці, які проявилися у попиті на т.зв. вільні професії. Найбільшого успіху досягають спеціалісти, готові працювати в різних професійних середовищах і які не прив'язані до будь-якої організації. Виробництво стає цифровим, і насувається третя велика революція, яка дасть змогу випускати продукти в менших кількостях, економічніше й гнучкіше — і вкладати куди менше праці завдяки новим матеріалам, абсолютно новим технологіям, таким як 3D-принтери та прості у використанні роботи. А в інтернеті можна знайти нові спільні виробничі послуги.
4.	Четверта промислова революція (XXI ст.)	Концепція Четвертої промислової революції «Індустрія 4.0» сформульована у 2011р. президентом Всесвітнього економічного форуму в Давосі Клаусом Швабом. «Індустрія 4.0» характеризується розвитком кіберфізичних систем, тобто єдністю фізичної та цифрової реальності. Термін був визначений як «збірне поняття для технологій і концепцій організації ланцюжка створення додаткової вартості» з використанням кіберфізичних систем, Інтернету речей, Інтернету послуг, розумних підприємств. Фаза промислової революції, яка характеризується злиттям технологій, що розмиває межі між фізичною, цифровою та біологічною сферами. «Індустрія 4.0» дасть змогу збирати та аналізувати дані з різних машин, забезпечуючи більш швидкі, ефективні та гнучкі процеси виробництва товарів вищої якості за зниженими цінами.

Джерело: складено автором за даними [10]

- ризик кіберзагроз, пов'язаний з проблемою захисту персональних даних;
- «цифрове рабство» (можливість використання даних про мільйони людей для управління їх поведінкою);
- «цифровий розрив», який пов'язаний з рівнем і умовами доступу до цифрового середовища в одній країні або в різних країнах [8, с.168–169].

Проте, незважаючи на вищенаведені загрози, перевагами цифровізації економіки є динамічність зниження вартості платежів (тому що в режимі онлайн вартість послуг значно нижча) відкриття нових джерел доходів.

Взаємодія фінансової безпеки з цифровими технологіями економіки має структуру, що відображена на рис. 1.

Дані елементи цифровізації економіки та їх взаємодія з фінансовою безпекою дає можливість кожному громадянину забезпечувати вільний доступ до послуг, інформації та знань, що надаються, допомагають підвищувати економічну та фінансову ефективність, бути конкурентоспроможними, а також сприяє міжнародному, європейському та світовому співробітництву з метою інтеграції України до Європейського Союзу.

Особливостями формування фінансової безпеки держави в умовах цифровізації економіки є те, що всі зібрані дані стають активом, який в ділових процесах, суспільному житті та роботі держави дає змогу отримувати цінну інформацію через доступ

до Інтернет-мережі, дані якої є відкритими. Облік та диспетчеризація допомагають автоматизувати систему ведення та узагальнення даних. Кібербезпека дозволяє використовувати такі дані в межах визначених повноважень.

Нематеріальні активи формують конкурентні переваги бізнесу і держави і є основою для виробництва високотехнологічної продукції, із високою доданою вартістю та низькими трансакційними витратами, порівняльно до інших галузей. Нижчі трансакційні витрати забезпечують менше економічне навантаження у секторі цифрової економіки, наприклад, що сприяє більш високій швидкості зростання цього сектору і, у підсумку — підвищення конкурентоспроможності економіки країни та позитивного впливу на стан економічної безпеки держави [6, с. 207].

Сучасний розвиток фінансової безпеки в умовах цифровізації економіки характеризується певними показниками, а саме економічне зростання, норма безробіття, стан золотовалютних резервів, діяльність тіньової економіки, дефіцит державного бюджету тощо. Розглянемо динаміку ВВП в Україні протягом 2012–2020 років (рис. 2).

За даними рис. 1, 2 обсяги валового внутрішнього продукту постійно зростали найбільше цей показник зріс у 2017 році порівняно із 2016 роком і ця різниця становила 599 738 млн. грн. А у 2020 році порівняно із 2017 роком така різниця становить 1 211 182 млн. грн. Така динаміка говорить про економічну ефективність держави.

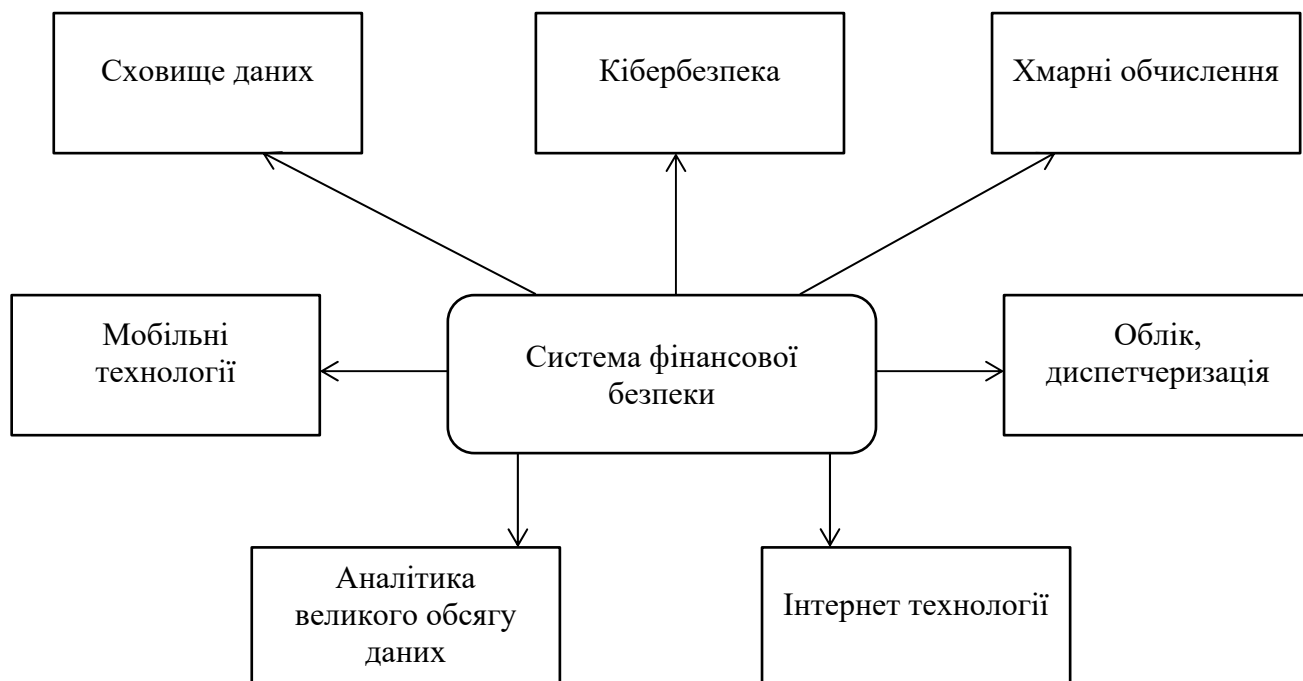

Рис. 1. Взаємодія фінансової безпеки з цифровими технологіями

Джерело: побудовано автором за даними [10]

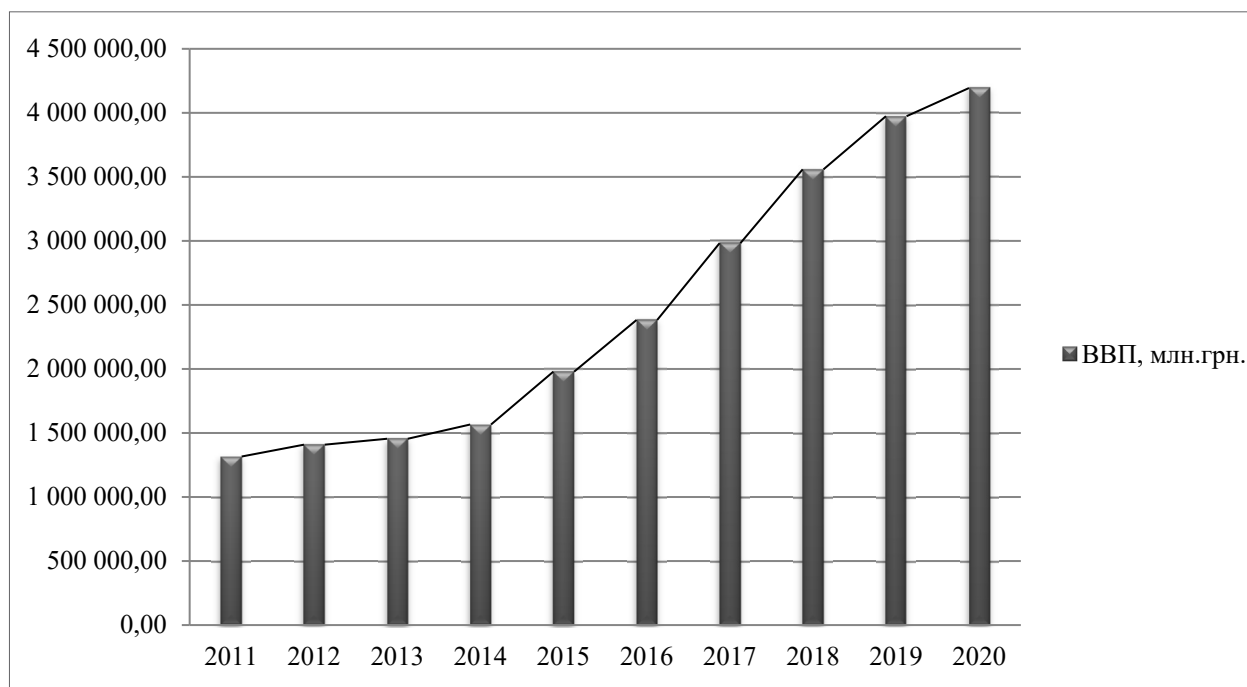

Рис. 2. Динаміка валового внутрішнього продукту протягом 2012–2020 років, млн. грн.

Джерело: побудовано автором за даними [7]

Стан золотовалютних резервів проаналізовано на рис. 3.

Отже, динаміка золотовалютних резервів України вказує на нестабільність економічної системи держави. Тому у 2014 році цей показник був найнижчим порівняно з іншими роками і становив 7 533,33 млн. дол. США. Все це пов'язано з військовими діями на Сході України. Найвищого рівня він досяг станом на 31.12.2020 і становив 29 132,89 млн. дол. США, проте, станом на 31.03.2021 золотовалютні резерви становлять 27 034,79 млн. дол. США.

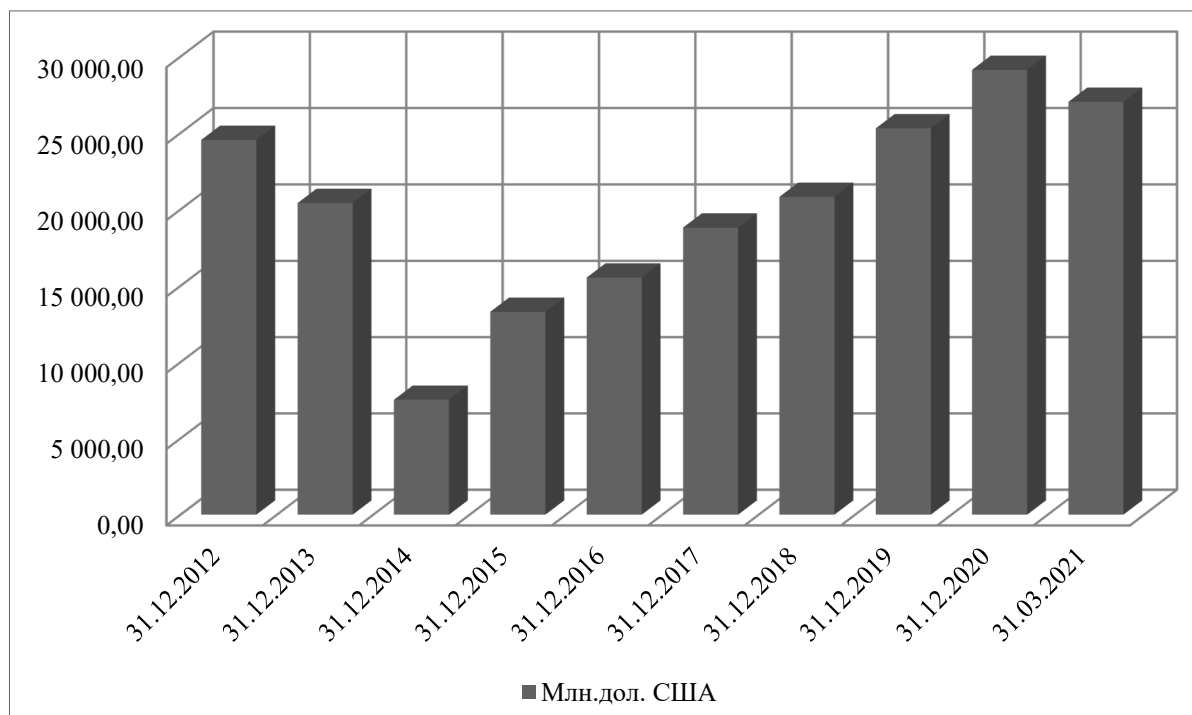

Рис. 3. Динаміка золотовалютних резервів протягом 2012–2021 років, млн. дол. США

Джерело: побудовано автором за даними [7]

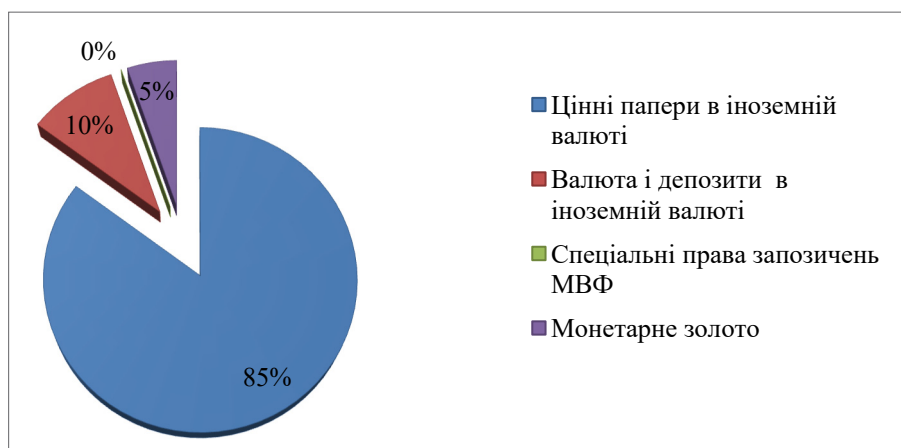

Рис. 4. Стан золотовалютних резервів у 2021 році

Джерело: побудовано автором за даними [7]

На рис. 4 зображено співвідношення структури золотовалютних резервів у 2021 році.

Таким чином, за даними аналізу рис. 4 встановлено, що основними елементами золотовалютних резервів України у 2021 році були цінні папери в іноземній валюті, які становлять 85% від загального обсягу, валюта і депозити в іноземній валюті — 10% від загального обсягу, спеціальні права запозичень МВФ — 5% від загального обсягу, і монетарне золото становить лише 0,02% від загального обсягу золотовалютних резервів.

Основними напрямками розвитку фінансової безпеки в умовах цифровізації економіки будуть

цифрове робоче місце, багатоканальне інформування та залучення громадян, відкриті дані, як інструмент оцінки роботи держави, електронна ідентифікація громадян, «розумні» машини та засоби, інтернет речей, цифрові державні платформи, уніфікація та стандартизація типових ділових процесів.

У майбутньому успішність нашої держави залежить від розвитку інформаційних технологій та правильного їх використання. На сьогоднішній день Україна є державою із промисловістю, що деградує, низькою економічною ефективністю та слабким попитом на технології. Ключовими факторами розвитку України на 2030 роки є повне

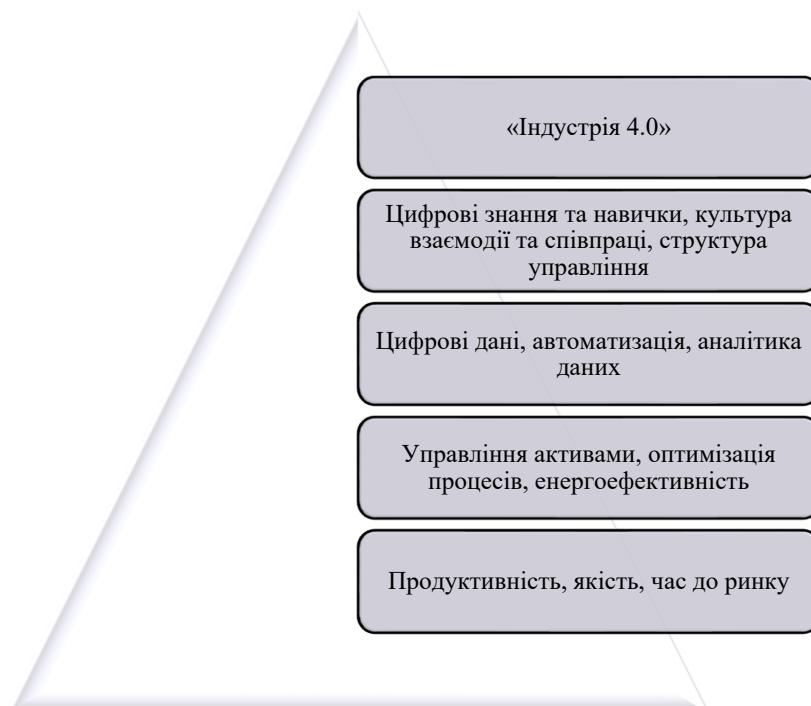

Рис. 5. Принципи переходу на «Індустрія 4.0»

Джерело: побудовано автором за даними [11]

впровадження програми «Індустрія 4.0» і концепції «смарт-фабрик». Смарт-фабрика» включає в себе «розумне» виробництво, з метою покращення економічного ефекту підприємств в умовах цифровізації, а «Індустрія 4.0» є наступним кроком цифровізації, що дасть змогу предиктивної аналітики з великим обсягом даних. Принципи переходу на «Індустрія 4.0» відображені на рис. 5.

Включення України до всесвітнього руху «Індустрія 4.0» дасть можливість підвищувати конкурентоздатність виробництв, стимулювати внутрішній ринок, утримувати й нарощувати свої позиції в секторах із високою доданою вартістю на національному, а в окремих випадках — і на глобальному рівні.

У зв'язку з цим визнання цільових секторів промислових хай-тек як ключових для розвитку економіки України поверне довіру до держави та дасть потужний поштовх для їх розвитку. Для цього уряд має зробити наступні заходи:

- запустити реальні реформи зі стимулювання в Україні промислового виробництва, зокрема із сегментами середньо- та високотехнологічної продукції;
- поставити конкретні цілі та спланувати, яким чином нарощуватиметься частка промислового виробництва як у відсотках до ВВП країни, так і в абсолютних цифрах — включно з переліком конкретних сегментів;
- налагодити системні дії та програми, які покращуватимуть загальну готовність промисловості до Індустрії 4.0, включно з тими показниками,

де Україна має на сьогодні останні позиції у світі: захист прав власності, верховенство права, доступ до фінансових ресурсів та інституційна спроможність держави;

- створити умови для прискореного розвитку промислових хай-тек-сегментів, надаючи їм відповідний пріоритет та стимули. Це вкрай важливо в актуальних умовах збільшення частки сировинних видів у ВВП та в експорті протягом останніх 10 років.

Висновки. Отже, за даними проведеного дослідження встановлено, що фінансова безпека є важливим елементом економічної системи України в цілому. Основними її складовими є банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, торгова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека та грошово-кредитна безпека. Проаналізовано підходи авторів до визначення сутності поняття «фінансова безпека». Встановлено, що найбільш точно це поняття трактує Шлемко В. Т., який визначає фінансову безпеку як сукупність всіх її елементів і характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз. В сучасних елементах всі ці показники тісно пов'язані з цифровізацією економіки. У свою чергу цифровізація економіки допомагає всім сферам підвищувати конкурентоспроможність та будувати цілісну економічну спроможність з високим рівнем валового внутрішнього продукту. Проте, успішне впровадження цифрової економіки залежить і від певного вміння та навичок суспільства правильно і зміло користуватися таким пристосуванням.

Література

1. Гаряга Л. О., Куліш Р. Р. Фінансова безпека банківської діяльності в умовах цифровізації. Проблеми економіки. 2019. С. 163–171.
2. Демчишак Н. Б. Розвиток цифрової економіки в Україні: концептуальні основи, пріоритети та роль інновацій. Економіка та інноваційний розвиток національного господарства. 2020. С. 43–48.
3. Єпіфанов А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
4. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К.: КНТЕУ, 2001. 309 с.
5. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. Фінансова консультація. 2000. № 5. С. 34–38.
6. Неустроєв Ю. Г., Єгорова-Гудкова Т. І., Острянюк В. В. Аналіз впливу цифровізації економіки на систему економічної безпеки держави. Вчені записки Університету «КРОК». 2020. С. 202–208.
7. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>
8. Паршина О. А., Паршин Ю. І., Садченко Ю. В. Економічна безпека в умовах діджиталізації: сучасний стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 2. С. 168–174.
9. Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Основні компоненти цифрової економіки. 2020. 274 с.

10. Сайт Цифрова адженда України. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>
11. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія: НІСД, 1997. 144 с.

References

1. Garyaga L. O., Kulish R. R. (2019) Financial security of banking in the context of digitalization. Problems of the economy. P. 163–171.
2. Demchishak N. B. (2020) Development of digital economy in Ukraine: conceptual bases, priorities and role of innovations. [Economy and innovative development of the national economy]. P. 43–48.
3. Epifanov A. O. (2009) Financial security of enterprises and banking institutions: a monograph. Sumy: UABS NBU. 295 p.
4. Yermoshenko M. M. (2001) Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy. K.: KNTEU. 309 p.
5. Kulpinsky S. (2000) The role of financial security of Ukraine in deepening integration relations with European countries. [Financial advice]. P. 34–38.
6. Neustroyev Y. G., Egorova-Gudkova T. I., Ostryanko V. V. (2020) Analysis of the impact of digitalization of the economy on the system of economic security of the state. [Scientific notes of KROK University]. P. 202–208.
7. Official site of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk> (accessed 24 April 2021).
8. Parshina O. A., Parshin Y. I., Sadchenko Y. V. (2019) Economic security in the conditions of digitalization: current state and prospects of information society development. [Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs]. P. 168–174.
9. Pyshchulina O. (2020) Digital economy: trends, risks and social determinants. [The main components of the digital economy] 274 p.
10. Digital Agenda of Ukraine website. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (accessed 24 April 2021).
11. Shlemko V. T. (1997) Economic security of Ukraine: essence and directions of maintenance: monograph: NISD. 144 p.

Салямон-Міхєєва Катерина Дмитрівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту та економічного аналізу
Університет державної фіскальної служби України

Салямон-Міхєєва Екатерина Дмитриевна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры аудита и экономического анализа
Университет государственной фискальной службы Украины

Saliamon-Mikheieva Kateryna
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of Audit and Economic Analysis
University of the State Fiscal Service of Ukraine
ORCID: 0000-0001-8001-0468

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7259

ОСОБЛИВОСТІ АУДИТУ МАТЕРІАЛЬНИХ ВИТРАТ ТА СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

ОСОБЕННОСТИ АУДИТА МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАТРАТАХ И СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

FEATURES OF AUDIT OF MATERIAL COSTS AND COST OF PRODUCTION OF THE ENTERPRISE

Анотація. У статті висвітлено особливості поняття матеріальних витрат і собівартості готової продукції підприємства. Здійснено аналіз матеріальних витрат для виявлення шляхів їх раціонального використання та розробки заходів щодо виявлення резервів. Визначено шляхи скорочення витрат та збільшення можливостей більш раціонального і ефективного використання матеріальних ресурсів та зниження ціни одиної одиниці продукції підприємства. Всебічно досліджено основні етапи аудиту матеріальних витрат на виробництво продукції. Вивчено особливості аудиту матеріальних витрат та собівартості готової продукції. Розглянуто організацію і методику виконання процедур аудиторської перевірки матеріальних витрат на підприємстві. Визначено основні напрями аудиту матеріальних витрат та собівартості продукції на підприємстві. Підкреслено проблемні сектори розробки обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення методики аудиту витрат на промисловому підприємстві. Запропоновано вивчення екологічної політики підприємства, за допомогою якої можна знизити негативний вплив на оточуюче середовище, підвищити екологічну безпеку виробництва, провести аналіз результатів екологічної сертифікації продукції. Також запропоновано аналіз енерговитрат за допомогою встановлення загальної їх величини у вартісних та натуральних вимірниках. Встановлено, що важлива роль у забезпеченні оптимального рівня матеріальних витрат на виробництво належить економічному аналізу, який дуже часто використовують під час аудиторської перевірки є ефективним інструментом управління витратами. Запропоновано впровадження організаційно-технічних заходів, які дозволять досягнути оптимального рівня витрат та зниження ціни одиної одиниці продукції. Також визначено, що в умовах фінансової кризи аудит прямих матеріальних витрат має особливе значення, аудитор повинен підтвердити точність обліку та звітності та розробити відповідні рекомендації щодо організації підприємств та ефективної системи управління виробничими процесами, що повинно призвести до скорочення прямих матеріальних витрат. Запропонована стратегія аудиту дозволить аудитору якісно та послідовно проводити аудит та розробляти рекомендації щодо впровадження системи управління прямими матеріальними витратами.

Ключові слова: матеріальні витрати підприємства, собівартість готової продукції, аудит, аналіз витрат.

Аннотация. В статье освещены особенности понятия материальных затрат и себестоимости готовой продукции предприятия. Осуществлен анализ материальных затрат для выявления путей их рационального использования и разработки мероприятий по выявлению резервов. Определены пути сокращения расходов и увеличения возможностей более рационального и эффективного использования материальных ресурсов и снижение цены единицы продукции предприятия. Всесторонне исследованы основные этапы аудита материальных затрат на производство продукции. Изучены особенности аудита материальных затрат и себестоимости готовой продукции. Рассмотрена организация и методика выполнения процедур аудита материальных затрат на предприятии. Определены основные направления аудита материальных затрат и себестоимости продукции на предприятии. Подчеркнуто проблемные сектора разработки обоснованных предложений по совершенствованию методики аудита затрат на промышленном предприятии. Предложено изучение экологической политики предприятия, с помощью которой можно снизить негативное влияние на окружающую среду, повысить экологическую безопасность производства, провести анализ результатов экологической сертификации продукции. Также предложено анализ энергозатрат посредством установления общей их величины в стоимостных и натуральных измерителях. Установлено, что важная роль в обеспечении оптимального уровня материальных затрат на производство принадлежит экономическому анализу, который очень часто используют во время аудиторской проверки является эффективным инструментом управления затратами. Предложено внедрение организационно-технических мероприятий, которые позволят достичь оптимального уровня затрат и снижение цены единицы продукции. Также определено, что в условиях финансового кризиса аудит прямых материальных затрат имеет особое значение, аудитор должен подтвердить точность учета и отчетности и разработать соответствующие рекомендации по организации предприятий и эффективной системы управления производственными процессами, должно привести к сокращению прямых материальных затрат. Предложенная стратегия аудита позволит аудитору качественно и последовательно проводить аудит и разрабатывать рекомендации по внедрению системы управления прямыми материальными затратами.

Ключевые слова: материальные затраты предприятия, себестоимость готовой продукции, аудит, анализ затрат.

Summary. The article highlights the features of the concept of material costs and cost of finished products of the enterprise. The analysis of material costs for identification of ways of their rational use and development of measures for identification of reserves is carried out. Ways to reduce costs and increase opportunities for more rational and efficient use of material resources and reduce the unit price of the enterprise are identified. The main stages of the audit of material costs of production are comprehensively studied. Peculiarities of audit of material costs and cost of finished products are studied. The organization and methods of performing procedures for auditing material costs at the enterprise are considered. The main directions of audit of material costs and production costs at the enterprise are determined. The problem sectors underlined the development of sound proposals for improving the methodology of cost auditing at an industrial enterprise. It is proposed to study the environmental policy of the enterprise, which can reduce the negative impact on the environment, increase the environmental safety of production, to analyze the results of environmental certification of products. It is also proposed to analyze energy consumption by establishing their total value in value and in-kind meters. It is established that an important role in ensuring the optimal level of material costs of production belongs to economic analysis, which is very often used during the audit is an effective tool for cost management. It is proposed to implement organizational and technical measures that will achieve the optimal level of costs and reduce the unit price. It is also determined that in a financial crisis, the audit of direct material costs is of particular importance, the auditor must confirm the accuracy of accounting and reporting and develop appropriate recommendations for the organization of enterprises and effective management of production processes, which should reduce direct material costs. The proposed audit strategy will allow the auditor to conduct a quality and consistent audit and develop recommendations for the implementation of a direct material cost management system.

Key words: material costs of the enterprise, cost of finished products, audit, cost analysis.

Постановка проблеми. У процесі прийняття управлінських рішень основне і важливе значення має інформація про склад, величину, характер та місце виникнення витрат підприємства, оскільки вони є одними з основних показників роботи будь-якого підприємства. Аудит матеріальних витрат є важливим та найскладнішим процесом перевірки підприємства, оскільки випуск продукції та собівартість є основними показниками роботи підприємств.

При проведенні аудиту витрат на виробництво, собівартості виробленої і реалізованої продукції вивчаються процеси і явища, відображені документально і пов'язані з виробничою діяльністю суб'єкта господарювання. Дослідження матеріальних витрат виробничого підприємства дозволяє встановити ступінь ефективності використання матеріальних витрат та збільшує можливість їх ефективного використання, тому раціональний аналіз і аудит витрат

є запорукою фінансової стабільності та стійкості у роботі промислових підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували генезис категорії витрати присвячені роботи таких вчених, як Л. О. Трухан [16], І. А. Бланк [3], Ф. Ф. Бутинець [5], С. Ф. Голов [6], О. І. Коблянська [7], С. Ф. Голов [6], Ю. С. Цал-Цалко [17], А. Д. Шеремет [19]. Проблеми удосконалення аудиту витрат та методика зниження витрат виробництва розглядають в своїх роботах вітчизняні і зарубіжні вчені. Значне місце посідають дослідження таких наукових діячів: Т. Бутинець [5], А. П. Макаренко [8], Л. П. Кулаковська [7], Т. О. Меліхова [9]. Але не зважаючи на багатогранність висвітлення методика аудиторської перевірки, програма перевірки та особливості перевірки матеріальних витрат потребують подальшого наукового дослідження та удосконалення.

Мета статті. Мета статті полягає у виявленні шляхів скорочення витрат та збільшення можливостей більш раціонального і ефективного використання матеріальних ресурсів та зниження ціни одиниці продукції підприємства. **Основними цілями дослідження є:** всебічне дослідження аудиту матеріальних витрат на виробництво продукції; вивчення особливостей аудиту матеріальних витрат та собівартості продукції; розгляд організації і методики виконання процедур аудиторської перевірки прямих матеріальних витрат на підприємстві; визначення основних напрямів аудиту матеріальних витрат та собівартості продукції на підприємстві, розробка обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення методики аудиту витрат на промисловому підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних умов управління виробничим підприємством у ринкових умовах є достовірність, повнота і оперативність інформації про витрати з яких складається собівартість виготовлення продукції. Вони є однією із головних категорій визначення ефективності діяльності підприємства, оскільки саме витрати впливають на кінцевий результат його діяльності, тобто прибуток. Робота будь-якого підприємства завжди пов'язана з певними витратами матеріальних, трудових, інформаційних, грошових та інших ресурсів на виготовлення, зберігання, транспортування, сортування, пакування, фасування та реалізацію товарів. Оптимізація витрат є загальновизнаним способом удосконалення діяльності підприємства та ефективним інструментом управління його розвитком.

В умовах ринкової економіки повне та своєчасне розкриття інформації про витрати, як основне джерело управління доходами, є одним із ключових

завдань для персоналу управління підприємств та вимогами користувачів фінансової звітності. Як відомо, один з найбільш ефективних способів забезпечити надійність фінансових даних є аудит, оскільки без висновку експерта неможливо зрозуміти достовірність фінансової інформації в усіх її аспектах. Аудитор повинен з'ясувати, наскільки діюча на підприємстві методика його ведення відповідає нормативним документам.

Витрати — важлива і складна економічна категорія, що особливо важливо в управлінні підприємством в цілому. Це можна пояснити тим, що витрати впливають на фінансові результати діяльності підприємств, використовуються для визначення цінової політики, показують рівень технології та організації виробництва, використовуються для оцінки ефективності управління шляхом порівняння витрат та результативності [12]. На даний час існують різні підходи до розкриття поняття «витрати», що викликано тим, що витрати розглядаються з двох позицій: придбання засобів виробництва та з позиції використання в процесі виробництва.

Інтерпретація сутності поняття витрат за такими підходами ресурсно-виробничий, фінансово-грошовий, економічний, бухгалтерський, управлінський, маркетинговий, нормативно-правовий. Однак навіть при одному підході поняття витрат дещо відрізняються, але мають спільну складову. Отже, витрати — це все ресурси та фактори виробництва, які потребують бухгалтерського обліку, вираженого в грошовому виразі, і використовуються в економічному процесі для отримання фінансового результату і необхідні для його аналізу, прийняття управлінських рішень і є внутрішнім фактором ціноутворення.

Аналізуючи визначення, викладені в МСФЗ та Міжнародних стандартах фінансової звітності, можна зробити висновок, що вони схожі через те, що міжнародні документи використовувались як основа при написанні українських стандартів бухгалтерського обліку. Хоча не існує окремого міжнародного стандарту, який би розкривав інформацію про бухгалтерський облік та вартість, але все прописано в МСФЗ 2 «Запаси», МСФЗ 16 «Основні засоби», МСФЗ 19 «Виплати працівників», МСФЗ 23 «Витрати за позиками». Більшість науковців у сфері бухгалтерського обліку користується терміном «витрати», що наведене у ПСБО 16 та НП(С) БО 1 [10; 11].

Згідно з П(С)БО 16, собівартість поділяється на виробничу та повну. Виробнича собівартість — це витрати, які безпосередньо приймають участь у виготовленні продукції. В свою чергу виробнича

собівартість включає: прямі матеріальні витрати, витрати на оплату праці, амортизацію виробничих основних засобів, вартість прямих послуг виробничого призначення, інші прямі і непрямі витрати (енергетика, брак у виробництві, послуги ремонту та технічне обслуговування обладнання і т. ін). Повна собівартість включає виробничу собівартість, витрати на управління, збут, інші витрати не пов'язані з виробництвом [2].

Відображаючи рівень витрат на виробництво, «собівартість комплексно характеризує ступінь використання всіх ресурсів підприємства, а отже, і рівень техніки, технології та організації виробництва, що краще працює підприємство (інтенсивніше використовує виробничі ресурси), то нижчою є собівартість продукції» [4]. Тому собівартість є одним із важливих показників ефективності виробництва і має тісний зв'язок з її ціною, адже собівартість є базою ціни товару та водночас обмеженням для виробництва (ніхто не випускатиме продукцію, ринкова ціна якої є нижчою за собівартість). Адже собівартість продукції відображає рівень організації виробничого процесу; технічний рівень та рівень продуктивності праці [13].

Зниження частки матеріальних витрат в собівартості продукції повинно бути ключовою метою при аналізі та аудиті показників використання матеріальних запасів.

Проведення аудиторських перевірок обліку витрат на виробництво є одним із основних питань аналізу діяльності виробничих підприємств. Визначення собівартості готової продукції (робіт, послуг) є однією з основних задач підприємства. Під час проведення аудиторської перевірки витрат виробництва на підприємстві особливу увагу необхідно приділити таким показникам: наявність віднесення на зменшення або збільшення собівартості продукції (робіт, послуг) сум, які не мають прямого відношення до собівартості; правильність віднесення витрат майбутніх періодів на собівартість продукції; збір і віднесення на собівартість позавиробничих витрат. Також аудиторів важливо звернути увагу на правильність списання фактичних матеріальних цінностей, витрат на їх закупівлю і списання на окремі види калькуляційної одиниці.

Особливу увагу необхідно приділити впливу цін на матеріальні цінності і транспортно-заготівельні витрати. За визначенням сум відхилень за закупленими матеріальними цінностями аудитор перевіряє, чи не має місце зміна вартості одних матеріалів на другі види з метою регулювання фактичної собівартості готової продукції. Крім того, встановлюються факти списання на собівартість витрат, які

не належать до матеріалів, що використовуються у виробництві, тобто тих, які використовуються за проведення будівельних і ремонтних робіт загального виробничого призначення [18].

З особливою увагою аудитор повинен перевірити правильність списання матеріальних витрат на окремі види калькулювання продукції. В процесі аудиторської перевірки окрім недоліків аудитор повинен запропонувати рекомендації для ефективного використання матеріальних ресурсів, тобто зниження матеріальних витрат в складі собівартості продукції необхідно розв'язати комплекс завдань: дослідити строки, умови постачання та сам порядок розрахунку обсягів матеріальних ресурсів відповідно до укладених договорів; належним чином оцінити структуру і рух споживання матеріальних цінностей за певні періоди та визначити характер складських запасів; проаналізувати вплив факторів, зумовили відхилення фактичних показників використання матеріальних ресурсів від прогнозованих за різні періоди; встановити та промодельовати взаємозв'язки між обсягами випуску продукції і матеріаловіддачею та матеріаломісткістю; встановити кількісне вимірювання впливу факторів на виявлені відхилення показників, що дасть можливість оцінити рівень ефективності використання матеріальних ресурсів; проаналізувати динаміку оптових цін на транспортно-заготівельних витрат та норм витрат матеріальних цінностей; розрахувати резерви економії матеріальних ресурсів та оцінити можливі варіанти мобілізації виявлених резервів; розробити ефективну політику управління виробничими запасами і формування нового портфеля замовлень на матеріальні ресурси.

Загалом, аудит та аналіз структури та динаміки витрат доцільно здійснювати за різними напрямками — по підприємству загалом, за окремими центрами відповідальності, по окремих видах продукції для того, щоб отримати інформацію про кількісну оцінку суми витрат на виготовлення продукції, тобто, перш за все, на виробничу собівартість, що дасть змогу реагувати керівництву підприємства на відхилення фактичних витрат від нормативних значень. А ці рішення вплинуть на суму отриманого прибутку та конкурентні переваги [1].

На сьогоднішній день є чимало варіантів різних методик проведення аналізу впливу матеріальних витрат на формування собівартості продукції. Важливий ряд етапів методики аналізу використання матеріальних ресурсів повинен складатися з аналізу потреби підприємства в матеріальних ресурсах, аналізу величини запасів використаних підприємством за певний проміжок часу, аналізу виконання

договорів на постачання матеріальних ресурсів та аналізу ефективності використання матеріальних ресурсів.

Під час аудиторської перевірки варто розширити методику аналізу використання матеріальних ресурсів за допомогою таких підходів: вартісного — дослідження впливу величини матеріальних ресурсів на вартісні характеристики результатів діяльності; збалансованого — встановлення необхідності дослідження процесів використання матеріальних ресурсів; комплексного — визначення необхідності дослідження процесів функціонування підприємства в контексті стійкого його розвитку. Застосування даних підходів дозволить розширити спектр питань, котрі необхідно досліджувати в процесі аналізу впливу матеріальних витрат на формування собівартість продукції.

Як демонструє іноземна практика під час аудиту та аналізу використання матеріальних ресурсів, які впливають на формування собівартість продукції основні етапи ефективно розширити наступними: вивчення екологічної політики підприємства, за допомогою якої можна знизити негативний вплив на оточуюче середовище, підвищити екологічну безпеку виробництва; провести аналіз результатів екологічної сертифікації продукції; проаналізувати екологічне супроводження технологічних процесів; встановити екологічні наслідки діяльності підприємства та обґрунтувати впровадження у виробництво нових технологічних процесів та обладнання. Цю перевірку можна провести за рахунок дослідження динаміки обсягів виробництва і величини викидів підприємства; динаміки і структури викидів та можливості повторного використання відходів. Також можна проаналізувати рівень енерговитрат за допомогою встановлення загальної їх величини у вартісних та натуральних вимірниках та у показниках та питому вагу витрат енергетичних ресурсів і матеріальних ресурсів загалом.

Аудиторська перевірка формується у відповідній послідовності: від загального до конкретного або від конкретного до загального. Найчастіше застосовується підхід від загального до детального (конкретного). Кожен аудитор самостійно вибирає послідовність своєї роботи залежно від особливостей діяльності клієнта й умов договору. В аудиторській фірмі бажано мати апробовані методики аудиторської перевірки, що дає змогу знизити до мінімуму ризик перевірки, а також зменшити термін її проведення. Метою аудиту витрат є встановлення вірогідності даних первинних документів щодо визначення витрат, повноти та своєчасності їх відображення в облікових реєстрах, відповідності методики обліку

витрат чинним нормативним актам. Аудиторська перевірка закінчується заключним звітом. Аудитор складає висновок про те, чи відповідає інформація, відображена у фінансовій звітності щодо витрат і собівартості реалізованої продукції, в усіх суттєвих аспектах нормативним документам, які регламентують порядок обліку, підготовки і подання фінансових звітів. Щоб скласти об'єктивну думку щодо інформації про витрати суб'єкта господарювання, випуск продукції та її собівартість, аудиторі необхідно: одержати обґрунтовану гарантію того, що інформація в бухгалтерській документації та інших джерелах даних із питань перевірки достовірна і достатня; вирішити, чи правильно відтворена в обліку і звітності відповідна інформація. Для досягнення ефективного використання матеріальних ресурсів, а отже, зниження матеріальних витрат необхідно розв'язати комплекс таких завдань: вивчення строків, умов постачання та порядку розрахунку обсягів матеріальних ресурсів за укладеними договорами, оцінка обґрунтованості та ефективності формування портфеля замовлень на матеріальні ресурси; визначення характеру складських запасів, оцінка руху та структури споживання матеріальних цінностей за певний період і в динаміці; систематизація факторів, які зумовили відхилення фактичних показників використання матеріальних ресурсів від прогнозованих у звітному та попередніх періодах та моделювання взаємозв'язків між обсягами випуску продукції та матеріаломісткістю, матеріаловіддачею тощо.

Висновки. Для підвищення ефективності діяльності підприємств необхідно вдосконалити методику аудиту та аналізу матеріальних витрат, приділяючи увагу комплексному впливу факторів на узагальнюючі результативні показники діяльності підприємства і розрахувати резерви підвищення використання ресурсного потенціалу.

Характерною особливістю сьогодні є постійна потреба у прийнятті певних рішень, спрямованих на вдосконалення виробничої та господарської діяльності підприємств. Прийняття правильних рішень можливо лише тоді, коли є розуміння процесів і явищ, які вирішуються. В умовах фінансової кризи аудит прямих матеріальних витрат має особливе значення. Аудитор повинен підтвердити точність обліку та звітності та розробити відповідні рекомендації щодо організації підприємств та ефективної системи управління виробничими процесами, що повинно призвести до скорочення прямих матеріальних витрат. Запропонована стратегія аудиту дозволить аудиторі якісно та послідовно проводити аудит та розробляти рекомендації щодо впровадження системи управління прямими матеріальними витратами.

Заниження витрат виробництва та собівартості продукції є однією з основних умов зростання прибутку підприємства, підвищення рентабельності та ефективності його роботи.

Виходячи з вищенаведеного вважаємо, що необхідність дослідження матеріальних витрат полягає якраз у пошуку резервів зниження собівартості продукції промислових підприємств за рахунок ефективного використання матеріальних ресурсів та в правильному управлінні витратами. Цього

можна досягти за рахунок: повного й своєчасного забезпечення підприємства матеріальними ресурсами необхідної якості, зменшення втрат під час їх перевезення та зберігання, поліпшення їх використання; скорочення до мінімуму відходів; раціонального використання сировини, матеріалів, механізації й автоматизації виробничих процесів, підвищення кваліфікації працівників; своєчасного та повного використання резервів підприємства та ін.

Література

1. Saliamon-Mikhieieva K. Analysis And Audit of Key Economic Indicators Of Economic Entities (A Case Study of The Dairi Industry) / A. Savchenko, K. Saliamon-Mikhieieva, M. Holynska // *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Volume 4. № 3. P. 271–275.
2. The official site of the Supreme Council of Ukraine «legislation of Ukraine» (1994–2017), Regulation (standard) of accounting 16 «Costs». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z002700> (Accessed 20 December 2017).
3. Бланк И. А. Словарь-справочник финансового менеджера: навч. посібник: Ника-Центр, 1998. 480 с.
4. Бобко Н. А., Крутько Р. О. Резерви зниження матеріальних витрат промислового підприємства // *Запорізька державна інженерна академія*. 2013. С. 38–47. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_4_038.pdf
5. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський управлінський облік: підручник для студентів спеціальності 7.050.106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів [2-ге вид.], перероб. і доп. Житомир: Рута, 2002. 480 с.
6. Голов С. Ф. Фінансовий облік: підручник / С. Ф. Голов, В. М. Костюченко, І. Ю. Кравченко, Г. А. Ямборко. К: Лібра, 2005. 976 с.
7. Коблянська О. І. Фінансовий облік: навч. посібник [2-ге вид.] К.: Знання, 2007. 471 с.
8. Макаренко А. П. Розробка програми аудиту витрат на виробництво продукції з метою підвищення ефективності діяльності підприємства / А. П. Макаренко, Г. С. Хайло // *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 1. С. 68–75.
9. Меліхова Т. О. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т. О. Меліхова, Н. С. Ніколаєнко // *Економіка та держава*. 2017. № 1. С. 51–55.
10. Міжнародні стандарти фінансової звітності (International Financial Reporting Standards). URL: <http://www.mmfin.gov.ua/control/uk/publish/archiv>
11. Міценко Н. Е. Собівартість як економічна категорія та її місце серед витрат // *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. № 19(4). С. 129–132.
12. Партин Г. О. Системно-орієнтовне управління витратами: монографія. Львів: ЗУКЦ, 2011. 199 с.
13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>
14. Присяжнюк Л. Г. Оптимізація витрат підприємств машинобудівної галузі за допомогою інформаційних технологій та оптимізації управління запасами // *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 20. С. 76–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_20_18.
15. Роева О. С. Аналіз впливу матеріальних витрат на формування собівартості продукції, робіт або послуг підприємства // *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2018. № 33. С. 165–170. URL: <http://economics.kntu.kr.ua/pdf/33/21.pdf>
16. Трухан О. Л. Розвиток теорії витрат: еволюція і сучасні // *Вісник ЖДТУ*. 2003. С. 380–388.
17. Цал-Цалко Ю. С. Витрати підприємства: Навч. посібник / Ю. С. Цал-Цалко. Житомир: Житомирський інженерно-технологічний інститут, 2002. 647 с.
18. Череп А. В. Удосконалення методики аудиту витрат виробництва на промисловому підприємстві / А. В. Череп, В. В. Ярмош // *Економіка харчової промисловості*. 2010. № 3. С. 53–59.
19. Шеремет А. Д. Аудит: учебное пособие / А. Д. Шеремет, В. П. Суйц. Москва. «Инфра-М». 2004. 318 с.

References

1. Saliamon-Mikhieieva K. Analysis And Audit of Key Economic Indicators Of Economic Entities (A Case Study of The Dairi Industry) / A. Savchenko, K. Saliamon-Mikhieieva, M. Holynska // *Baltic Jurnal of Economic Studies*. 2018. Volume 4. #3. P. 271–275.
2. The official site of the Supreme Council of Ukraine «legislation of Ukraine» (1994–2017), Regulation (standard) of accounting 16 «Costs». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z002700> (Accessed 20 December 2017).
3. Blank Y. A. Slovarj-spravochnyk fynansovogho menedzhera: navch. posibnyk: Nyka-Centr, 1998. 480 s.
4. Bobko N. A., Krutjko R. O. Rezervy znyzhennja materialjnykh vytrat promyslovogho pidpryjemstva // *Zaporizjka derzhavna inzhenerna akademija*. 2013. S. 38–47. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_4_038.pdf
5. Butynecj F. F. Bukhghaltersjkyj upravlinsjkyj oblik: pidruchnyk dlja studentiv specialnosti 7.050.106 «Oblik i audyt» vyshhykh navchaljnykh zakladiv [2-ghe vyd.], pererob. i dop. Zhytomyr: Ruta, 2002. 480 s.
6. Gholov S. F. Finansovyj oblik: pidruchnyk / S. F. Gholov, V. M. Kostjuchenko, I. Ju. Kravchenko, Gh. A. Jamborko. K: Libra, 2005. 976 s.
7. Kobljansjka O. I. Finansovyj oblik: navch. posibnyk [2-ghe vyd.] K.: Znannja, 2007. 471 s.
8. Makarenko A. P. Rozrobka prohramy audytu vytrat na vyrobnytstvo produkciji z metoju pidvyshhennja efektyvnosti dijalnosti pidpryjemstva / A. P. Makarenko, Gh. S. Khajlo // *Investycji: praktyka ta dosvid*. 2017. # 1. S. 68–75.
9. Melikhova T. O. Rozrobka prohramy audytu vyrobnychykh zapasiv dlja pidvyshhennja finansovoi bezpeky pidpryjemstva / T. O. Melikhova, N. S. Nikolajenko // *Ekonomika ta derzhava*. 2017. # 1. S. 51–55.
10. Mizhnarodni standarty finansovoi zvintnosti (International Financial Reporting Standards). URL: <http://www.mmfin.gov.ua/control/uk/publish/archiv>
11. Micenko H. E. Sobivartistj jak ekonomichna kateghorija ta jiji misce sered vytrat // *Naukovyj visnyk NLTU Ukrajinjy*. 2009. # 19(4). S. 129–132.
12. Partyn Gh. O. Systemno-orijentovne upravlinnja vytratamy: monohrafija. Ljviv: ZUKC, 2011. 199 s.
13. Polozhennja (standart) bukhghaltersjckogho obliku 16 «Vytraty» // Oficijnyj veb-sajt Verkhovnoji Rady Ukrainjy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>
14. Prysjazhnjuk L. Gh. Optymizacija vytrat pidpryjemstv mashynobudivnoji ghaluzi za dopomoghoju informacijnykh tekhnologij ta optymizaciji upravlinnja zapasamy // *Investycji: praktyka ta dosvid*. 2016. # 20. S. 76–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_20_18.
15. Rojeva O. S. Analiz vplyvu materialjnykh vytrat na formuvannja sobivartosti produkciji, robit abo poslugh pidpryjemstva // *Naukovi praci Kirovohradsjckogho nacionaljnogho tekhnichnogho universytetu. Ekonomichni nauky*. 2018. #.33. S. 165–170. URL: <http://economics.kntu.kr.ua/pdf/33/21.pdf>
16. Trukhan O. L. Rozvytok teorii vytrat: evolucija i suchasni // *Visnyk ZhDTU*. 2003. S. 380–388.
17. Cal-Calko Ju. S. Vytraty pidpryjemstva: Navch. posibnyk / Ju. S. Cal-Calko. Zhytomyr: Zhytomysjkyj inzhenerno-tekhnologichnyj instytut, 2002. 647 s.
18. Cherep A. V. Udoshkonalennja metodyky audytu vytrat vyrobnytstva na promyslovomu pidpryjemstvi / A. V. Cherep, V. V. Jarmosh // *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*. 2010. # 3. S. 53–59.
19. Sheremet A. D. Audit: uchebnoe posobie / A. D. Sheremet, V. P. Suic. Moskva. «Infra-M». 2004. 318 s.

Слюсарева Людмила Валеріївна

*доктор економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Університет державної фіскальної служби України*

Слюсарева Людмила Валерьевна

*доктор экономических наук,
доцент кафедры экономики предприятия
Университет государственной фискальной службы Украины*

Slusareva Liudmyla

*Doctor of Economic Sciences
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

Нуріахметов Євгеній Ільдарович

*аспірант спеціальності «Економіка»
Університету державної фіскальної служби України*

Нуриахметов Евгений Ильдарович

*аспирант специальности «Экономика»
Университета государственной фискальной службы Украины*

Nuriakhmetov Yevhen

*Postgraduate Student of the
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7210

ДО ПИТАННЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКУПІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О ВОПРОСАХ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАКУПОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММУНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

ON THE ISSUE OF EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF PROCUREMENT ACTIVITIES OF UTILITIES

Анотація. У статті здійснюється оцінка ефективності закупівельної діяльності підприємств за наступними показниками: частка підприємств, що використовують електронну систему закупівель; середня кількість пропозицій на конкурентних закупівлях підприємств; економія на закупівлях; частка розірваних договорів серед завершених; ефективність закупівель. Визначено, що частка підприємств, що використовують електронну систему закупівель протягом досліджуваного періоду поступово збільшується, що є позитивним. При вивченні динаміки показника середньої кількості пропозицій на конкурентних закупівлях з'ясовано, що в досліджуваних містах його значення є вищим, ніж у середньому в закупівлях українських замовників. Вивчення показника економії на закупівлях базується на принципі максимальної економії та ефективності й полягає у здійсненні закупівлі якісного товару, який відповідає потребам за максимально вигідною ціною по досліджуваних підприємствах. Величина частки розірваних договорів серед завершених характеризує ефективність закупівельної діяльності підприємства з точки зору дотримання закупівельного законодавства, оскільки будь-які порушення законів можуть тягнути за собою розірвання договору, а також внаслідок застосування (або не застосування) заходів для зменшення ризиків невиконання договору з боку постачальника, які передбачають якісну кваліфікацію та

відбір постачальника. Результати дослідження полягають в оцінці закупівельної діяльності та дослідженні її ефективності в комунальних підприємствах, які працюють в різних регіонах України за основними показниками шляхом їх порівняння. У статті визначено вплив закупівельної діяльності на стратегічні напрямки розвитку цієї сфери суспільного життя.

Ключові слова: закупівля, закупівельна діяльність; показники ефективності закупівельної діяльності.

Аннотация. В статье осуществляется оценка эффективности закупочной деятельности предприятий за следующими показателями: доля предприятий, которые используют электронную систему закупок; среднее количество предложений на конкурентных закупках предприятий; экономия на закупках; доля расторгнутых договоров среди завершённых; эффективность закупок. Определено, что доля предприятий, использующих электронную систему закупок в течение исследуемого периода постепенно увеличивается, что является положительным. При исследовании динамики показателя среднего количества предложений на конкурентных закупках установлено, что в исследуемых городах его значение выше, чем в среднем в закупках украинских заказчиков. Изучение показателя экономии на закупках базируется на принципе максимальной экономии и эффективности и заключается в осуществлении закупки качественного товара, который отвечает потребностям по максимально выгодной цене по исследуемым предприятиям. Размер доли расторгнутых договоров среди завершённых характеризует эффективность закупочной деятельности предприятия с точки зрения соблюдения закупочного законодательства, поскольку любые нарушения законов могут повлечь за собой расторжение договора, а также в результате применения (или не применения) мер по уменьшению рисков невыполнения договора со стороны поставщика, которые предусматривают качественную квалификацию и отбор поставщика. Осуществлена оценка закупочной деятельности и исследована ее эффективность в коммунальных предприятиях, которые работают в разных регионах Украины по основным показателям путем их сравнения, определено влияние закупочной деятельности на стратегические направления развития этой сферы общественной жизни.

Ключевые слова: закупка; закупочная деятельность; показатели эффективности закупочной деятельности.

Summary. The article evaluates the effectiveness of procurement activities of enterprises on the following indicators: the share of enterprises that use the electronic procurement system; the average number of proposals for competitive procurement of enterprises; savings on purchases; the share of terminated contracts among the completed ones; procurement efficiency. It is determined that the share of enterprises that use the electronic procurement system during the study period is gradually increasing, which is positive. When studying the dynamics of the indicator of the average number of offers on competitive procurement, it was found that in the studied cities its value is higher than the average in the procurement of Ukrainian customers. The study of the indicator of savings on procurement is based on the principle of maximum savings and efficiency and consists in the purchase of quality goods that meet the needs of the most favorable price for the surveyed enterprises. The share of terminated contracts among the completed ones characterizes the efficiency of the company's procurement activities in terms of compliance with procurement legislation, as any violations of the law may entail termination of the contract, as well as due to the application (or non-application) of measures to reduce risks of supplier failure, which provide quality qualifications and selection of the supplier. An assessment of procurement activities and its effectiveness in utilities operating in different regions of Ukraine on the main indicators by comparing them; its influence on strategic directions of development of this sphere of public life is determined.

Key words: procurement, purchasing activity; indicators of procurement efficiency.

Постановка проблеми. Проблема оцінювання ефективності закупівельної діяльності є особливо актуальною у наш час. Якщо говорити більш конкретно, то серед основних причин недоотримання прибутку вітчизняними підприємствами є їх неефективна система закупівель та її недосконалість. У зв'язку з цим, дослідження питань оцінки рівня закупівельної діяльності та її оптимізації є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наявних наукових напрацювань свідчить, що дослідженнями проблем закупівельної діяльності займаються вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: Л. Гальчинський [1], О. Зелень [2], Н. Ткаченко [3], М. Письменна [4], А. Слободяник [8], Н. Шалімова

[10]. В своїх роботах вони розкрили сутність та зміст основних категорій і процесів, що відбуваються на рівні господарюючих суб'єктів; ними висвітлені механізми та способи закупівель для підприємств, порядок їх надходження і використання. Проте, як свідчать результати досліджень, на сьогоднішній день відсутнє комплексне вивчення щодо оцінки ефективної закупівлі на підприємстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Перед дослідженням ставилася основна мета: вивчити проблему оцінки закупівельної діяльності комунальних підприємств, що працюють в різних регіонах України та визначити її вплив на стратегічні напрямки розвитку цієї сфери суспільного життя.

Виклад основного матеріалу. Дослідження літературних джерел свідчить про те, що наразі в економічній сфері зустрічаються різні визначення та тлумачення категорії «закупівельна діяльність».

З цього приводу Н. Ткаченко зазначають, що закупівельна діяльність — це сукупність практичних методів і прийомів, що допомагають максимально забезпечити інтереси замовника при проведенні закупівельної компанії за допомогою конкурсних торгів [3].

У зарубіжних публікаціях активно використовується термін «procurement» (закупівельна діяльність), який можна визначити як сукупність методів, що дають змогу максимально ефективно задовольнити потреби замовника у товарах, роботах та послугах.

Загалом, під закупівлями розуміється придбання товарів та послуг. Тому, правильно організовані закупівлі товарів є важливою умовою для нормального функціонування підприємства та виконання його планових завдань.

Узагальнена інформація дає можливість визначити основне завдання закупівельної діяльності підприємства, яке полягає у комплексному безперервному забезпеченні товарами, роботами та послугами необхідної кількості і якості у визначені терміни з найменшими витратами і оптимальними запасами.

Відомо, що найважливішими функціями, які впливають на організацію закупівельної діяльності на підприємстві визначені: місце закупівель в ієрархії; організаційна структура закупівельної і корпоративної організації; модель закупівельних процесів, а також їх інтеграції з іншими процесами в організації, модель стосунків з постачальниками. Враховуючи суттєвий вплив закупівельної діяльності комунального підприємства на якість послуг, формування конкурентних переваг та досягнення позицій на ринку, одним з аспектів дослідження є моніторинг закупівель комунальних підприємств.

Результати досліджень дозволяють стверджувати, що в Україні (станом на лютий 2020 року) функціонувало 14018 комунальних підприємств. Більшість з них — нерентабельні, збиткові та залишаються й на зараз тягарем для української економіки. В умовах дефіциту бюджету втрати надходжень від цього джерела оцінюються у мільярдах гривень. І це при тому, що комунальні підприємства мають приносити прибутки в бюджет.

Тому, на сьогодні, питання оптимізації та прозорості діяльності комунальних підприємств більше ніж актуальне у цій сфері.

Відмітимо, що аналітиками центру «Ейдос» вже третій рік поспіль здійснюється моніторинг діяльності комунальних підприємств міст — обласних центрів. Завдяки проекту, що впроваджується, щорічно аналізується діяльність комунальних підприємств та здійснюється оцінка її ефективності. Так, у 2019 році вибіркою для дослідження стали 103 комунальні підприємства, які знаходяться в різних регіонах України, а саме: 19 — територіально знаходяться у м. Луцьк, 33 — у м. Запоріжжя, 16 — у м. Суми, 35 — у м. Одеса [2].

З врахуванням вищенаведених фактів, експерти центру аналітики «Ейдос» пропонують оцінку ефективності закупівельної діяльності комунальних підприємств здійснювати за наступними показниками: часткою комунальних підприємств міста, які не використовують електронну систему Prozorro для проведення закупівель; середньою кількістю пропозицій на конкурентних закупівлях комунальних підприємств міста; економією на закупівлях; часткою розірваних договорів серед завершених. Для ухвалення рішення щодо оцінки ефективності закупівельної діяльності проводиться дослідження та порівняння наведених вище показників (табл. 1).

Розрахована частка комунальних підприємств міста, які не використовують електронну систему Prozorro для проведення закупівель (тобто, показника, який характеризує відсоткове співвідношення підприємств регіону, що не використовують у своїй діяльності електронну систему Prozorro до загальної кількості комунальних підприємств регіону) показала, що їх кількість впродовж досліджуваного періоду поступово зменшується. Так, за 2018–2019 рр. рівень даного показника знизився на 2 п.в. (з 53% у 2018р. до 51% у 2019р.), що в цілому позитивно характеризує діяльність комунальних підприємств. Водночас, наведені дані свідчать, що найбільша частка підприємств цієї сфери, які до тепер не зареєстровані (або не використовують Prozorro) належать до комунальних підприємств м. Суми: у 2018 році частка таких підприємств у регіоні становила 81%, проте, у 2019 році спостерігалось зниження цього показника до 69%. Іншим регіоном, з високими показниками за визначеним критерієм, є Луцьк, де 58% комунальних підприємств у 2018 році не застосовувало електронну систему для здійснення відбору постачальників.

Водночас, у 2019 році цей показник становив 53%, що на 5 п.в. краще показника попереднього періоду. В Одесі в 2018 році Prozorro не використовували 43% комунальних підприємств, 2019–49%. Найбільша кількість комунальних підприємств, що використовували електронну систему Prozorro

Таблиця 1

Показники ефективності закупівельної діяльності комунальних підприємств окремих регіонів України за 2018–2019 рр.

Показники	м. Луцьк		м. Одеса		м. Суми		м. Запоріжжя		В середньому за період	
	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
1. Частка КП міста, які не використовують електронну систему Prozorro, %	58,0	53,0	43,0	49,0	81,0	69,0	28,0	31,0	53,0	51,0
2. Середня кількість пропозицій на конкурентних закупівлях КП	3,00	3,31	2,63	2,71	2,78	2,89	2,48	2,50	2,7	2,9
3. Економія на закупівлях	6,5	18,4	1,5	2,0	2,2	18,0	1,1	7,0	2,9	11,4
4. Частка розірваних договорів серед завершених, %	5,0	8,0	18	17,0	7,0	11,0	41,0	14,0	18,0	13,0

Джерело: побудовано автором за [2]

у досліджуваному періоді розташовуються у м. Запоріжжі. Варто зазначити, що лише третина комунальних підприємств даного регіону належить до підприємств, що не використовують дану систему і, як свідчать результати досліджень, цей показник є найнижчим серед досліджуваних регіонів.

Проведене дослідження середньої кількості пропозицій на конкурентних закупівлях комунальних підприємств міст показав, що найбільш високий рівень конкуренції впродовж досліджуваного періоду був на закупівлях луцьких комунальних підприємств: 2018 рік — 3,0 та 2019 рік — 3,31. Сумські комунальні підприємства стали другими за рівнем конкуренції: 2,78 та 2,89, відповідно, у 2018 та 2019 роках. При цьому, середня кількість пропозицій на конкурентних закупівлях одеських КП в 2018 р. та 2019 р. склала 2,63 та 2,71, відповідно. Приблизно однаковою впродовж двох років була кількість пропозицій на закупівлях запорізьких комунальних

підприємств: 2018 рік — 2,48 та 2019 рік — 2,5. Таким чином, при дослідженні динаміки показника середньої кількості пропозицій на конкурентних закупівлях з'ясовано, що в усіх чотирьох містах його значення є вищим, ніж у середньому в закупівлях українських замовників (рис. 1).

Однак, враховуючи те, що величина показника не може бути менше ніж 2,0 пропозиції на тендері, комунальним підприємства Запоріжжя, Одеси, Сум і Луцька є над чим працювати в напрямку збільшення рівня конкуренції на закупівлях.

Вивчення показника економії на закупівлях (як одного із ключових показників ефективності публічних закупівель, що базується на принципі максимальної економії та ефективності й полягає у здійсненні закупівлі якісного товару, який відповідає потребам за максимально вигідною ціною) по досліджуваних підприємствах окремих регіонів, дозволило погодитись із думкою експертів аналітичного

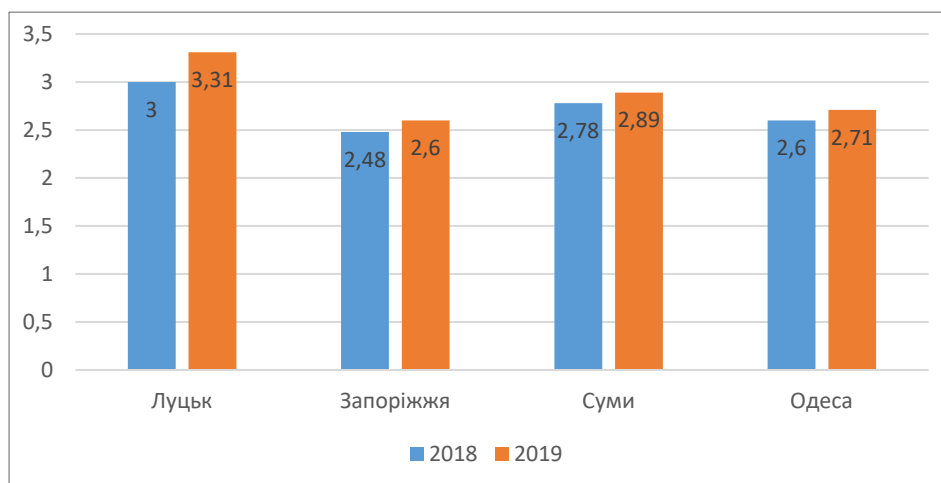

Рис. 1. Динаміка середньої кількості пропозицій на конкурентних закупівлях в окремих регіонах України за 2018–2019 рр.

Джерело: побудовано автором за [2]

центру «Ейдос» щодо використання запропонованої ними методики, у відповідності до якої, доцільним визнано прораховування економії в конкурентних закупівлях комунальних підприємств. Так, за результатами здійснених розрахунків, в 2018 році економія на закупівлях комунальних підприємств міст Запоріжжя, Одеси та Суми була мінімальною і знаходилась, відповідно, в межах: 1,1%, 1,5 та 2,2%; а в Луцьку — 6,5%. За підсумками 2019 року комунальними підприємствами м. Луцьк та м. Суми рівень показника був досягнутий 18,4% та 18,0%, відповідно. Поряд із цим, комунальні підприємства м. Запоріжжя досягли економії в 7,0%, а Одеси — 2,0%. Таким чином, комунальні підприємства м. Суми та м. Запоріжжя за досліджуваний період спромоглися досягти найбільших показників економії в закупівельній діяльності, а тому інвестувати кошти в альтернативні сфери для постачальників є недоцільним.

Важливим поряд із вище зазначеними показниками ефективності закупівельної діяльності комунальних підприємств є частка розірваних договорів серед завершених, який показує співвідношення між кількістю розірваних договорів та загальною кількістю завершених договорів, виражених у відсотках. Розірвання договору впливає на дотримання строків постачання, в тому числі, соціально важливих товарів (робіт, послуг), які необхідні комунальному підприємству для задоволення потреб громади. Величина частки розірваних договорів серед завершених характеризує ефективність закупівельної діяльності підприємства з точки зору дотримання закупівельного законодавства, оскільки будь-які порушення законів можуть тягнути за собою розірвання договору, а також внаслідок застосування (або не застосування) заходів для зменшення ризиків невиконання договору з боку постачальника, які передбачають якісну кваліфікацію та відбір постачальника.

При дослідженні динаміки частки розірваних договорів (табл. 1) встановлено, що найбільша її величина спостерігалася у комунальних підприємствах м. Запоріжжя: в 2018 році рівень даного показника досяг 41%, тобто майже кожен четвертий договір, укладений з комунальними підприємствами у цьому регіоні був розірваний; тенденція, що існувала на ринку у 2019 році свідчить, що величина даного показника знизилась до 14% у звітному періоді

та підтверджує про поліпшення ситуації у роботі з розторгненням договорів в попередній період. До регіону, де найрідше розривали договірні відносини належить м. Луцьк, тут величина показника у 2018р. та 2019р. склала, відповідно, 5% та 8%. Серед комунальних підприємств м. Одеси показник частоти розторгнення угод склав 18% та 17% за період дослідження, щодо показників Сумської області, то у 2018 році було розірвано 7% договорів, водночас, в 2019 році їх частка збільшилась до 11%.

Здійснюючи оцінку за наведеним показником, необхідно враховувати, що цей показник розраховується саме з завершених договорів, тобто договорів по яким оприлюднено звіт про виконання. Оскільки деякі комунальні підприємства не оприлюднюють такий звіт або оприлюднюють із запізненням, цей показник може бути дещо викривленим.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, є очевидним той факт, що закупівельна діяльність комунальних підприємств Одеси, Луцька, Запоріжжя та Сум потребує системної роботи в напрямку підвищення відкритості та ефективності. Характеризуючи ключові показники закупівельної діяльності підприємств зазначимо, що кількість підприємств, які не використовують систему поступово зменшується, але все ще залишається значною. Крім того, аналіз закупівельної діяльності 2018–2019 рр. виявив невисокий рівень конкуренції, низький рівень економії та значну частку розірваних договорів.

Для підвищення рівня ефективності своєї закупівельної діяльності, комунальним підприємствам доцільно працювати з учасниками ринку товарів, робіт та послуг, які вони закуповують. Така взаємодія підвищить довіру учасників ринку та сприятиме збільшенню конкуренції, яка в свою чергу, впливає на ціну і на економію. Крім того, комунальним підприємствам необхідно враховувати свій попередній досвід (розірвані договори, процедури, які не відбулись або були відмінені), напрацьовувати та впроваджувати систему запобігання ризикам в закупівлях. Такий комплекс заходів дозволить підвищити ефективність закупівельної діяльності комунальних підприємств та зменшити ризики несвоєчасних поставок, дострокового розірвання договорів в зв'язку невиконання умов договорів з боку постачальників.

Література

1. Гальчинський Л. Ю. Оцінка функціонування електронної системи «Prozorro» як інструмента державних закупівель / Л. Ю. Гальчинський // Актуальні проблеми економіки та управління: збірник наукових праць молодих вчених. 2017. № 11.
2. Зелень О. Аналіз ефективності закупівель комунальних підприємств. URL: <https://eidos.org.ua/novyny/analiz-efektyvnosti-zakupivel-komunalnyh-pidpryjemstv/> [Дата звернення 23 квітня 2020]
3. Ткаченко Н. Б. Управління державними закупівлями: монографія / Н. Б. Ткаченко. Київ: Книга, 2007. 296 с.
4. Ткаченко Н. Б. Трансформація публічних закупівель в Україні // Економіка України. 2018. № 9 (682). С. 123–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_9_12. [Дата звернення 23 Квітня 2020]
5. Письменна М. С. Методологія та організація аналізу і контролю закупівель за державні кошти. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.09 облік, аналіз і аудит. Одеса, 2018. 40 с.
6. Про Стратегію реформування публічних закупівель («дорожню карту»)[Електронний ресурс]: Розпорядження Каб. Міністрів України від 24 лют. 2016 р. № 175-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%D1%80> [Дата звернення 30 груд. 2018].
7. Нуріахметов Є. І., Слюсарєва Л. В. Особливості розвитку ринку електронних закупівель в Україні // Економічний вісник Національного гірничого університету. 2020. № 1(69). С. 30–38. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2020/1/EV20201_030-037.pdf (Accessed 23 April 2021).
8. Слободяник, А. М. Принципи електронізації публічних // Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 3. С. 273–281.
9. Шатковський О. П., Файвеш Г. Електронні державні закупівлі: пошук українського шляху // Портал проекту ЄС «Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС». URL: <http://eupublicprocurement.org.ua/e-procurement-finding-a-way-for-ukraine.html?lang=RU>
10. Шалімова Н. С. Міжнародний рейтинг ефективності системи публічних закупівель («benchmarking public procurement») та його використання в державному аудиті // Економічний простір. 2017. № 127. С. 48–60.

References

1. Ghaljchynskij L. Ju. Ocinka funkcionuvannja elektronnoji systemy «Prozorro» jak instrumenta derzhavnykh zakupivelj / L. Ju. Ghaljchynskij // Aktualjni problemy ekonomiky ta upravlinnja: zbirnyk naukovykh pracj molodykh vchenykh. 2017. # 11.
2. Zelenja O. Analiz efektyvnosti zakupivelj komunalnykh pidpryjemstv. URL: <https://eidos.org.ua/novyny/analiz-efektyvnosti-zakupivel-komunalnyh-pidpryjemstv/> [Data zvernennja 23 kvitnja 2020]
3. Tkachenko N. B. Upravlinnja derzhavnymy zakupivljamy: monoghrafija / N. B. Tkachenko. Kyjiv: Knygha, 2007. 296 s.
4. Tkachenko N. B. Transformacija publicznykh zakupivelj v Ukraini // Ekonomika Ukrainy. 2018. #9 (682). S. 123–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_9_12. [Data zvernennja 23 Kvitnja 2020]
5. Pysjmenna M. S. Metodologija ta orghanizacija analizu i kontrolju zakupivelj za derzhavni koshty. Avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovocho stupenja doktora ekonomichnykh nauk: 08.00.09 oblik, analiz i audyt. Odesa, 2018. 40 s.
6. Pro Strategiju reformuvannja publicznykh zakupivelj («dorozhnju kartu»)[Elektronnyj resurs]: Rozporjadzhennja Kab. Ministriv Ukrainy vid 24 ljut. 2016 r. # 175-r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%D1%80> [Data zvernennja 30 ghrud. 2018].
7. Nuriakhmetov Je. I., Sljusareva L. V. Osoblyvosti rozvytku rynku elektronnykh zakupivelj v Ukraini // Ekonomichnyj visnyk Nacionalnogho ghirnychogho universytetu. 2020. #1(69). S. 30–38. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2020/1/EV20201_030-037.pdf (Accessed 23 April 2021).
8. Slobodjanyk, A. M. Pryncypy elektronizaciji publicznykh // Ukrajinsjkyj zhurnal prykladnoji ekonomiky. 2019. Tom 4. # 3. S. 273–281.
9. Shatkovskij O. P., Fajvesh Gh. Elektronni derzhavni zakupivli: poshuk ukrajinskogho shljakhu // Portal proektu JeS «Gharmonizacija systemy derzhavnykh zakupivelj v Ukraini zi standartamy JeS». URL: <http://eupublicprocurement.org.ua/e-procurement-finding-a-way-for-ukraine.html?lang=RU>
10. Shalimova N. S. Mizhnarodnyj rejtyng efektyvnosti systemy publicznykh zakupivelj («benchmarking public procurement») ta jogho vykorystannja v derzhavnomu audyti // Ekonomichnyj prostir. 2017. #127. S. 48–60.

Стрішенець Микола Михайлович
доктор історичних наук, професор
Стришенец Николай Михайлович
доктор исторических наук, профессор
Strishenets Mykola
Doctor of Historical Sciences, Professor

Павлова Олена Миколаївна
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та природокористування
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Павлова Елена Николаевна
доктор экономических наук, профессор,
заведующая кафедрой экономики и природопользования
Волынский национальный университет имени Леси Украинки
Pavlova Olena
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Economics and Environmental Management
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0000-0002-8696-5641

Павлов Костянтин Володимирович
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри підприємництва і менеджменту
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Павлов Константин Владимирович
доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой предпринимательства и менеджмента
Волынский национальный университет имени Леси Украинки
Pavlov Kostiantyn
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Entrepreneurship and Management
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0000-0003-2583-9593

DOI: 10.25313/2520-2294-2021-5-7207

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ І РОЗВИТОК
СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН**

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ
ТЕОРИЯ И РАЗВИТИЕ МИРОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПЕРЕМЕН**

**INSTITUTIONAL ECONOMIC THEORY AND DEVELOPMENT
WORLD ECONOMIC SCIENCE IN CONDITIONS
GLOBALIZATION CHANGES**

Анотація. У статті розглядається вивчення інституціональної економічної теорії у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі. Відзначається, що в вивченні названої теорії існує ряд нез'ясованих питань і проблем. Відсутня класифікація різних концепцій. На думку авторів статті, інституціональна економічна теорія становить собою сукупність різних підходів, об'єднаних спільними базовими ідеями. Використання вченими – інституціоналістами різних підходів до вирішення економічних проблем привертає до себе увагу і сприяє її подальшому розвитку. І хоча формування основних положень названої теорії не завершено, вона міцно зайняла провідне місце серед основних напрямків сучасної економічної науки. Встановлено, що інституціоналізм зробив помітний внесок у подальший розвиток економічної науки. За допомогою з'єднання економічної науки з іншими соціальними науками, зокрема з історією, психологією, правом і соціологією, застосуванням еволюційного і функціонального підходу при вивченні економічних явищ і процесів вдалося істотно просунути вперед в економічних дослідженнях в галузі методології. Це відкриває нові горизонти у пізнання економічної реальності, сприяє розглядати її більш багатогранно. Творче використання потенціалу інституційного напрямку економічної думки дозволить забезпечити ефективну роботу господарської системи. Радикальні інституційні зміни, разом з техніко-економічною модернізацією суспільства, допоможуть організувати більш гармонійний світовий порядок.

Ключові слова: інституційна економічна теорія, економічна наука, сучасний цивілізаційний процес, демократизація суспільного життя, Україна.

Аннотация. В статье рассматривается изучение институциональной экономической теории в отечественной и зарубежной научной литературе. Отмечается, что в изучении названной теории существует ряд невыясненных вопросов и проблем. Отсутствует классификация различных концепций. По мнению авторов статьи, институциональная экономическая теория становится собой совокупность различных подходов, объединённых общими базовыми идеями. Использование учеными – институционалистами различных подходов к решению экономических проблем привлекает к себе внимание и способствует ее дальнейшему развитию. И хотя формирование основных положений названной теории не завершено, она прочно заняла ведущее место среди основных направлений современной экономической науки. Установлено, что институционализм сделал заметный вклад в дальнейшее развитие экономической науки. При помощи соединения экономической науки с другими социальными науками, в частности с историей, психологией, правом и социологией, применением эволюционного и функционального подхода при изучении экономических явлений и процессов удалось существенно продвинуться вперед в экономических исследованиях в области методологии. Это открывает новые горизонты у познания экономической реальности, способствует рассматривать ее более многогранно. Творческое использование потенциала институционального направления экономической мысли позволит обеспечить эффективную работу хозяйственной системы. Радикальные институциональные изменения, вместе с технико-экономической модернизацией общества, помогут организовать более гармоничный мировой порядок.

Ключевые слова: институциональная экономическая теория, экономическая наука, современный цивилизационный процесс, демократизация общественной жизни, Украина.

Summary. The article examines the study of institutional economic theory in domestic and foreign scientific literature. It is noted that in the study of the named theory, there are a number of unresolved issues and problems. There is no classification of the various concepts. According to the authors of the article, institutional economic theory becomes a set of different approaches, united by common basic ideas. The use of various approaches to solving economic problems by scientists – institutionalists attracts attention and contributes to its further development. And although the formation of the main provisions of this theory is not completed, it has firmly taken a leading place among the main directions of modern economic science. It is established that institutionalism has made a significant contribution to the further development of economic science. By combining economic science with other social sciences, in particular with history, psychology, law and sociology, using the evolutionary and functional approach in the study of economic phenomena and processes, it was possible to make significant progress in economic research in the field of methodology. This opens up new horizons for the knowledge of economic reality, helps to consider it in a more multifaceted way. Creative use of the potential of the institutional direction of economic thought will ensure the efficient operation of the economic system. Radical institutional changes, together with the technical and economic modernization of society, will help to organize a more harmonious world order.

Key words: institutional economic theory, economic science, modern civilization process, democratization of public life, Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Розвиток економіки — складний, суперечливий і багатогранний процес. Від стану економіки залежить міцність держави, добробут населення.

Формування і розвиток ринкової системи господарювання вимагає ефективних підходів до забезпечення розвитку та діяльності усіх сфер суспільного життя і галузей економіки. Нові реалії, що пов'язуються

із трансформацією та демократизацією суспільного життя, гостро ставлять потребу у поглибленому вивченні та творчому осмисленні світового економічного знання. Особливо важливого значення названа вище проблема набуває в Україні, де її прилучення до надбань сучасного цивілізаційного процесу, соціально-орієнтованої ринкової моделі економіки, орієнтованої на глобальну еволюцію людства, вимагають продуманих інновацій, розрахованих на ефективні системні кроки, чіткий шлях до розвитку заради побудови конкурентоспроможної економіки, здатної прийняти виклики глобалізації та відстоювати національні економічні інтереси [2; 3; 18].

Для того, щоб правильно орієнтуватися у складнощах економічного життя необхідно знати закономірності його розвитку, розуміти теорії та концепції, що їх пояснюють. Знання економічної теорії, різних її напрямків, допомагає краще зрозуміти, що відбувається в економіці. Особливо гостро потреба у вивченні економічної теорії та її складових, у тому числі й інституціонального напрямку, стоїть в Україні, де хід економічних реформ не дав очікуваних результатів. Розгортаються дискусії про причини, котрі загальмували реалізацію обраної економічної моделі розвитку, та що потрібно зробити, щоб вийти з такого важкого становища. Вироблення нової моделі вимагає від дослідників й нового творчого осмислення прорахунків, визначення правильних орієнтирів та кроків для піднесення економіки на основі глибоких наукових напрацювань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню інституціональної економічної теорії присвячені праці таких відомих зарубіжних учених як А. Алчіана, М. Блауг, Д. Белл, Дж. Бюкенен, Е. Вайнтрауб, Т. Веблен, У. Гамільтон, Дж. Гелбрейт, Дж. Коммонс, Р. Коуза, У. Мітчелл, Ф. Перру, Е. Тоффлер та ін. [1; 4; 8; 10; 12]. На пострадянському просторі активна робота в цьому плані проводиться російськими дослідниками: О. Аузан, В. Вольчик, О. Іншаков, Р. Капелюшников, Я. Кузьмін, Р. Нуреев, А. Олейнік, М. Одинцова, В. Тамбовцев, О. Шастітко, Д. Фролов, Є. Ясін та ін. [3; 6; 20; 21; 22]. Помітний внесок у дослідження проблем та питань інституціональної теорії зробили й українські дослідники, а саме: С. Архієреєв, Т. Гайдай, А. Гриценко, В. Лагутін, П. Леоненко, О. Маслов, О. Нестеренко, С. Панчишин, О. Прутська, О. Яременко та ін. [9; 10; 11; 13; 14; 18; 19; 24]. Разом з тим, у вивченні інституціональної економічної теорії є чимало вузьких місць, не з'ясованих питань і проблем. Ще багато треба зробити, щоб подальші дослідження на принципах цивілізаційного підходу дали змогу реально оцінити зміни в економіці та

у суспільстві в цілому і подолати відрив теорії від практики. При цьому бажано не забувати, що кожному періоду розвитку суспільства властивий свій спосіб наукового мислення. Відхилення від загальноприйнятих методів дослідження заводять науковців і країну в тупик або ж породжує революційні потрясіння. Висвітлення значення інституціонального напрямку економічної науки для успішного функціонування економіки в умовах глобалізаційних змін становить, безперечно, науковий інтерес.

Формування цілей статті. Метою даного дослідження є висвітлення, на основі сучасного наукового мислення, постановки та вирішення проблем, вплив інституціональної економічної теорії на подальший розвиток економічної науки в цілому, на піднесення господарського життя і вдосконалення демократичних засад суспільства взагалі. Для досягнення поставленої мети передбачалося вирішити такі завдання:

- розглянути суть інституціональної економічної теорії та проаналізувати її еволюцію;
- показати основні етапи розвитку інституціонального напрямку економічної науки;
- розкрити вплив інституціональної економічної теорії на господарський і суспільний розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституціоналізм (від лат. *institution* — звичай, повчання, установа) — найбільш поширений напрямок в економічній теорії сучасності [9, с. 657]. Він виник в кінці XIX ст., а у 30-х роках XX ст. почав оформлятися у самостійну течію як потреба у суспільному контролі над ринковим механізмом та демократичному реформуванню суспільних відносин, як захист від негативних наслідків монополізації та як реакція на зміни в характері ринкової економіки. Біля джерел інституціоналізму стояла група економістів США, де в результаті прискореного техніко-економічного розвитку, гостро постає питання про необхідність вироблення нової економічної теорії, яка б давала можливість протистояти стихійній монополізації, боротися з її руйнівними наслідками та привела б господарський механізм у відповідність до нових ринкових потреб. Найбільш помітна фігура серед них — Торстейн Бунде Веблен. Він розробив психологічну теорію економічного зростання, де економічні явища і процеси розглядаються з історичних і соціологічних підходів. Основою розвитку суспільства вважав психологію колективу, головне протиріччя суспільства вбачав у «дихотомії індустрії та бізнесу».

У 80–90-х роках XX ст. виникає неоінституціоналізм. У центрі уваги дослідників стає поведінка господарських суб'єктів. Предметом особливої

уваги стає специфіка прийняття рішень у рамках інституціоналізму. Проф. Я. А. Певзнер, говорячи про значення інституціональної економічної теорії, підкреслює, що майже всі школи так званої основної течії (кейнсіанство, теорія затрати — випуск, монетаризм, економіка пропозиції, теорія раціональних очікувань, соціальне ринкове господарство) можна розглядати як вступ до інституціоналізму або як його різновиди [22, с. 130]. Головна ідея сучасного інституціоналізму полягає в тому, що ефективні інститути формуються в рамках законів ринкового господарства, при зіткненні ринкових і неринкових чинників, але перевага віддається останнім.

Поняття інституції (інститути) — досить широке трактування. Це може бути спосіб мислення та дії, закріплений у нормах поведінки соціальних груп населення, спільнот, а також законодавчими актами, котрі повинні враховувати конкретно — історичну і національну специфіку форм економічного життя. Отже, інститут (інституція) — це сталий порядок речей, закріплений законами, постановами чи просто звичкою. До інститутів належать звичаї, традиції, а також держава, сім'я, приватна власність, підприємництво, суспільна думка тощо. Такі економічні явища як власність, товар, гроші, прибуток тощо прибічники інституціоналізму вважають тільки формою прояву психології суспільства. Поряд з економічними інституціями існують суспільні (суспільні рухи, політичні партії, профспілки), котрі беруть участь у встановленні узгоджених дій з індивідами. Підхід до вивчення економічних процесів з позицій «соціальної психології» дозволив подати всебічний опис соціальних аспектів господарського життя.

Економіка та суспільство в цілому становлять собою цілу низку різних переплетених інститутів. Мінливість і пристосовуваність економічних форм сприяє еволюціоналізації інституцій. Відбувається їх природний відбір. Ті з них, що не виправдали себе, віджили, відмирають, а ті, що вижили — видозмінилися і пристосувалися до нових умов. Пізнати економічні явища можна лише в історичному розвитку, в динаміці. При цьому необхідно враховувати не тільки економічні фактори, але й соціальні, правові, політичні та ін. обставини.

Учені інституціонального напрямку економічної думки займаються вивченням економічних і неекономічних інституцій (інститутів) у тісному зв'язку і взаємодії та розвитку. Першочерговим завданням вважають вивчення економічних інституцій, дослідження структурних особливостей господарської системи. Економіку розглядають як цілісну систему, в органічній єдності її структурних елементів, у взаємодії різних аспектів суспільного

життя. Рушійними силами економічного розвитку вважаються соціальні явища політичного, правового, психологічного, морального, технічного характеру, а також держава, профспілки, сім'я, наука, традиції, звичаї тощо [10, с. 614]. При поясненні господарських процесів перевага віддається позаекономічним факторам. Інституційні зміни, на думку вчених — інституціоналістів, визначають напрямок розвитку суспільства.

Основу сучасного інституціоналізму становлять два напрямки — неоінституційна економіка (neoinstitutional economics) та нова інституційна економіка (new institutional economics), які сформувалися під значним впливом неокласичної економічної теорії та її критичного переосмислення [10, с. 1107; 19, с. 141]. На перший погляд здається, що дві вище зазначені назви ідентичні, але, в дійсності, це принципово різні підходи до вивчення інституцій (інститутів). Близьке формулювання пояснюється, очевидно, не чіткістю визначення цих понять. Разом з тим всесвітньо відомий учений у галузі економічної теорії М. Блауг зазначає, що дослідники інституційного напрямку «... багато в чому однакові: всі вони уникають концепцій рівноваги, раціональної поведінки, миттєвого пристосування й досягнення інформації й всі вони схильні до ідеї групової поведінки під впливом звичаїв і звичок, воліючи розглядати економічну систему не як машину, а швидше всього як біологічний організм» [4, с. 67].

Учені першого напрямку інституціональної економічної теорії залишають незмінними основні положення неокласики. Вивчаючи науки про суспільство, зокрема такі як право, історія, соціологія, психологія, політика тощо розглядають різноманітні суспільні відносини з погляду раціонально мислячої «економічної людини». Відносини між людьми висвітлюються головним чином через взаємовигідний обмін і контакти, закріплені певними нормами чи зобов'язаннями. Способи регламентації договірних відносин визнаються найбільш важливою економічною інституцією. Увага звертається й на правові аспекти економічного життя. Група вчених займається вивченням інституціонального середовища (політичні, соціальні та правові норми), у рамках яких відбувається виробництво та обмін. З урахуванням сучасного становища в методології дослідження, у мисленні, постановці та вирішенні проблеми відбуваються суттєві теоретичні модифікації. Разом з тим слід зазначити, що при дослідженні ще зберігається дуалізм старого інституціоналізму та неоінституціональної економічної теорії.

Другий напрям науки: нова інституційна економіка відображає спробу створити нову теорію інсти-

туцій. Напрямок представлений такими основними теоріями: теорією ігор, теорією неповної раціональності, теорією економічних угод.

Вагомий внесок у розробку економічної теорії неокласицизму зробив Нобелівський лауреат (1974 р.), представник Шведської (Стокгольмської) економічної школи Г. Мюрдаль. Він вважає, що на процеси, що відбуваються в економіці, впливають такі фактори як держава, монополії, планування і прогнозування. Рівновага між ними досягається взаємодією економічних, політичних, соціальних, духовних та ін. факторів. Такий стан речей називає «економічною інтеграцією». Під нею розуміється «... створення гармонійного, високорозвиненого господарства, раціонально організованого і свідомо регульованого» [17, с. 181].

У економічно розвинених країнах «національна інтеграція» досягає високого рівня. Щодо світового господарства сказати позитивно не можна. « У різко дезінтегрованому світі, в якому ми живемо, — пише Г. Мюрдаль, — очевидно, відсутня інституціональна рівновага, яка протидіє такому вирішенню міжнародних питань, яка задовольнила б прагнення народів до економічного прогресу, рівності та безпеки» [17, с. 182]. Дезінтеграція між економічно розвиненими і відсталими країнами обумовлена, в першу чергу, великою різницею в економічному становищі. Учений підкреслює, що навіть у країнах з високим рівнем інтеграції економіка не функціонує на принципах саморегуляції. Ринки і ціни регулюються і обумовлюються діями зацікавлених осіб, груп чи суспільства. Використовуючи різні фактори впливу вони визначають умови діяльності ринків. Держава здійснює лише нагляд над « ... всезростаючою множинністю органів добровільного та колективного примирення суперечливих інтересів» [17, с. 181].

Помітний вплив на подальший, більш поглиблений розвиток інституціональної економічної теорії зробили наукові праці Р. Г. Коуза [15; 16]. На основі їх результатів з'явилися такі розділи економічної науки як трансакційна економіка та економіка права. Учений першим ввів поняття трансакційні витрати. Вони забезпечують перехід прав власності від однієї особи до іншої, здійснюють їх охорону, але не пов'язані із самим процесом створення вартості. Загальний обсяг витрат складається з двох частин. Перша, це послуги трансакційного сектора (оптова і роздрібна торгівля, страхування, банківська справа та ін.). Друга, це трансакційні послуги, котрі надаються всередині трансакційного сектора [16, с. 12–19].

Яскравим аспектом новоінституціональної економічної теорії є вчення про суспільний вибір, який

займається вивченням політичних процесів, розглядає способи і методи, щоб можна було використовувати органи влади у своїх власних інтересах. Це, фактично, економічна теорія політики. Її ще часто називають новою політичною економією, бо вона розглядає політичний механізм прийняття макро-економічних рішень.

Американський економіст Дж. Бюкенен, лауреат Нобелівської премії (1986 р.) стверджує, що громадське життя є такою ж сферою мінових відносин, як і ринок товарів чи послуг. Особливість суспільної сфери полягає лише в тому, що особисті інтереси реалізуються тут за допомогою суспільних інституцій. Учений пише: «Політика — складна система обміну між індивідуумами, у якій останні намагаються колективно досягнути своїх власних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає інших інтересів, крім індивідуальних. На ринку люди міняють яблука на апельсини, а в політиці — погоджуються платити податки в обмін на блага, необхідні всім і кожному — від місцевої пожежної охорони до суду» [5, с. 108].

Для досягнення злагоди у суспільстві Дж. Бюкенен рекомендує використовувати нову концепцію організації політичного ринку. У рамках політичного обміну виділяє два рівні суспільного вибору. Перший рівень — розробка правил та процедур прийняття політичних рішень. Це, зокрема, принципи одностайності, простої чи кваліфікованої більшості та ін. Названі правила Дж. Бюкенен називає конституцією політичної економії.

Колективно прийняті рішення залежать від економічних оцінок своїх витрат голосуючими чи прибутку під час їх реалізації. Більшість рішень у суспільному секторі приймаються методом представницької демократії. Спонукальними мотивами виступають особисті інтереси депутатів, чиновників, керівників партій і громадських організацій.

Другий рівень — практична діяльність держави та органів управління на основі прийнятих правил та норм. Критерієм справедливості та ефективності політичної системи має бути поширення правил економічної ринкової гри на політичний процес, висувається концепція політичного ділового циклу. Держава не повинна брати участь у господарській діяльності, а виконувати лише охоронні функції, створювати умови для господарювання. Блага суспільного користування повинні перетворюватися на товари і послуги, котрі продаються на ринку. Посилення конкуренції, на думку Дж. Бюкенена, зменшить політичну ренту і бюрократизацію економіки [10, с. 1221]. Економіка бюрократії (economics of

bureaucrasy) становить систему організацій, котрі не виробляють економічних благ, але мають ціннісну оцінку, включають частину доходів із джерел, що не пов'язані з продажем результатів своєї діяльності. Бюрократія обслуговує інтереси різних гілок виконавчої влади та певних груп чиновників. Зміцнення бюрократії посилює неефективність роботи органів влади чи організацій.

Останнім часом спостерігаються спроби доповнити інституціональну економічну теорію новими аргументами для пояснення теоретичних положень, перегляду застарілих. Важливого значення набуває проблема майбутнього. Основою для побудови наукових прогнозів розвитку людства стала концепція трьох хвиль цивілізації. Третя хвиля, котра розпочалася з середини ХХ ст., призвела до формування постіндустріальної цивілізації. Поступово вона модифікувалася в теорію інформаційного суспільства, де наукові знання і технологічний процес виступають у більш вираженій формі. Дана стадія розвитку людства супроводжується переходом від економіки, що виробляє товари, до сервісної економіки, введенням планування та контролю за технологічними змінами.

Структура сучасного інституціоналізму досить складна. На сьогоднішній день інституціональна теорія, за своїм складом і соціальними симпатіями, неоднорідна. Вона різнобарвна та багатогранна, перебуває на стадії становлення, про що свідчать дискусії щодо окремих її положень, неоднозначність, а інколи й суперечність у трактуванні окремих положень [4]. Долаючи обмеженість, вузькість класичної економічної думки та використовуючи різні методологічні прийоми, вчені — інституціоналісти намагаються подати нову картину економічної дійсності з більш широким охопленням різних аспектів життя людини [10, с. 243]. Принцип інститутоцентризму вимагає «... що жодна галузь соціальної науки не в змозі ні виділити свій предмет як впорядковану єдність, ні вивчити його, відволікаючись від конкретної інституціональної форми соціального життя, тобто не беручи безпосередньо до уваги систему

рефлексивних норм. Без участі цих норм не може існувати жоден механізм, що регулює спільну діяльність людей. Який би не був фактор, що впливає на процес спільної діяльності людей та його результати, він діє через інститути та завдяки інституціям» [10, с. 1211]. Робота на межі економічної теорії та суспільних наук (філософія, соціологія, психологія, право, політологія та ін.) привела до вивчення проблем майбутнього [7]. Відбувається процес активного прогнозування перспектив. Виникають урядові й неурядові організації, котрі займаються моделюванням та прогнозуванням майбутнього. З'явилася теорія суспільного вибору, яка вивчає різні способи та методи, за допомогою яких люди використовують урядові установи у своїх інтересах. Її прихильники стверджують, що через економічні обставини існує політична нерівність і приймаються несправедливі рішення. Не дивлячись на позитивні зрушення в розвитку сучасної інституціональної економічної теорії, інституціоналізму взагалі та новій інституціональній економічній теорії, зокрема, не вдалося оформитися в цілісну економічну теорію, яка відображала б усю складність економічної системи в науково усталених категоріях і поняттях. Все це не дає змоги подавати прогностичні і практичні рекомендації на належному рівні [23, с. 143].

Висновки та перспективи. Інституціональна економічна теорія вносить вагомий внесок у розвиток економічних знань. Шляхом поєднання економічної науки із соціальними (історія, політологія, право, психологія, соціологія та ін.) відбувається зближення еволюційного і функціонального підходів у економічних дослідженнях. Це відкриває нові горизонти у пізнанні економічної дійсності, дозволяє бачити її більш багатогранною. В Україні, де відбуваються важливі економічні реформи, використання наукового потенціалу інституціоналізму набуває особливого значення: творче використання нової інституціональної економічної теорії дозволить вдосконалити існуючі, створити нові економічні інституції (інститути) і забезпечити ефективність роботи національної господарської системи.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. Пер. с англ. Под ред В. Я. Иноземцева. М.: Akademia, 1999. 314 с.
2. Беляев А. А., Комяков А. Н. Институциональные аспекты как предпосылки экономической трансформации переходного периода. Научные труды. Серия: экономика. Донецкий национальный технический университет. Донецк: изд-во ДНТУ, 2003. Вып. 55. С. 12–19.
3. Бессонова О. Э. Общая теория институциональной трансформации как новая картина мира. Общественные науки и современность. 2006. № 2. С. 130–142.

4. Блауг М. Несложный урок экономической методологии. THESIS. 1994. Вып. 4. С. 53–68.
5. Бюкенен Дж. М. Конституция экономической политики. Вопросы экономики. 1994. № 6. С. 104–113.
6. Вольчик В. В. Эволюционная парадигма и институциональная трансформация экономики. Ростов на Дону: изд-во Ростов. гос. ун-та, 2004. 354 с.
7. Глобалізація і національна стратегія України. Науково-методичне видання. За редакцією О. Білоруса. К.: Знання, 2001. 125 с.
8. Гэлбрейт Дж. К. Экономическая теория и цели общества. Пер. с англ. М.: Прогресс, 1976. 386 с.
9. Економічна енциклопедія. У 3-х т. Ред. колегія: С. В. Мочерний, О. А. Устенко та ін. Т. 1. А — К. К.: ВЦ «АКАДЕМІЯ»; Тернопіль: вид-во Тернопіль акад. народ. госп-ва, 2000. 864 с.
10. Історія економічних учень. Підручник. За редакцією проф., член — кор. НАН України В. Д. Базилевича. К.: Знання, 2004. 1300 с.
11. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований. Под ред. А. А. Гриценко. Харьков: Форт, 2008. 928 с.
12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Пер. с англ. Под науч. ред. О. И. Шкаратина. М.: ГУ ВШЭ. 2000. 216 с.
13. Качала Т. М. Інституціоналізація економіки України: проблеми та перспективи. У 2-х т. Т. 1. Черкаси: вид-во Черкаськ. держ. технологіч. ун-ту, 2011. 475 с.
14. Концепції інституціональної економічної теорії в управлінні розвитком соціально-економічної системи. За загальною редак. М. А. Йохни. Хмельницький: вид-во Хмельницьк. нац. ун-ту, 2007. 370 с.
15. Коуз Р. Г. Фирма, рынок и право. Пер. с англ. М.: Дело ЛТД, 1993. 342 с.
16. Коуз Р. Г. Институциональная структура производства. Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия: экономика. 1992. № 4. С. 12–19.
17. Лісовецький В. М. Історія економічних вчень. Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 220 с.
18. Мазаракі А. А., Юхименко В. В., Мельник Т. М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобальних викликів: монографія. У 2-х ч. Ч. 1. За редак. В. М. Гейця. К.: вид-во Київ. нац. торг.-економ. ун-ту, 2008. 389 с.
19. Мага А. М. Інституціональна економічна теорія: сутність та витоки. Економічний вісник. Київ. нац. університет ім. Т. Г. Шевченка. 2015. Вип. 26. С. 139–143.
20. Московский А. И. О предмете и методе современной экономической науки. Вестник Московского университета. Серия: экономика. 2002. № 3. С. 28–36.
21. Олейник А. Н. Институциональная экономика. Учебное пособие. М.: Инфра. М., 2000. 341 с.
22. Певзнер Я. А. Введение в экономическую теорию социал-демократии. М.: Эдиториал — УРСС, 2001. 215 с.
23. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): монографія. К.: вид-во Київ. нац. економ. ун-ту, 2008. 312 с.
24. Яременко О. Л. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект. Харьков: Основа, 1997. 198 с.

References

1. Bell D. (1999). Griadusche postindustrialne obschestwo: opit sozialnego prognozirowania. Per. s angl. Pod red. W. J. Inozemzewa. M.: Akademia, 314 [in Russian].
2. Beliaew A. A., Komjakow A. N. (2003). Instituzionni aspekti kak predposilki ekonomisheskoj tranformazii perechodnogo perioda. Nauchnie trudi. Seria: ekonomika. Donezkij nazionalnij technicheskij universitet. Donezk: izd-vo DNTU, wip. 55, 12–19 [in Russian].
3. Bessonowa O. E. (2006). Obschaj teoria instituzionnoj tranformazii kak nowai kartina mira. Obschestwennie nauki i sowremennost. № 6, 130–142 [in Russian].
4. Blaug M. (1994). Nesloshnij urok ekonomisheskoj metodologii. THESIS. Wip. 4, 53–68 [in Russian].
5. Bjakenen Dsh. M. (1994). Konstituzia ekonomisheskoj politiki. Woprosi ekonomiki, № 6, 104–113 [in Russian].
6. Wolshik W. W. (2004). Ewoliozionnaj paradigma i instituzionalnaj tranformazia ekonomiki. Rostow na Donu: izd — wo Rostow. gos. Un-ta, 354 [in Russian].
7. Globalizazia i nazionalna stratehia Ukraini. (2001). Naukowo — metodichne widannia. Za redakziej O. Belorusa. K.: Znannia, 125 [in Ukrainian].
8. Gelbrejt Dsh. K. (1976). Ekonomisheskai teoria i zeli obschestwa. Per. S angl. M.: Progress, 386 [in Russian].

9. Ekonomishna enziklopedia. (2000). U 3 — ch t. Red. kolegia S. W. Mochernij, O. A. Ustenko ta in. T. 1. A — K. K.: WZ «Akademia»; Ternopil: wid-wo Ternopil. akad. narod. gosp-wa, 864 [in Ukrainian].
10. Istoria ekonomishnich ushen. (2004). Pidrushnik. Za redakziej prof., chlen kor. NAN Ukraini W. D. Bazilewisha. K.: Znannia, 1300 [in Ukrainian].
11. Institutuzionalna arhitektonika i dinamika ekonomishnich preobrazowanij. (2008). Pod. Red. A. A. Grizenko. Charkow: Fort, 928 [in Russian].
12. Kastels M. (2000). Iformazionnai epocha: ekonomika, obschestwo i kultura. Per. s angl. Pod naush. red. O. I. Schkaratina. M.: GU WSCHÉ, 216 [in Russian].
13. Kachala T. M. (2011). Instizionalna ekonomika Ukraini: problemi ta perspektivi. U 2-ch t. T. 1. Cherkasi: wid-wo Cherkask. dersh. technolodish. un-tu, 475 [in Ukrainian].
14. Konzepzii instituzionalnoi ekonomishnoi teorii w uprawlenni roswitkom sozialno — ekonomisheskoi sistemi. Za zahalnoj redak. M. A. Jochni. (2007). Chmelnizki: wid-wo Chmelnizk. naz. un-tu, 370 [in Ukrainian].
15. Kous R. G. (1993). Firma, rinok i prawo. Per. s angl. M.: Delo LTD, 342 [in Russian].
16. Kous R. G. (1992). Institutuzionalna struktura proizvodstwa. Westnik Sankt-Petersburskogo gosudarstwenного uniwersiteta. Seria: ekonomika, № 4, 12–19 [in Russian].
17. Lisowezki W. M. (2004). Istoria ekonomishnich wshen. Nawchalnij posibnik. K.: Zentr nawshalnoi literaturi, 220 [in Ukrainian].
18. Mazaraki A. A., Jchimenko W. W., Melnik T. M. (2008). Prioriteti nazionalnogo ekonomisheskogo roswitku w konteksti globalnich wiklikiw: monografia. U 2-sh ch. Ch. 1. Za redak. W. M. Hejzia. K.: wid-wo Kviv. naz. torg.-ekonom. un-tu, 389 [in Ukrainian].
19. Maga A. M. (2015). Institutuzionalna ekonomishna teoria: sutnist ta witoki. Ekonomishnij wisnik. Kviv. naz. uniwersitet im. T. G. Schewshenka. Wip. 26, 139–143 [in Ukrainian].
20. Moskovskij A. P. (2002). O predmete i metode sowremennoj ekonomisheskoj nauki. Westnik Moskovskogo uniwersiteta. Seria: ekonomika. Nr. 3, 28–36 [in Russian].
21. Olejnik A. N. (2000). Institutuzionnai ekonomika. Ushebnoj posobie. M.: Infra — M., 341 [in Russian].
22. Pewsner J. A. (2001). Wwedenie w ekonomisheskuj teorii sozial — demokratii. M.: Editorial — UPSS, 215 [in Russian].
23. Stepanenko S, W. (2008). Institutuzionalnij analiz ekonimishnich system (problemi metodologii): monografia. K.: wid — wo Kviv. naz. ekonom. un — tu, 312 [in Ukrainian].
24. Jremenko O. L. (1997). Perechodnie prozessi w ekonomike Ukraini: instituzionalnij aspekt. Charkow: Osnowa, 198 [in Russian].

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Экономические науки»

№ 5 (49)

1 том

Головний редактор — Камінська Т. Г.

Київ 2021

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38(044) 222 58 89

Контактний телефон: +38(067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.05.2021. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 11,63. Тираж 100. Заказ № 217.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.